

Vart har politiken tagit vägen?

Lars Anell

Innehållsförteckning

1. Introduktion

2. Populism

Spaning efter en definition....

Vem känner sig träffad?

Kampen mot etablissemangen

Maktmissbruk?

Populismens väljarkår

Nationalpopulism och allmänt missnöje

Populister gör vad de säger att de ska göra

En möjlig definition?

3. Det handlar om demokrati

Den nya spelplanen

Är demokratins guldålder över?

Hur kan vi veta?

Vart går Förenta Staterna?

.....och Europa?

Näringslivet mobiliserar

Det demokratiska samtalet

Både demokratin och populismen har ett hem

Elitens svek?

Håller marknaden vad neoliberalismen lovar?

Är landet lagom extremt?

Missmod och förlorad framtidstro

Politikens vanmakt

Är demokratin verkligen hotad?

Hur ska det sluta?

4. Det finns mycket vi kan göra

Vi ska inte använda etiketten populism i allvarliga sammanhang

Den demokrati vi vill värna

Sanning och hyfs

Den nya dagordningen

Inkomstfördelning och incitament

Det offentliga uppdraget

Demokratisk kultur

Vem ska göra jobbet?

Ett EU att vara stolt över

5. Sammanfattning

Referenslitteratur

HUME; DOLK; 1984

Jag känner djup sympati
för Humes radikala
empirism, med dess osäkerhet
dess kontinuerliga tvivel
på sig själv, dess
tro på omöjligheten
av skarpa gränser för sanningen

Ända hugger mig
sanningens dolk
när jag minst väntar det, bakifrån

Göran Sonnevi

Om allt du vill är att sätta stopp för Brexit och Trump och komma tillbaka till en normal situation så är det bra att komma ihåg att det var detta normala som ledde till Brexit och Trump.

Anthony Barnett

Denna uppsats började som ett försök att förstå det fenomen som benämns populism. Forskare på området är rätt överens om att det kännetecknas av två karakteristika. Ett populistiskt parti gör anspråk på att representera folkets verkliga intressen i kamp mot en korrumperad elit som är moraliskt ovärdig att styra landet. Men detta leder ingenstans. Det finns inget förment populistiskt parti som trovärdigt kan göra anspråk på att företräda ett helt och homogent folk. Och den elit de vänder sig emot är sällan obefläckad – ofta djupt korrumperad. Trump är inte den förste som påstått att det finns ett trask i Washington som behöver dikas ut. Men i Västeuropa finns ingen jordmån för att sätta ifråga regeringars legitimitet.

Etiketten populism klistras på allt som inte ryms inom rådande politiska hegemoni och litet till. En särskilt allvarlig försyndelse är att olovandes föreslå saker som folk gillar. Det visar sig också att förment populistiska partier i viktiga avseenden beter sig precis som andra. De för fram förslag och försöker, när de kommit till makten, genomföra vad de lovat. Och gör det ofta mer demonstrativt än traditionella partier. Jag har inte hittat någon definition av populism som i tid och rum ringar in en rimligt homogen grupp.

Om vi studerar populism som en del av hotet mot den liberala demokratin och rättsstaten blir saken både mer intressant och komplicerad. Förment populistiska partier har i Europa återinfört på den politiska dagordningen frågor som de traditionella partierna länge valde att inte diskutera med väljarna – invandring och integration, globaliseringens asymmetriska effekter, neoliberalismen, den europeiska unionens utveckling och då framför allt maktfördelningen mellan Bryssel och nationalstaten. Om det är så att förment populistiska partier i flera av dessa frågor har stöd av en majoritet i väljarkåren måste man fråga sig hur hoten mot demokratin ser ut och hur de ska mötas.

Uppsatsens andra del tar avstamp i den västerländska demokratins guldålder – det första kvartsseket efter andra världskriget då OECD-ländernas ekonomier växte med en kraft som gjorde att alla fick mer år från år utan att behöva kivas om hur kakan skulle fördelas. En fredlig samexistens mellan kapitalism och demokrati tedde sig inte bara möjlig utan naturlig när ekonomerna funnit formeln för evig tillväxt med full sysselsättning.

Men redan under 1970-talet inleds en maktförskjutning från politik till marknad som så småningom får tektoniska proportioner. Europeisk socialdemokrati ger utan strid upp keynesianismen och accepterar att stabiliseringspolitiken läggs i händerna på en oberoende centralbank. En politik för full sysselsättning ersätts av låga räntor för att hålla tillgångsvärden på hög nivå och investerarna på gott humör. Näringslivet går ideologiskt på offensiven samtidigt som globaliseringen ger ökad tyngd åt företagets krav på en politik

som stärker nationens konkurrenskraft. Avregleringen av kapitalmarknader leder till en osannolikt snabb framväxt av en finansindustri som får olyckliga konsekvenser för allokeringen av humankapital och avkastningskrav. Den neoliberal ideologi som levt i keynesianismens skugga träder fram i fullt dagsljus och omkring millennieskiftet ansluter sig brittiska Labour och tyska SPD till övertygelsen att marknadskrafterna bör vägleda den ekonomiska politiken. En utveckling som gett löntagarna en växande andel av nationalinkomsten bryts. I många länder stagnerar reallönerna sedan 1980-talet och en radikalt ökad andel av inkomster och förmögenhet hamnar hos den rikaste procenten av medborgarna – en utveckling som styrs av starka marknadskrafter och lagstiftares välvilja.

Uppsatsens tredje avsnitt handlar om hur vi kan möta hoten mot demokratin. Det är då viktigt att visa att det folkstyre som vi vill värna inte bara handlar om fria och allmänna val utan också om rättsstatens institutioner och en månghövdad opinionsbildning. En helt avgörande utmaning är att nå en samsyn om den verklighet som vi vill förändra eller bevara. I många länder har medborgare tappat förtroende för traditionell nyhetsförmedling. En annan fråga som kräver en omsorgsfull och ingående diskussion handlar om elitens svek. Många ansedda och välrenommerade forskare och skribenter hävdar att en kosmopolitisk elit under de senaste 30 – 40 åren haft ett dominerande inflytande över den ekonomiska politikens utformning i OECD-länder och utnyttjat detta för att främja sina egna intressen. Denna anklagelseakt är betydligt mer omfattande och innehållsrik än de förment populistiska partiernas retorik. En annan kritisk fråga som måste ställas är om europeisk socialdemokrati avhänt sig den makt som ändå finns för att vända utvecklingen mot en mer rättvis fördelning av inkomster och förmögenhet. Många av dessa frågor går att besvara med hygglig säkerhet medan andra måste lämnas öppna.

Jag har fått kommentarer från många personer i min närhet men vill framför allt tacka Bertil Odén, Rolf Eidem, Lars Ingelstam, Micha Sohlman och Adrienne Sörbom.

Populism

Jag vet att något viktigt händer här – jag önskar att jag visste vad det var.

Fabrice del Dongo vid Waterloo i Stendhals Kartusianklostret i Parma

Också om det inte finns någon sanning så kan människan vara sanningsenlig och också om ingenting är säkert så kan hon vara pålitlig.

Hannah Arendt

Michael Young skildrar i *The Rise of the Meritocracy 1870 – 2033* en historisk utveckling fram till slutet av 1950-talet, då boken kom ut, för att sedan dra ut konsekvenserna av att all verksamhet, med klinisk precision, värderas på grundval av en individs prestation på den ekonomiska vädjobanan. Ett samhälle där ädel börd och ärvda pengar gav tillträde till maktens boningar får successivt ge plats för meritokratiska ideal. Med allt större träffsäkerhet sorteras nationens humankapital på basis av intelligens och drivkraft. Romantiska föreställningar om att också erfarenhet och omdöme ska tillmätas vikt avfärdas med förakt, särskilt av nyutbildade unga. Till en början har förlorarna inte helt lätt att försonas med sitt öde. Innerst inne vet de dock att de inte förtjänar bättre och metoder utvecklas som gör att de trivs rätt bra med sin påvra tillvaro. Snart vilar makten tryggt i händerna på de fem procent mest meriterade.

Till en början är det höga betyg från de bästa universiteten och tester som ger burskap i denna elit. Mycket snart visar det sig dock att sortering kan ske på grundval av förfäders genuppsättning. Därifrån är steget inte långt till att makt och privilegier blir ärftliga inom den meritokratiska adeln.

Vad som slutligen välter den meritokratiska elitens herravälde över ända är en märklig allians. Den leds av kvinnor med stöd från gamla socialistiska stötar. Young valde att kalla denna oppositionsrörelse för Populism.

Spaning efter en definition....

Min spontana association till populism gäller partier och rörelser som lockar väljare med fagra löften som inte kan eller ens är avsedda att infrias. Min populist är både tjusare och bedragare. Påven håller med. När Franciskus nyligen varnade för falska och fabricerade nyheter, med outtalat sikte på Donald Trump, hänvisade han till den strategi som tillämpades av ormen i paradiset – ”den där listiga och farliga formen av förförelse som smyger sig in i hjärtat med falska och lockande argument”. Går vi till tidskriften *Economists* diskussion av populism får vi en mer nyansrik definition. I grunden handlar det dock om åsikter som redaktionen ogillar och då blir sfären för korrekta tankar rätt snäv.

I den snabbt expanderande akademiska litteraturen om populism finns numera rikligt med förslag på vad som konstituerar partier och rörelser som bör åsättas denna etikett. Det råder emellertid närmast konsensus om två utmärkande kännetecken. Populister gör anspråk på att representera Folket i en djupare och mer äkta mening än traditionella partier och befinner sig i en evig kamp mot en elit som, enligt dem, saknar legitimitet. Detta är sålunda Jan-Werner Müllers grundläggande utgångspunkt i den mycket läsvärda essän *What Is Populism?* Han pekar på att populisterna har ”en *moralisk föreställning om politik* - en politisk värld där ett moraliskt rent och enat folk[...]står emot eliten som hålls för korrumpade eller i andra avseenden mindervärdiga[...]Populister hävdar att de, *och bara de*, representerar folket.”

Det ligger i populismens DNA att utmåla en styrande elit som korrupt på gränsen till landsförräderi. Övertygelsen om att ha fått högre makters uppdrag att leda nationen tillåter vilka medel som helst för att erövra och behålla makten. Denna anti-elitistiska hållning är enklare att hantera i opposition. Men populister lyckas ofta hålla ångan uppe även efter att ha erövrat och konsoliderat sitt maktinnehav. Fiender blir då i stället den ekonomiska eliten, illvilliga yttre makter och lögnbenägna massmedia. Den bulgariske statsvetaren Ivan Krastev hävdar att löftet om en otvetydig och total seger utövar en särskild lockelse. I en stark liberal demokrati kan den besegrade motståndaren dra sig tillbaka, slicka såren och återkomma med förnyad kraft. Denna rätt vill auktoritära populister beröva sina opponenter.

Jan-Werner Müller anser att det finns en manual för vad som ska göras när makten erövrats. Statsapparaten befolkas med partikoryféer; anhängare inom affärsvärlden belönas med lukrativa kontrakt; fattiga kusiner från landet får fast anställning och friheten beskärs för civilsamhällets organisationer. Den sanningsökande journalisten blir en fiende som måste bekämpas. Viktigast är emellertid att förändra rättsstatens institutioner. Författarna till den viktiga boken *Vad behövs för att rädda demokratin?* pekar på att populister (i princip) accepterar allmänna val och majoritetsstyrelse men inte den demokratiska rättsstatens övriga rekvisita – oberoende domstolar, yttrandefrihet, föreningsfrihet och legitim opposition. Den auktoritära populismen tillåter demokrati men inte dess förutsättningar. I en annan skrift har en av författarna, Sverker Gustavsson, definierat populism som ”majoritetsstyre *utan* politisk liberalism” som alternativ till diktatur och fullödig demokrati.

Cas Mudde och Cristóbal Rovira Kaltwasser håller, i sin lilla skrift *Populism*, med om att samhället är delat i två homogena och antagonistiska läger – ”det rena folket” mot ”den korrumpade eliten” – men vad som ska styra nationens öden är enligt auktoritära populister inte resultatet av folkets beslut i allmänna val utan folkviljan – och den måste uttolkas. De insisterar också på att en meningsfull definition måste ta fasta på bärande idéer. Populismen är emellertid inte en ideologi som står på egna ben. Den måste därför leva i symbios med andra och förekommer därför både till höger och vänster. Andra menar att populism är en diskurs, en strategi eller helt enkelt en politisk logik. Ben Moffit avfärdar i boken *The Global Rise of Populism* alla dessa förslag. Han menar att vad som framför allt karakteriserar och sårar ut populister är *hur* de uppträder och förmedlar sitt budskap. Innehållet underordnas dess paketering och framförande i massmedia. De traditionella arenorna för det demokratiska samtalet har förlorat sin betydelse när sanningen etableras på sociala media. Populistiska politiker kan ofta tillåta sig ett beteende som skulle fälla mer

traditionella motståndare. Konsekvensen är att populismen – eller den populistiske ledaren – kan befria sig från såväl parti som program. Också andra forskare pekar på att populistiska rörelser ofta är toppstyrda och beroende av en eller flera karismatiska ledare.

John B. Judis som skrivit den uppmärksammade boken *The Populist Explosion* menar att de personer och partier som hemfallit åt populism har flera likheter (*family resemblances*) men det finns inte ”en fast uppsättning egenskaper som exklusivt återfinns hos alla.” Detta innebär att han fångar in både Donald Trump och Bernie Sanders liksom det spanska partiet *Podemos* tillsammans med Greklands *Syriza*. Judis menar att populismen inte är en ideologi ”utan en politisk logik – ett sätt att tänka politik.” Det blir inte mycket klarare av att han hänvisar till Michael Kazins bok *The Populist Persuasion* där populism är ”ett språk vars talare (*speakers*) betraktar vanligt folk som en förnäm samling individer som är obundna av snäva klassintressen; som anser sina elitistiska motståndare som odemokratiska och enbart intresserade av att se till sitt eget bästa; och söker mobilisera de först nämnda mot de senare.”

Populismen kan också ses som svaret på förbisedda grupper efterfrågan på en politik som tar sig an deras problem. Det handlar då om att fylla ett vakuum som uppstått på den politiska scenen sedan socialdemokratien beträtt den tredje vägen. Många betraktare tar då fasta på att medlemmarna eller väljarstödet i stor utsträckning utgörs av människor som traditionellt röstat vänster. Andra pekar på de stora grupper som drabbats av globalisering och finanskris. Det råder i stort sett enighet bland forskare att det inte fanns någon form av politisk populism i Europa före 1990-talet – möjligen med undantag för poujadismen i Frankrike på 1950-talet.¹ Populismens orsak blir då det asymmetriska utfallet av den ekonomiska utvecklingen. I samma anda kan EU och utvecklingen inom eurozonen ställas till svars. Alla europeiska partier som fått etiketten populism är med varierande intensitet kallsinniga till Bryssels maktanspråk, med undantag av det nya spanska partiet *Vox*.

Flera betraktare menar att populistens signum är att skylla egna tillkortakommanden på en ogin omvärld. Alla problem beror då på andra och lösningen blir enkel. Franska *Rassemblement National* (f.d. *Front National*) har klargjort att ”Två miljoner arbetslösa är två miljoner invandrare för många.”

Så gott som alla betraktelser över populism är, mer eller mindre uttalat, hållna i en negativ ton. Det handlar om rörelser som stör en demokratisk och rationell ordning. Den fiktive författaren till Michael Youngs bok är sålunda först nedlåtande irriterad och senare skrämmd av den kvinnoleda populistiska rörelse som ifrågasätter en på vetenskaplig grund etablerad meritokrati.² Det är förvisso sant att den populistiska retoriken domineras av hätska utfall

¹ Man glömmer möjligen att det mycket tidigt efter kriget fanns ett öppet fascistiskt parti i Italien. Ofta förbises också de populistiska rörelser som redan tidigt på 1970-talet uppkom i Danmark och Norge.

² I en avslutande fotnot meddelas att författaren omkommit i samband med firandet av Första Maj 2034 i Peterloo. Detta är en anspelning på den s.k. Peterloomassakern som ägde rum den 16 augusti 1819 på St Peter's Field i Manchester. Omkring 60 000 människor hade samlats för en fredlig demonstration för att kräva politiska och parlamentariska reformer när de angreps av kavallerister. Många hundra människor skadades och arton dödades. Tidningen *Manchester Guardian*, numera *The Guardian*, grundades som en direkt följd av händelsen. En årlig minnesceremoni äger rum på platsen.

mot politiska motståndare och krav på stängda gränser. Men många rörelser gör anspråk på att ha en positiv berättelse om framtiden – låt vara att det vanligen handlar om en återgång till en svunnen tid. Trumps starka stöd bland lågutbildade, vita män kan bara förklaras av att han lovade att ta hem jobb som flyttat utomlands på grund av tidigare administrationers katastrofala handelspolitik. Den nyvalde mexikanske presidenten Andrés Manuel López Obradors löften om att sätta stopp för våld och korruption är en förhoppning om en bättre framtid för mexikaner. Sverigedemokraterna har utvecklat en berättelse om det folkhem som fanns före massinvandring och särbeskattning. President Recep Tayyip Erdogan har lovat medborgarna ett Turkiet fritt från kemalism.

Vem känner sig träffad?

Frågan är då om vi kan vaska fram en fungerande definition? Varken Mudde och Kaltwasser eller Jan-Werner Müller redovisar vilka partier eller rörelser som ringas in och vilka som slipper etiketten populism. Och tydligen kan det finnas partier som byter skepnad *unterwegs*. Frihetspartiet i Österrike (*Freiheitliche Partei Österreichs*, FPÖ), Folkpartiet i Schweiz (*Schweizerische Volkspartei*, SVP) och *Fidesz* i Ungerns ska sålunda ha börjat som traditionella partier innan de, av starka ledare, omvandlades i populistisk riktning. Efter Brexit har det konservativa partiet i Storbritannien (*Tories*) ofta anklagats för att ha förfallit till populism. Mudde och Kaltwasser menar att den idébaserade definition de föreslår har den stora fördelen att den kan ”välkomna en lång radda (*broad range*) av politiska aktörer som normalt associeras med detta fenomen,” vilket, om man eftersträvar precision, snarast är en nackdel. Hos Müller är Hitler populist men inte hos andra. Går man till Judis generösa definition blir det rätt svårt att se vem som slipper undan. Det är faktiskt svårt att undgå misstanken att etiketten populism reserveras för vad författarna ogillar därför att det ligger för långt till höger eller vänster om mittpunkten i den politiska sfär som nu är rätt trång och syrefattig.

I den vidlyftiga diskussionen om vad som ska förstås med populism är det osäkert om ens kärnan är sann. I sin mer oskyldiga form är populism bara ett försök att framhäva den egna rörelsens överlägsna förmåga att se vad som verkligen ligger i nationens intresse. När Sarah Palin gjorde sig till talesperson för ”äktamerikanare” syftade hon bara på sina tedrickande vänner och deras insikt om obehovet av skatter. Bland de oäkta fanns framför allt folk som drack kaffe latte och for omkring i Volvobilar. Timo Soini och hans efterträdare, Jussi Halla-aho, som ledare för partiet *Perussuomalaiset* menar inget annat än att deras anhängare är finländare i en djupare mening än de landsmän som röstar på andra partier, särskilt om dessa också respekterar flyktingkonventioner och gillar EU. Recep Tayyip Erdogan och hans *Rättvis- och Utvecklingsparti* (AKP) har aldrig trovärdigt gjort anspråk på att representera alla turkar. När de vann valet 2003 upplevdes det av många som ett historiskt maktskifte. Sedan republiken grundades 1923 hade landet styrts av en välutbildad, stadsbaserad och västerländskt orienterad elit som, med stöd av armén, vårdat arvet efter landsfadern Kemal Atatürk. Dessa ”vita turkar” förtryckte sina, fattiga och troende

landsmän. Erdogan har vid flera tillfällen med stolthet gjort sig till talesman för dessa ”svarta turkar” och i både ord och hårdhänt handling vänt sig mot kemalisterna.³ Polen var i början av 1900-talet en mångkulturell och mångetnisk nation. Nu är det ett av EU:s i alla avseenden mest homogena länder – och så ska det förbli om Jaroslaw Kaczynski får som han vill. Som ledare av partiet *Lag och Rättvisa* (PiS) tycks han emellertid inte ha intresse att företräda alla de 98 procent av sina landsmän som är tvättäkta polacker eftersom han talar om sina motståndare som ”polacker av värsta sort” som sannolikt har ”förräderiet i sina gener.” Sedan 2010 finns i Swiebodzin världens högsta Jesusstaty och Kaczynski mer än antyder att han för Guds talan i Polen. Narendra Modi, som leder det hindunationalistiska partiet *Bharatiya Janata* (BJP), har inte mycket till övers för Indiens 175 miljoner muslimer. Partier som demoniserar den elit de vill bli av med kan inte gärna välkomna dess medlemmar i sina led. Brasiliens nyvalde president Jair Messias Bolsonaro kommer från ett mycket litet parti men gjorde under valkampanjen anspråk på att ”Vi är folket.”

Viktor Orbans parti *Fidesz* har utvecklats till ett parti för ”riktiga ungrare” och med tiden fått en allt starkare etnisk och religiös identitet som nu är inskriven i en kuppartat antagen grundlag. Sedan de kristnades för mer än tusen år sedan har ungrarna sett sig som jordens mest förfördelade folk och som den rätta lärans utpost mot barbariet i öst. Krav på de väldiga territorier som förlorades i Trianon 1920 har inte uttalats öppet men Orbans budskap är riktat också till ungrare i diasporan. Mer än två miljoner ungrare i förskingringen har fått medborgarskap och de röstade mangrant på *Fidesz* i valen 2014 och 2018. Motståndet mot muslimsk invandring har klart rasistiska undertoner.

Oberoende av vilket folk populister säger sig företräda så är udden riktad mot en korrumperad och maktfullkomlig elit. Ofta hänvisas till att de ger röst åt stora grupper som ännu inte fått komma till tals eller glömts bort av traditionella partier. Donald Trump deklarerade i sitt installationstal att ”Jag är er röst, i dag flyttar vi inte bara makten från en administration till en annan eller från ett parti till ett annat – vi flyttar makten från Washington D.C. till folket.” Det har en väldig symbolisk kraft att tala för röster ur folkdjupet som tidigare lämnats ohörda.

För att komma närmare en meningsfull definition är det klokt att fokusera på populisters *moraliska* anspråk på att ensamma kunna uttolka vad som är Folkets verkliga vilja och därmed rätten att företräda nationen. Vi kommer då rätt nära den tyske filosofen Carl Schmitts uppfattning om en folkvilja som inte kan utsättas för demokratisk långbänk eller marknadskrafter. Han var under mellankrigstiden verksam i Tyskland och skrev sina viktigaste verk under Weimarrepubliken. Politikens centrala uppgift är, enligt Schmitt, att säkerställa en samstämmighet mellan folkvilja och effektiv maktutövning, vilket bara kan ske i etniskt och kulturellt homogena nationer. Detta kan den liberala demokratin inte klara. Det vi ser som demokratins essens – partiernas idéburna kamp om väljarnas gunst och det

³ Den svensk-turkiske journalisten Halil Karaveli tonar ned denna mot sättning i boken *Why Turkey Is Authoritarian: From Atatürk to Erdogan*. Han menar att båda rörelserna har starka auktoritära drag och att religionen var en levande och sammanhållande kraft också i de vitas Turkiet.

fortgående demokratiska samtalet – leder till att den rena folkviljan förvanskas och korrumpas.

Orban, Kaczynski, Erdogan och en del andra förmenta populister ser inte den representativa demokratin som en legitim grund för maktutövning. Med denna utgångspunkt kan de inte acceptera den pluralistiska möjligheten att någon annan skulle kunna inneha regeringsmakten och det blir närmast en självklarhet att motståndaren demoniseras. Det är värt att notera att Adam Michnik redan 1991 varnade sina polska landsmän för en politik som vilade på moralisk grund. En motståndare blir då inte bara någon som har fel utan en som är ond.

Kampen mot etablissemangen

Att så kallade populister, i oppositionsställning, är kritiska mot de partier som regerar landet tillför inget av värde i sökandet efter en definition. I en fungerande demokrati är det helt enkelt oppositionens arbetsuppgift att kritisera den sittande regeringen och den poetiska friheten till överdrift är stor. I det parlament som stått modell för många andra finns det sedan 1886 en officiellt utsedd person som leder *Her Majesty's Most Loyal Opposition*. För närvarande utövas ämbetet av Jeremy Corbyn som många anser vara en populist av värsta sort.

Donald Trump hade två mycket populära budskap till sin åhörare under valkampanjen. Han lovade att ”rensa upp i träsket” (*drain the swamp*)⁴, varmed avsågs Washington D.C., och påpekade att han aldrig ”åkt till Kalifornien” och tagit emot pengar från bröderna Koch (vilket var sant). Om han tänker göra något åt träsket är osäkert men det finns definitivt ett behov av att undersöka om det behöver dikas ut. Det politiska systemet i Washington och i många delstater är dysfunktionellt, delat i två fientliga läger och befolkat av politiker som nästan alla är beroende av pengar från företag och intresseorganisationer som *National Rifle Association of America* (NRA) för att finansiera sitt återval.

Det fanns också fog för Viktor Orbans kritik av det vänsterparti hans *Fidesz* besegrade i valet 2010. De hade lyckats kombinera inkompetens och korruption till ett sällsynt vanstyre. Den österrikisk-ungerske journalisten Paul Lendvai kallade det för ”en motbjudande ormgrop av gamla kommunister och karriärsugna på vänsterkanten som utgav sig för att vara socialdemokrater.” Vad korruptionen beträffar har ingen märkbar lindring skett men kompetensen har höjts radikalt. Orban är olyckligtvis en skicklig politiker. Med tanke på att Italien styrts av en korrupt och sanslöst överbetald kast (*la Casta*) under hela efterkrigstiden är det en gåta varför *Lega Nord* först nu fått sällskap av *Femstjärnerörelsen* (*Movimento 5 Stelle*, M5S) och dess kända budskap till Italiens politiska elit - *Vaffanculo* (ung. Ta er i

⁴ Ross Perot, en annan välbärgad affärsman, som 1992 fick nära 19 procent av rösterna i presidentvalet, lovade att åka till Washington och ”rensa stallet” (*clean out the barn*). En företrädare i ämbetet som Trump uppskattade, Andrew Jackson, lovade att rensa det ”stora Augiasstallet i Washington.”

häcken).⁵ Bolsonaro i Brasilien och Obrador i Mexico har få likheter men de bars båda till seger av en folkvilja som var så ursinnigt less på sakernas tillstånd att vad som helst förväntades leda till en förbättring.

Det finns ingen möjlighet att karakterisera en viss form av kritik som populistisk. Trump, Orban och Beppe Grillo (och många andra som benämns populister) hade fog för sin kritik när och där den framfördes men den skulle inte med framgång kunna torgföras i Skandinavien, Canada, Australien, Nya Zeeland, Storbritannien, Tyskland eller Nederländerna. Att det inte skulle bli någon revolution i Schweiz insåg Lenin, med en suck, när han i Bern såg ministrarnas hustrur piska mattor på lördagsförmiddagen.

Om kritik av överheten ska ha något tilläggsvärde bör vi ta fasta på en demonisering av politiska motståndare som ifrågasätter deras moral eller till och med människovärde. Kazcynski går längre än de flesta när han hävdar att andra politiker är genetiskt låghalta. Erdogan nöjer sig med att konstatera att "Vi är folket" och låter den retoriska frågan "Vem är ni?" bli hängande i luften. Donald Trump valde medvetet att inte angripa Barack Obama personligen utan koncentrerade sig på Hillary Clinton och lyckades få sina åhörare på massmöten att vråla "Lås in henne" (*Lock her up*). Valet avgjordes nästan säkert när chefen för FBI meddelade att byrån på nytt skulle ta upp frågan om Clintons hantering av sin e-post. Kvalitetsmedia drog sitt strå till stacken. De ägnade fyrfalt mer utrymme åt Clintons brevväxling än anklagelserna mot Trump för att ha antastat kvinnor.

Österrikes 31-årige kansler, Sebastian Kurz, är en av Europas mest främlingsfientliga politiker och hans inrikesminister, Herbert Kickl, har sagt att rätten till asyl måste upphöra. Men Kurz är inte populist enligt någon av de definitioner vi diskuterat. Han har, mig veterligt, inte sagt ett ont ord om en politisk elit som tillskansat sig oberättigade förmåner. Cristoph Blocher, som i praktiken lett *Schweizerische Volkspartei* (SVP) från en blygsam roll till ohotad ställning som landets ledande, starkt invandringsfientliga parti, har gjort flera anti-semitiska uttalanden och kallat invandrade albaner kriminella men han har inte uttalat sig om sina politiska motståndares moraliska kvaliteter. Han drev 2009 fram en folkomröstning som, med en majoritet på 57,5 procent, resulterade i ett förbud att bygga minareter. Jag kommer ihåg SVP:s affischer som visade rader av spetsiga byggnader i form av missiler redo att avfyras men i formellt avseende var det ett väl godkänt demokratiskt beslut. Blocher har noga räknat inte en enda åsikt som jag delar men han är inte populist enligt den definition forskarna enats om, men Jan-Werner Müller räknar in honom i fällan.

Maktmissbruk?

Var går gränsen där regeringsinnehavets naturliga fördelar övergår i otillbörligt utnyttjande? Ett vinnande parti måste organisera och styra statsapparaten som en del av det demokratiska

⁵ Italienska parlamentariker har de utan jämförelse högsta lönerna i Europa. På global nivå kan bara Nigeria och Kenya konkurrera.

uppgdraget. Det är i stort sett en plikt att använda maktens betydande resurser för att pröva och utveckla egna idéer. Normalt finns det ett stort antal, ofta hyggligt betalda och på annat sätt attraktiva, tjänster som ska besättas. Några kan bli belöningar för lång och trogen tjänst men ministrar har behov av den spetskompetens som står att få. I Förenta Staterna kan den som gett generösa bidrag till den nyblivne presidentens kampanj ha anledning att hoppas på en ambassadörspost (vilket är skälet till att den som har råd ger bidrag till båda kandidaterna). Jag minns fortfarande den donator som inledde sin diplomatiska karriär med att torrt konstatera att han trott sig betala för mer än Costa Rica.

Maktmissbruk i form av oberättigade förmåner till sympatisörer och bidragsgivare är vanliga i Förenta staterna, Japan och flera demokratier i Europa. Så kallat patronage har utvecklats till perfektion i amerikanska delstater. Michael Madigan, som i egenskap av talman styr Illinois i snart 40 år, och omvaldes så sent som 2018, skiljer bara ut sig från kollegor i andra delstater genom att hans ”maskin” är mäktigare och mer oblygt effektiv. Kollegan William M. Bulger, som längre än någon annan var ordförande i delstaten Massachusetts senat (1978-96), hade ett vidsträckt patronagesystem som omfattade hans bror James ”Whitey” Bulger. Denne var boss för Winter Hill-gänget och under en tid, efter Osama bin Laden, Förenta staternas mest efterspanade brottsling. En speciell omständighet i Ungern är att belöningen skett i form av jordbruksmark som åtnjuter generösa subventioner från EU – numera som bekant utan krav på att producera något ätbart. Landet har nu ett koncentrerat jordäggande utan motstycke i modern tid.

Det går naturligtvis att skilja på en maktutövning som tänjer på gränsen till det tillåtna och uppenbart missbruk i form av grav korruption och slöseri med offentliga medel. Om emellertid den liberala demokratin förblir intakt, med en resursstark opposition, granskande massmedia och ett vitalt civilsamhälle, så kommer väljarna att avsätta och domstolarna att döma de ansvariga.

Malaysia är ett glädjande exempel på att demokratin segrade trots att regimen kraftigt undergrävt dess styrka. Partiet *Barisan Nasional*, som styr Malaysia i 60 år, vann valet 2013 genom att ha utformat valkretsarna till sin egen fördel. Trots att oppositionen fick fler röster kunde de lägga beslag på 60 procent av platserna i parlamentet. Premiärministern Najib Razak ägnade en stor del av sin ämbets tid åt att berika sig själv. Han var ordförande i rådet (*Board of Advisors*) för den statliga utvecklingsfonden 1MDB, från vilken \$ 4,5 miljarder oförklarligt försvann samtidigt som en inbetalning på \$ 681 miljoner skedde till hans eget konto. Förklaringen att det var en gåva från en arabisk sympatisör har av väljarna ansetts sakna trovärdighet. Transaktionerna granskas av rättsvårdande myndigheter i Förenta staterna, Schweiz och Singapore.⁶ Razak insåg att väljarna misstänkte och fullföljde därför arbetet på att utforma enmansvalkretsarna på ett sätt som än mer gynnade *Barisan Nasional*.

⁶ Den malaysiska staten har stämt 17 nu och tidigare anställda chefer hos Goldman Sachs för delaktighet i förskingringen av 1MDB:s pengar. Firmans förre chef för Sydostasien har erkänt sig skyldig till bestickning och penningtvätt. Förutom suspekt höga bonus till inblandade chefer erhöll Goldman Sachs en ersättning på \$ 600 miljoner för jobbet.

Den allmänna uppfattningen inför valet 2018 var att denna dramatiska ”viktökning” för den egna väljarbasen skulle räcka. Men partiet *Pakatan Harapan* (Hoppets allians), lett av den 92-årige före detta premiärministern Mahatir Mohamad vann en jordskredsseger som gav dem minst 112 av parlamentets 122 platser. Allmänna val har betydelse när missbruk av makten är uppenbar. Men Malaysia är nog en svala som inte garanterar en demokratisk sommar. Alla visste att Razak berikat sig själv och Mahatir Mohamad var en välkänd motståndare.⁷

Det nyligen timade presidentvalet i Slovakien erbjuder en mer genuint hoppfull historia som emellertid har sitt ursprung i en tragedi. I februari 2018 mördades journalisten Jan Kuciak och hans fästmö Martina Kusnirova i deras hem. Det var uppenbarligen ett beställningsmord och misstankarna riktades mot de kretsar som varit föremål för Kuciaks journalistiska granskning. Resultatet blev ett nationellt vredesutbrott som pekade ut statsminister Robert Fico (vars parti *Smer* är medlem i europaparlamentets socialdemokratiska grupp) som ansvarig för det korrupta system där politiker lever i symbios med skrupelfria affärsmän och maffiabossar. Detta folkliga uppror banade väg för advokaten Zuzana Caputova som tidigare främst varit känd som miljöaktivist. I första omgången sopade hon banan med alla sina konkurrenter för att slutligen den 30 mars i år vinna med god marginal.

Man kan inte undgå att se när massmedielandskapet förändras men det är inte alltid lätt att se orsaken. Vi vet inte om det var finansiella problem som gjorde att den oppositionella tidningen *Magyar Nemzet* lades ned veckorna före valet 2018 i Ungern och inte heller varför vänstertidningen *Nepszabadsag* försvann 2016. Tidningen *New York Times* har emellertid dokumenterat att Orban genom frikostigt stöd till republikanska tankesmedjor och lobbyister förmått Trump att dra in ett amerikanskt stöd på 700 000 dollar till oberoende ungerska medier. Kambodjas äldsta engelskspråkiga dagstidning, *Phnom Penh Post*, som regelbundet kritiserade regeringen, klarade sig under flera år tack vara en australiensisk mecenat men stupade på skatteverkets attack och är nu uppköpt av en malaysisk investerare med nära och lukrativa band till regimen. Samma myndighet satte stopp för *The Cambodia Daily*, som fått många lovord för sin grävande journalistik. I Polen har Kaczynski utsett Jacek Kurski till chef för den skattefinansierade polska statstelevisionen (*Telewizja Polska*) – en person vars meriter framför allt handlar om att ha producerat falska, men partitrogna, nyheter.

Vi vet nu vad Alberto Fujimori och Hugo Chavez ställde till med men kan inte veta om denna utveckling var oundviklig. Kontrasten mellan Fujimori och Maria Vargas Llosa i presidentvalet 1990 kunde knappast ha varit större. En nästan totalt okänd outsider ställde upp mot den beundrade och världsvane medlemmen av landets elit. Fujimori presenterade sig som ”En president som du” i kamp mot en ett kompakt etablissemang som slog vakt om sina privilegier samtidigt som landet befann sig i en djup ekonomisk kris. Han fick 60 procent av rösterna och hade ett brett mandat att genomföra radikala förändringar – men

⁷ .Mahatir Mohamads nuvarande helgonstatus är emellertid inte berättigad. Under sin tid som premiärminister stärkte han sin makt genom att inskränka oppositionens fri- och rättigheter och gjorde sig av med sin främste konkurrent och tilltänkte efterträdare genom att få honom dömd för korruption och sodomi.

också en förmåga att antagonisera sina motståndare. Landets samlade elit organiserade ett systematiskt motstånd och landets domstolar undanröjde stora delar av Fujimoris reformprogram. Han svarade med att upplösa kongressen och ogiltigförklara konstitutionen. Som envåldshärskare kunde han krossa den maoistiska terroristorganisationen *Sendero Luminoso* (Den lysande vägen) och stabilisera ekonomin - och 2007, efter att ha dömts för omfattande förskingring och brott mot mänskligheten, uttryckte två tredjedelar av befolkningen sin uppskattning för de tjänster han gjort landet.

Den nuvarande presidenten Martín Vizcarras alla levande företrädare på posten är antingen i fängelse, husarrest eller försöker undvika detta öde. Han har förgäves försökt förändra ett genomruttet system men mött samma benhårda motstånd som Fujimori. I sin förtvivlan har han föreslagit att han själv och alla andra politiska makthavare ställer sina platser till förfogande och låter folket rösta om ”en ny början” för Peru.

Hugo Chavez blev, efter att ha deltagit i en misslyckad militärkupp, demokratiskt vald till statschef för att senare göra sig till diktator. Liksom Fujimori hade han brett stöd för ett reformprogram när han 1996 valdes till president. Också valet till en ny konstitutionell församling 1999 skedde i ordnade former. Men Venezuelas traditionella elit samlade sig till motoffensiv och försökte få Chavez avsatt på grund av mental inkompetens.

Franklin D. Roosevelt försökte sig på en annan genväg. Han återvaldes 1936 med ett rekordstort väljarstöd, 61 procent, men fann att Högsta Domstolen – enbart äldre herrar som fått sin juridiska utbildning på 1800-talet – satte stopp för New Deal-programmet på tvivelaktig konstitutionell grund. Eftersom grundlagen inte angav hur många medlemmar domstolen skulle ha tog Roosevelt fram ett förslag som skulle ha gett honom möjlighet att utse sex nya medlemmar. Detta väckte naturligtvis ilska bland republikanerna och i stora delar av pressen men föll därför att också många demokrater insåg vilka konsekvenser det kunde få för framtiden.

Det är inte heller klart när en regering på ett otillåtet sätt påverkar rättsväsendet. I vissa amerikanska delstater utses domare i allmänna val. Hittills har kampanjkostnaderna i dessa fall varit mycket låga. Detta har organisationer inom näringslivet, med närmast outtömlig tillgång till ”svarta pengar” (*dark money*), upptäckt och satsar nu generöst på fogliga domares kampanjer. I andra fall utses domare av sina ”peers.” Vanligare är att politiska instanser, ofta helt enkelt regeringen, avgör vem som ska utses till domare i de högsta instanserna. PiS i Polen hävdade att de helt enkelt rättade till den obalans i domarkåren som var en kvarleva från kommunisttiden. Och det är inte självklart att man inte bör sänka pensionsåldern för domare. Vi kan egentligen bara från fall till fall bedöma om en regerings åtgärder utgör ett medvetet och systematiskt försök att underminera rättsstaten. En viktig varningssignal är naturligtvis när en nytillträdd regering anser sig ha rätt att avsätta domare. I detta avseende är både Orban och Kaczynski en fara för den liberala demokratin. Hugo Chávez i Venezuela väckte under sitt första år vid makten åtal mot mer än tre hundra sittande domare. Efter valet i Turkiet har Erdogan som president skaffat sig själv rätten att utse domare.

Ett tydligt exempel på maktmissbruk inträffar när politiker ändrar själva valsystemet i eget intresse. Det är sålunda snarast regel att afrikanska presidenter lyckas utöka möjligheten att återväljas till sitt höga ämbete. Ofta är det också ett sätt att hindra en efterträdare att anordna räfst och rättarting med anledning av anklagelser för korruption.⁸ I många länder ritas valkretsar om för att gynna sittande politiker, s.k. gerrymandering. I Förenta Staterna har de två partierna länge i samförstånd utformat säkra valkretsar för representanthuset. Detta innebär inte bara att den som en gång valts inte behöver oroa sig för motståndarpartiets kandidat. Valet förläggs i stället till primärval inom respektive parti, vilket framför allt gett Tea Party-rörelsen stor framgång. Det republikanska partiet har också systematiskt begränsat möjligheten att rösta för grupper som kan förmodas ha tendens att stödja demokraterna.

Vi kan vara rätt säkra på varför Vladimir Putin och Orban försöker hindra organisationer och tankesmedjor som får sin finansiering från utlandet. Men det är i dessa dagar inte orimligt att hålla reda på vem som försöker påverka opinionen i ens eget land. I Sverige oroar vi oss för att Ryssland sprider falska nyheter och saudisk finansiering av radikal islamism. På 1950-talet var vi lyckligt omedvetna om CIA:s omfattande opinionsbildande verksamhet via bidrag till tidskrifter, radio och tankesmedjor. Och få visste att de ”konfidentiella” rapporter om utrikes- och säkerhetspolitik som producerades 1954-1964 med *Economist's* kvalitetsstämpel var outspädd propaganda från MI 6 och andra säkerhetstjänster. En hel del av materialet hamnade i tidskriftens egna spalter.⁹

Trump har nyligen, i Willam Barr, utsett en obrottsligt lojal justitieminister. Tjeckiens premiärminister Andrej Babis, som misstänks för att ha försvillat EU-medel, har gjort likaledes. Vi tror oss veta varför detta skett men i båda fallen handlar det om den självklara rätten att utse medlemmar i sin regering.

Det är vanligt att populistiska partier är mer toppstyrda än traditionella konkurrenser. Extremfallet är *Partij voor de Vrijheid* (PVV) som bara har två medlemmar – Geert Wilders och en stiftelse som han själv kontrollerar. Utifrån sett är PiS ett normalt parti som emellertid behärskas av sin ordförande Kaczynski. Trots att han formellt bara är en vanlig medlem av *Sejmen* så har han därför ett starkt inflytande över regeringen. Erdogan är i praktiken enväldig inom AKP. Så länge Nigel Farage var ledare för UKIP betraktade han det som sin privata egendom. Tjeckiens president Andrej Babis har deklarerat att ”ANO-partiet är förbundet med mig. Partiet är jag.” *Femstjärnerörelsen* (M5S) i Italien förespråkar å andra sidan någon form av nätdemokrati och många gröna rörelser har behållit starka inslag av direkt medlemsdemokrati. Vi får nöja oss med att konstatera att auktoritärt ledda partier sannolikt utgör en större fara för demokratin om de kommer till makten.

Det är heller inte möjligt att föra in personer i den populistiska fällan på grundval av hur de uppträder. Att Donald Trump uppträder annorlunda än Barack Obama är alltför tydligt liksom att Geert Wilders gör en poäng av att utmana allmän anständighet. Boris Johnson var den ende politiker vars ställningstagande hade betydelse för utfallet av folkomröstningen om

⁸ I Azerbajjan gick myndigheterna ett steg för långt. Valkommissionen meddelade resultatet dagen före valet.

⁹ Rapporterna skrevs av australiensaren Brian Crozier som var en fanatisk kall krigare. (Se Zevin, s. 258-59)

Brexit men det kan knappast kvalificera honom för etiketten populist att han är rufsig i håret och sällan håller sig till manuskriptet. Erdogan är en framgångsrik folktalare men ser ut och betar sig som en begravningsentreprenör.

Populismens väljarkår

Det finns både i forskares rapporter och i massmedia en tendens att länka vissa väljargrupper till framgångar för populistiska partier. Förklaringen till dessa partiers uppkomst blir då att det i väljarkåren finns ett (latent?) krav på en politik som de traditionella partierna inte tillgodoser. Oftast anses att denna grupp domineras av vita män med kort utbildning som därför är arbetslösa eller hänvisade till osäkra och lågt betalda jobb. Statsvetaren Seymour Martin Lipset menade i sin klassiska studie *Political Man* att det handlade om individer som var ”frustrerade och själsligt hemlösade som misslyckats på det personliga planet; de socialt isolerade ; de som lever under knappa omständigheter med osäkra inkomster; de utbildade, oreflekterande med auktoritära personlighetsdrag.”

Men detta är ett bakvänt sätt att *definiera* populism. Vi måste först fastställa vad vi menar (och ogillar?) med populism innan vi klistrar etiketten på en viss socioekonomisk grupp. I annat fall riskerar vi att underkänna de mindre resursstarka medborgarnas rätt att bli hörda. Det är inte heller rimligt att utgå ifrån att personer som har svårt att få ekonomin att gå ihop axiomatisk skulle vara själlösa och beredda att oreflekterat acceptera ett auktoritärt styre. Mer sannolikt är att kollektivanställda arbetare har andra politiska preferenser än medlemmar av en välbärgad elit.

Det är inte heller sant att alla de partier och rörelser som ofta kallas populistiska har en homogen väljarbas av lågutbildade vita män. Alternativ för Tyskland (AfD) är snarast känt för att både ledare och medlemmar är välutbildade med hygglig ekonomi och nazisternas *Sturmabteilungen* (SA) hade under en stor del av sin historia brett stöd bland studenter och medelklass. Under Weimarrepublikens sista tid förlorade liberalerna proportionsvis fler väljare till Hitler än övriga partier och Sir Oswald Ernald Mosleys fascister i Storbritannien kom inte från arbetarklassen. Det är ingen överraskning att ett parti som för fjorton år sedan startade som en blogg också har ett brett stöd bland yngre människor. Vill vi penetrera frågan djupare blir det svårare eftersom medlemskapet i Femstjärnerörelsen, såvitt jag vet, består av dem som besöker partiets sajt. Också *Podemos* i Spanien och *Syriza* i Grekland har en bredare väljarbas. Det nya spanska högerpartiet *Vox* kvalificerar sig inte för någon känd definition av populism. Det har inget otalt med vare sig inhemsk elit eller höga potentater i Bryssel. Omsorgen om den egna nationen innebär att huvudfienden är katalanska separatister och, av mindre självklara skäl, feminister. Nathan Sachar i Dagens nyheter vill snarast se *Vox* som ett överklassparti. Sverigedemokraterna har starkt stöd bland småföretagare och mycket rika personer. Narendra Modi har lyckats med konststycket att säkra ett brett stöd från de lägsta kasterna (*daliter*) samtidigt som hans parti ännu har kvar sin braminska prägel.

Det är också viktigt att inte låta det som sker i marginalen förvrida perspektivet. Tvillingkatastroferna, som Trump och Brexit kallats i mer än ett sammanhang, bland andra av Jan-Werner Müller i en artikel i *London Review of Books*, är belysande i detta sammanhang.

Den 28 april 2018 höll Donald Trump ett av sina återkommande kampanjtal i Detroit i delstaten Michigan. Han pekade mot industribyggnader som stod tomma därför att jobben flyttat till Mexico och Kina och försäkrade att hans protektionistiska handelspolitik snart skulle få fart på hjulen. Om han mot förmodan skulle lyckas kommer det enligt ekonomiska experter att bli dyrt för landet. Men de åhörare som lyssnade må vara förlåtna om de sätter den egna möjligheten att få ett jobb före någon tiondels procent lägre BNP. Det är intressant att Trump som president vänder tillbaka till en grupp väljare som han står i tacksamhetsskuld till. Det är nämligen sant att omsvängningen i väljarkåren till Trumps fördel var unikt stor i gruppen vita män med låg utbildning och att den samlade vinstmarginalen i Pennsylvania, Michigan och Wisconsin var ytterst knapp. Men denna förändring på marginalen är missvisande. Sedan Lyndon Johnson vann presidentvalet med bred marginal 1964 har republikanska kandidater alltid vunnit "*the white vote*." Den grupp av väljare som förde Trump till Vita Huset var kristen och vit – och aningen mer välbärgad än de som röstade på Hillary Clinton och Bernie Sanders.¹⁰ I den mycket stora gruppen vita aktivt kristna (*white evangelicals* – 26 procent av väljarkåren) valde mer än 80 procent att rösta på en öppet och skrytsamt promiskuös, nybliven abortmotståndare som varit gift tre gånger. Till bilden hör att Trump fick en större *andel* röster från alla icke-vita väljargrupper (afroamerikaner, latinamerikaner och asiater) än Mitt Romney och John McCain – och att Hillary Clinton fick färre vita röster än Obama¹¹ men tre miljoner fler än Trump.

Exemplet Brexit belyser en annan aspekt. Valdeltagandet var, med brittiska mått, osedvanligt högt och det berodde på att nära tre miljoner individer, som inte deltagit i det allmänna valet 2015 och vanligen inte röstade alls, nu fann anledning att lägga en röst i urnan. Åtta av tio valde att lämna EU vilket var tillräckligt för att avgöra folkomröstningen. Det är sant att många hade en låg lön och kort utbildning. Det är emellertid inte självklart att de vill se en utveckling i auktoritär riktning i Storbritannien. Mer intressant är att de – efter

¹⁰ Före mellanårsvalet 2018 representerades sex av de tjugo rikaste valkretsarna av en republikan i representanthuset. Nu innehas alla tjugo platserna av demokrater.

¹¹ Här finns anledning att beröra en vida spridd uppfattning om populismens orsaker som inte är korrekt trots att den härrör från offentlig statistik av högsta kvalitet (*Census Bureau*). Det amerikanska medianhushållets realinkomst har knappast ökat alls sedan 1979 säger denna myndighet. Om detta vore sant är det svårt att förklara den ökning av konsumtionen som skett under dessa trettiofem år. De allra rikaste kan ju inte konsumera hur mycket som helst. Det visar sig också att om man tar hänsyn till skatter och transfereringar (som sjunkit resp ökat kraftigt), en mer exakt och rättvisande beräkning av inflationen och att genomsnittshushållet blivit mindre så har den *disponibla* inkomsten ökat med mer än 50 procent. Det är inte uppseendeväckande mycket men det innebär att de flesta fått det bättre. *Census Bureau* redovisar inkomst före skatt och transfereringar.

att ha reflekterat en stund - fann det viktigt att delta. Visst är det sant att Lämnakampanjen gav oriktiga uppgifter om Storbritanniens bidrag till EU:s budget. Det gjordes med avsikt för att motståndarna skulle fortsätta att tjata om en nettobetaling som trots allt var mycket stor. Boris Johnson har som utrikesminister tillåtit sig att hemma på departementet skämtsamt fråga om inte medarbetarna hittat de £350 miljonerna. ”Det stod på min kampanjbuss så de måste finnas”. Viktigare för utgången var nog att regeringen och Stannasidan aldrig presenterade en positiv berättelse om värdet av europeisk gemenskap. Det enda skäl som gavs för att stanna var att det var riskabelt att lämna. Vi är många som sörjer att Storbritannien är på väg ut ur EU men det har inget med populism att göra. Faktum är att hälften av dem som röstade för Brexit motiverade sitt ställningstagande med att de ville leva i ett land där ansvariga politiker kan ställas till svars (*democratic self-government*).

Storbritannien är på väg att lämna EU och Trump är president i Förenta Staterna därför att Stannasidans och Hillary Clintons kampanjer var uselt organiserade och illa fokuserade. Hillary Clinton försummade de tre delstater som gav Trump den marginal han behövde. Sitt starkaste väljarstöd hade hon hos medlemmar av Michael Youngs meritokratiska elit. Clinton vann stort i de 45 mest välutbildade kommunerna (*counties*) i Förenta Staterna. Något förenklat kan man säga att David Cameron förlorade därför att han och alla ”sansade” bedömare hemma och i Bryssel var säkra på att vinna.

Det är slutligen direkt motbjudande att låta vissa gruppers benägenhet att rösta på ting som inte ryms i rådande politiska hegemoni bli en del av definitionen av populism. Att många människor har lämnats i utvecklingens bakvatten och inte känner sig tilltalade (i ordets båda bemärkelser) av de traditionella partierna är sant. David Goodhart diskuterar, i boken *The Road to Somewhere*, klyftan mellan människor som med eller mot sin vilja är rotade i sin bygd (*någonstansare*) och den växande elitgrupp som talar främmande språk och har en utbildning som är attraktiv på den internationella marknaden (*varsomhelstare*). Den senare gruppen har i alla avseenden dragit nytta av globaliseringen. Också många någonstansare, med bra jobb på hemmaplan, har fått god utdelning men en stor, kanske växande, grupp har inte blivit delaktig i välståndsutvecklingen. Någonstansare och varsomhelstare har olika uppfattningar om globalisering, fri rörlighet över gränser och invandring av mycket påtagliga skäl men det har inget med definitionen av populism att göra.

Ivan Krastev pekar, i sin viktiga bok *Efter Europa*, på en annan emotionellt laddad skillnad. Om krisen blir alltför svår att uthärda så kan varsomhelstare flytta till gröna ängar medan någonstansare måste stanna och ta hand om problemen. Och det handlar inte om ett framtida problem. Sedan kommunismens fall har så gott som alla östeuropeiska länder förlorat en mycket ansevärd andel av sin arbetsföra befolkning. Totalt har de nyblivna demokratierna i öst förlorat ofattbara 20 miljoner invånare sedan den mur föll som höll dem fångna. Detta har inte lett till en positiv inställning till invandring men det är värt att notera att människor i Rumänien, Grekland, Ungern, Spanien, Italien och Polen oroar sig ännu mer för att välutbildade unga och produktiva flyttar ut.

Flertalet skrifter om populism handlar om utbudssidan – om partier, rörelser och politiker som torgför åsikter som inte (ännu?) omfattas av etablerade partier. Det är varken oviktigt eller ointressant men inte särskilt fruktbart om vi vill komma till tals med människor som övergett sin gamla politiska hemvist och sviktar i tron på demokratins kraft.

Det kan naturligtvis förhålla sig så att förment populistiska rörelser vunnit gehör genom att måla upp en skrämmande verklighet som inte är korrekt. Sedan lång tid har sålunda våldsbrottsligheten i Förenta Staternas storstäder minskat men det går fortfarande att vinna röster på att kräva fler poliser och strängare straff. President Obama deporterade långt fler papperslösa än företrädaren Bush och efterträdaren Trump men det är den sistnämnde som gjort invandringen till ett valvinnande hot mot nationell säkerhet.¹² I europeiska länder som tagit emot ytterligt få invandrare har främlingsfientliga partier vunnit tilltro till föreställningen att vi hotas av en muslimsk invasion.

Men det kan också vara så att ett missnöje med tingens ordning har sitt ursprung i faktiskt existerande missförhållanden som traditionella partier inte vill eller kan hantera. Det är denna ansats som Roger Eatwell och Matthew Goodwin prövar i boken *National Populism – The Revolt Against Liberal Democracy*. Det de kallar nationalpopulism är ”en ideologi som prioriterar den egna nationens kultur och intressen och lovar att ge röst till människor som upplevt att de negligeras eller till och med föraktas av avlägsna och ofta korruperade eliter.” Här finns som synes likheter med hur allmänpopulistiska partier karakteriseras men skillnaden är viktigare. Eatwell och Goodwin överlåter åt andra att fundera över vem eller vilka som bör sättas etiketten nationalpopulist. De intresserar sig i första hand för ideologin som en fristående företeelse och analyserar orsaker till dess resonans i väljarkåren. Det handlar då om ett sentiment som funnits i folkdjupet innan politiska entreprenörer trädde in på scenen. Det är också värt att notera att ett nationalpopulistiskt parti inte gör anspråk på att representera hela folket. Stödet kommer från människor som upplever att de hamnat i utvecklingens bakvatten och inte längre är representerade i riksdag eller kommunalhus. Många har förlorat tron på politikens kraft och avstår från att rösta. De makthavande är inte nödvändigtvis korruperade eller försvurna till mörka krafter – de befinner sig framför allt, både bildligt och bokstavligt, utom hörhåll. Nationalpopulismen är, enligt Eatwell och Goodwin, inte bara en motståndsrörelse – den vilar på en emotionellt laddad berättelse om den egna nationens kulturella identitet.

Eatwell och Goodwin lyfter fram fyra faktorer som förklaring till att en nationalpopulism växte fram långt före finanskris, Brexit och Trump. Den första handlar om misstron mot politiker, massmedia och andra samhällsinstitutioner som format en hegemoni som utesluter stora grupper från möjlighet att delta i det demokratiska samtalet. Ökade inkomst- och förmögenhetsklyftor, den andra faktorn, handlar både om den absoluta verkligheten att leva ur hand i mun och upplevelsen att halka efter när alla andra tar för sig. En tredje

¹² Från den dag George Bush flyttade in i Vita Huset (2001) till början på Obamas andra mandatperiod (2013) ökade antalet deporterade per år från 189 000 till 432 000 och Trump har ännu inte kommit i närheten av föregångarens nivå.

omständighet är att politiska partier inte längre klarar sin roll att mobilisera väljare för att omsätta människors drömmar till praktiska reformer. Eatwell och Goodwin gör ingen prioritering men det framgår ändå tydligt att den viktigaste förklaringen handlar om människors existentiella oro för den egna nationens fortbestånd. Deras hållning ligger nära David Millers tes i boken *On Nationality* – att nationalismen är en meta-ideologi.

Den nationalpopulistiska ideologi som Eatwell och Goodwin frilägger handlar i allt väsentligt om att värna en faktiskt existerande eller inbillad nationell kultur. Den franske filosofen Roland Barthes kritiserade poujadisterna för att idolisera en ”mytologisk sanning.” Aversionen mot politiska och ekonomiska eliter har sin grund i att dessa släppt loss marknadskrafter som hotar nationella företag och undergräver nationell suveränitet genom att flytta beslut till överstatliga organ och politiskt oberoende centralbanker. Nationalpopulister förefaller vara beredda att betala ett pris för att skydda rätten till självbestämmande. Det är sålunda klart att sex av tio som röstade för Brexit var övertygade om att detta skulle leda till landets ekonomiska tillväxt skulle sakta av (vilket inte är självklart).¹³ Argument om att invandring på sikt har haft och sannolikt fortfarande har positiva ekonomiska effekter biter inte på nationalpopulister

Det finns många skäl till att väljare ger sitt stöd till främlingsfientliga partier som vill begränsa eller helt stoppa invandring. För nationalpopulister handlar det emellertid inte främst om ekonomiska konsekvenser utan om en invandring som hotar den egna kulturens särart. Det ultimata hotet är då vad flera författare benämner minoritetsångest - att dagens (vita?) majoritet ska bli en minoritet som tvingas underkasta sig en främmande religiös och politisk kultur. Skräckexemplet blir då ett kalifat med sharialagar.

Ett försök att ringa in nationalpopulismen med socioekonomisk måttstock ger få överraskningar. De är med säkerhet överrepresenterade bland äldre som bor utanför de stora städerna. Det är emellertid viktigt att komma ihåg att det nationalpopulistiska sentimentet är så omfattande att det omfattas också av många unga och välutbildade som har goda möjligheter att hävda sig på den internationella arbetsmarknaden.

Om vi accepterar Eatwell och Goodwins ansats och studerar förhållanden som kan leda till att människor ger sitt stöd till förment populistiska partier så kan listan göras längre. I många rika länder har sedan länge en klyfta växt mellan stora städer med kulturell mångfald och stark efterfrågan på arbetskraft av alla slag och en alltmer socialt och ekonomiskt utarmad glesbygd. Den franske geografen Christophe Guilluy har i ett antal skrifter dokumenterat arbetslöshet, misär och misströstan om framtiden i *la France profonde* – små städer, byar och landsbygd på behörigt avstånd från välfärd och trygga jobb i dynamiska metropoler.¹⁴ En av Guilluys mer kontroversiella teser är att människor i metropolernas

¹³ Det är faktiskt rätt uppfiskande att läsa två Londonkorrespondenter för högt ansedda tidningar som bedömer utsikterna goda för att Brexit kommer att gynna Storbritannien och kanske EU. Båda tar sin utgångspunkt i att Storbritannien inte passar ihop med en kontinent där lagar styrs av Napoleons kod och tankar av Descartes och Kant. Jochen Buchsteiner, som skriver för *Frankfurter Allgemeine Zeitung* tror att Storbritanniens befrielse från Bryssel kan få en lycklig utgång men medger att tiden får utvisa om han haft rätt. Marc Roche, från *Le Monde*, är emellertid säker på att britterna kommer att klara sig bättre som ett avreglerat lågskatteland. Han menar också att ”Brexit dragit undan mattan för populism.”

¹⁴ *La crépuscule de la France d'en haut* och *La France périphérique*.

förorter som tar tillfälliga jobb till minimilöner passar in i den kapitalistiska globaliseringens hierarkiska logik medan invånarna i periferin är chanslösa där de bor och vill bo. Människor i franska *banlieus* kan, enligt Guilluy, finna sysselsättning som städare och vårdare i välfärdens boningar men i periferin blir jobben sedan länge allt färre. Det är då följdriktigt att den franska staten 2004-12 satsat 40 miljarder euro för att renovera bostäder i invandringstäta förorter medan någon motsvarande välvilja inte förunnats de gula västarna fattiga hemtrakter. De kom inte från städernas förorter utan från periferin. I de stora städerna – de har ett särskilt gott öga till Bordeaux – befinner de sig på fientligt territorium vilket förklarar den urskillningslösa lustan att förstöra.

Professor Andrés Rodríguez-Pose, vid *London School of Economics*, har i en uppmärksam och utomordentligt faktarik studie, med data från 64 000 valkretsar i Europa, pekat på att den starkaste benägenheten att rösta mot EU och för Brexit finns i områden där den ekonomiska och industriella utvecklingen under lång tid varit svag eller negativ. Utbildningsnivå har en självständig effekt men inte ålder. En viktig insikt är att denna effekt finns också i stagnerande orter eller regioner som fortfarande är relativt rika. Det välmående norra Italien är sålunda mer fientligt inställt till EU än mezzogiorno.

Det är uppenbart att Guilluys grundläggande tes har giltighet i många länder. England norr om Oxford och Cambridge har få likheter med området kring London. Tyskland är fortfarande ett delat land. Om man studerar en karta som visar förekomsten av de små och medelstora företag, ofta familjeägda och världsledande i sin nisch, som utgör det svåröversatta *Mittelstand* så förekommer de ymnigt över hela den västra rikshalvan men i det forna Östtyskland är det ödsligt utanför de stora städerna. I Turkiet fick Erdogans AKP tillsammans med ett stödparti ett flertal av väljarnas röster i årets kommunalval men förlorade i Istanbul och fyra andra av landets storstäder. Många ser det som en kamp mellan en vit välutbildad och sekulär elit i storstäderna och de fattigare och troende på landsbygden.

Det handlar om en oundvikligen självförstärkande process. Begåvade unga människor som växer upp i glesbygd måste söka sig till de större städernas utbildningsinstitutioner och den arbetsmarknad de kvalificerar sig för finns ofta i ännu större städer. Där tillägnar de sig en livsstil som accepterar globaliseringens dynamiska logik och lär sig uppskatta mångkulturens rikedom. Livet på landet levs av allt färre och äldre. Underlaget för all kommersiell verksamhet eroderas obevekligt.

Men det handlar inte alltid om en klyfta mellan stad och land – framför inte i Förenta Staterna. Den som tar röda linjen på Chicagos tunnelbana söderut från välmående Streeterville till Englewood färdas bokstavligen från en värld till en annan. I Streeterville bor nästan uteslutande vita som kommer att leva trettio år längre än afroamerikanerna en bit söderut. Här och i många andra amerikanska storstäder har Guilluys kapitalistiska logik ingen giltighet.

Globaliseringen har gjort att människor runt om i de rika länderna förlorat jobbet på grund av att företag dukat under i konkurrens med låglöneimport. Är detta skälet till att de arbetslösa valt att lägga sin röst för nationalistiska partier som lovar att skydda hemmamarknaden? Eller ska vi sätta större tilltro till de många enkätundersökningar som

lägger vikt vid att många människor känner sig glömda och föraktade av en urban och moraliskt överlägsen elit. Det finns en intressant studie av David Autor; David Gorn; Gordon Hanson och Kaveh Majlesi som pekar på ett robust samband mellan de valdistrikt som drabbats särskilt hårt av kinesisk låglönekonkurrens och en ökad benägenhet att rösta för Trump i presidentvalet. Deras slutsats är att effekten var så stark att den kan ha gett honom segern i Michigan, Wisconsin och Pennsylvania – och i så fall nyckeln till Vita Huset.

Detta är sannolikt korrekt men det råder inget tvivel om att den grupp som förlorat jobbet på globaliseringens öppna marknad i stor utsträckning sammanfaller – socioekonomiskt, kulturellt och geografiskt – med de många människor som upplever att de inte längre behandlas som fullvärdiga medborgare. Att mista sin status som familjeförsörjare innebär långt mer än att se sin inkomst reducerad.

Inte sällan har förmenta populister anklagats för rasism. Men detta kan inte vara en förklaring till nationalistiska partiers framgång i Europa. Rasismen – öppen eller dold – har snarast minskat och i alla händelser har den inte ökat. Och om vi gör det försiktiga antagandet att den varit konstant under rätt lång tid så kan den inte, som bland andra Dani Rodrik och Bo Rothstein påpekat, förklara varför en ökad andel av väljarna lägger sin röst för invandringsfientliga partier. Det är mindre klart om detta gäller också i Förenta Staterna. Sedan rätt lång tid kan ett rasistiskt uttalande sätta stopp för en politisk karriär. Trump verkar vara immun mot detta. Det var hans tal om att landets hotades att invaderas av mexikanska våldtäktsmän som radikalt vände opinionen till hans fördel inom det republikanska partiet och i folkopinionen. Enkät svar kan tyda på att rasismen är mindre utbredd men situationen blir en annan om landets statschef inte entydigt, skarpt och klart tar avstånd från rasism.

Det finns ytterligare en förklaring till ett utbrett missnöje som är så banal att den lätt förbises. De problem som i dag göder missnöjets mylla fanns helt enkelt inte under det kvartssekel efter andra världskriget då utvecklingen i alla avseenden gick åt rätt håll. Ingen frigående person ens snuddade vid tanken att det var bättre förr. Lönernas andel av nationalinkomsten steg markant samtidigt som företagen tjänade bra med pengar. Det fanns inget organiserat motstånd mot den arbetskraftsinvandring som så uppenbart bidrog till nationens välbefinnande. Samhället förändrades i en aldrig tidigare skådad takt men nästan alltid till det bättre också för de sämst ställda. Val handlade nästan inte alls om ekonomi och sysselsättning. Ett ökat skattetryck accepterades eftersom de motsvarades av tydliga steg mot ökad och allmän välfärd. Ingenstans var detta tydligare än i Storbritannien den 5 juli 1948. Då sjösatte Labourregeringen *National Health Service* (NHS) som, över en natt, innebar att all sjuk- och hälsovård, inklusive glasögon och tandvård blev avgiftsfri (*at the point of delivery*). Kostnaderna hade underskattats och missbruk förekom. Vissa personer fann att de behövde mer än ett par löständer. Men framför allt var det slutet på hundratusentals människors lidande när de befriades från åkommor som de inte haft råd att

söka behandling för.¹⁵ Det är lätt att förstå att en av Margaret Thatchers finansministrar, Nigel Lawson, i sina memoarer 1992 konstaterade att NHS är ”det närmaste vi kommer en religion i England” (*the closest thing the English have to a religion*). I hela Västeuropa rådde politisk enighet om välfärdsstatens utbyggnad och den osannolika tillväxten fyllde på offentliga kassor i stadig takt. Det fanns ingen anledning att bråka om en arbetslöshet som inte existerade och reallönerna ökade i en takt som överträffade alla förväntningar. För en bred majoritet av medborgarna var egenintresse och samhällsintresse ett och detsamma. Val vanns och förlorades på löften om att bygga flest bostäder. Den regering som skapat NHS föll därför att Churchill lovade, och lyckades, bygga fler lägenheter.

Denna lyckliga tid speglades i press och radio när journalister ännu hyste en viss vördnad för makthavare som inte såg sig nödsakade att kalla till presskonferens i tid och otid. Det märkliga är att denna idyll fick ett så snabbt och abrupt slut. Den första oljekrisen 1973 ledde till stagnerande produktivitet utveckling, tvåsiffrig inflation och dramatiskt ökad arbetslöshet. Reformsinnade regeringar ställdes inför uppgiften att begränsa och avgiftsbelägga medborgarnas förmåner och öka skatter för att ta itu med problem som förr inte fanns. Redan på 1970-talet – från Kalifornien i väst till våra grannländer – dök partier upp som framför allt ville begränsa den offentliga sektorns omfattning för att kunna sänka skatter och avgifter. Det *Libertarian Party* som grundades i Förenta Staterna 1971 har inspirerat en rad starka lobbygrupper som steg för steg har lyckats minimera skatter både i delstater och på federal nivå. Det ”skattebetalarnas uppror” som ägde rum i Kalifornien 1978 fick stor uppmärksamhet också i omvärlden. Genom proposition 13 reducerades fastighetsskatten med 60 procent och den nya nivån fick konstitutionell status – med lika oförutsedda som katastrofala effekter för bostadskostnader i delstatens storstäder.

I Danmark grundade skattejuristen Mogens Glistrup *Fremskridtspartiet* 1972 och fick stora framgångar i valet året därpå. Den allmänna uppfattningen var att väljarstödet berodde på löftet att sänka skatter. En vallokalundersökning antydde emellertid att många bara ville ge uttryck för ett allmänt missnöje. Ett av de mer radikala förslagen var att ersätta försvaret med en telefonsvarare som, på ryska, svarade att ”Vi ger oss.” Glistrup bedrev senare en intensiv kampanj mot islam och dömdes 2005 till fängelse för rasism. När han tre år senare avled skrev *Sydsvenska Dagbladet* att han under mer än tjugo år varit Nordens ledande populist, vilket var åtminstone ett årtionde för lite.

Redan 1995 bröt sig en grupp, under ledning av Pia Kjaersgaard, ut ur *Fremskridtspartiet* och bildade *Dansk Folkeparti*. Mindre offentlig sektor och sänkta skatter fanns fortfarande med i partiprogrammet men det var på flyktingpolitikens område partiet fick framgång. I dag finns i Danmark ett brett stöd för en utomordentligt restriktiv hållning till invandring och flyktingmottagande.

¹⁵ John Marks, som började sin läkarkarriär samma dag som NHS såg dagens ljus, skriver om ”den kolossala mängden allvarliga åkommor som inte behandlats [.....] Det fanns kvinnor som gick omkring med så stora framfall att livmodern hängde ut helt och hållet genom slidan, bokstavligt talat dansade mellan benen, och hölls på plats med hemmasnickrade pessar – som en stor penis med kopp på. Man kunde se män som gick omkring med bräckband som höll in enorma bräck.”

I Norge grundade Anders Lange 1973 sitt eget parti som redan i namnet angav såväl ägare som budskap – *Anders Langes Parti till sterk nedsettelse av skatter, avgifter og offentlige inngrep* (ALP). Efter många turer bytte partiet namn till *Fremskrittspartiet* och Carl I Hagen tog över ordförandeskapet i nära trettio år. Partiet attraherade tidigt väljare som var motståndare till invandring men det var först när Siv Jensen tog över som partiet formulerade en politik som i stort sett skulle sätta stopp för möjligheten att söka asyl i Norge. Partiet ingår nu i den koalitionsregering som styr landet.

Innan Ian Wachtmeister och Bert Karlsson 1991 grundade Ny demokrati avlade de en artighetsvisit hos Mogens Glistrup (som då just uteslutits ur sitt parti och i stället grundat *Trivselpartiet*). Vid valet samma år fick Ny demokrati 6.7 procent av rösterna, 25 riksdagsmandat, och blev stödparti till Carl Bilds borgerliga koalitionsregering.¹⁶ Den allmänna uppfattningen är nog fortfarande att det var krav på en omläggning av Sveriges då generösa invandringspolitik som bäddade för framgången. Vallokalsundersökningen 1991 angav emellertid att väljarna var minst lika attraherade av låga skatter, behovet av att ”röra om i grytan” och av att partiet representerade ”vanligt folk.” Eftersom partiet grundades i februari och ställde upp i valet samma år är det inte förvånande att programmet utgjordes av hopplock från olika tankesmedjor på högerkanten och Ians och Berts personliga käpphästar. Till skillnad från andra populistiska partier förespråkade Ny demokrati att Sverige skulle söka medlemskap i vad som då ännu kallades EG. Framgången blev dock kortvarig. Vid valet 1994 fick partiet endast 1.4 procent av rösterna och blev således utan representation i riksdagen. Sex år senare förklarades Ny demokrati i konkurs.

Ny demokrati fick en tydlig påverkan på andra partiers inställning till invandring och flyktingmottagande. Det är emellertid värt att observera att det parti som åkte ur riksdagen 1994 hade en långt starkare invandringsfientlig profil än det som kom in tre år tidigare. Det är därför inte självklart att Sverigedemokraterna ska ses som politisk arvtagare till Ny demokrati.

Om det fanns något som förenade de missnöjespartier som uppkom på 1970-talet så var det motståndet mot höga skatter eller – i Förenta Staterna – ofta mot skatter över huvud taget. Motståndarna var i Europa den socialdemokrati som gått för långt i ambitionen att skapa en välfärd från vaggan till graven och i Förenta Staterna den liberala falangen inom det demokratiska partiet. Men i inget fall ifrågasattes motståndarens politiska existensberättigande och näringslivet betraktades på båda sidor av Atlanten med okritisk välvilja.

Det är först på 1980-talet som motstånd mot invandring växer sig starkt i Europa – först i flera länder på kontinenten, därefter i våra grannländer och ännu senare i Sverige. Det är också den enda fråga där populistiska partier tydligt påverkat både politisk diskurs och hantverk. Samtidigt blir nationers relation till EU och andra internationella organisationer en kontroversiell fråga.

¹⁶ Moderaternas gruppleddare i riksdagen, Lars Tobisson, har uppgett att han diskuterade de flesta viktiga frågor med Ian Wachtmeister inför omröstningar i kammaren.

Om vi bortser från NATO så berördes den nationella demokratin inte alls av de internationella avtal som slöts före 1990-talet. GATT:s regler gällde väsentligen länders gränsskydd och tulltaxan var aldrig en fråga av politisk vikt. När World Trade Organization (WTO) tog över som förvaltare av Uruguayrundans resultat kunde stora delar av nationell lagstiftning bli föremål för granskning och mellanstatliga konflikter hamnade hos en institution för tvistlösning med betydligt större kraft och kompetens än GATT:s försiktiga paneler. Den europeiska gemenskapen (EG) kallades ännu på 1980-talet, elakt men inte obefogat, för en misslyckad jordbrukspolitik omgiven av en gemensam tullmur. Medlemsländernas demokrati berördes knappast alls av vad som hände i Bryssel (oftast hände inget alls). Denna situation förändrades dramatiskt när den inre marknaden, som byggde på majoritetsbeslut, skapades 1985 – 1992 och Maastrichtfördraget trädde i kraft i november 1993. Detta innebar att Bryssels kompetens, med kraftfullt stöd av en aktivistisk domstol, kom att beröra centrala politikområden som dittills varit exklusivt nationella.

Slutligen finns en företeelse som vi inte kan kalla för något annat än ”vad som helst bara inte detta.” Situationen i flera länder är så bedrövlig att väljare tycks beredda att gripa efter varje tänkbart halmstrå. Utfallet av valen i Slovakien och Ukraina kan bara förklaras av att en robust majoritet av väljarna föredrog att satsa på något nytt och oförutsägbart framför den korrupta elit som styrt i lönande samförstånd med en maffia. Zusana Caputova vann inte presidentvalet bara för att hon är en välutbildad, liberal miljöaktivist som lyckats stoppa planerna på att bygga en soptipp i hemstaden Pezinok. Hennes främsta tillgång är att hon är obefläckad av landets politiska förflutna. Av samma skäl fick Volodymyr Zelensky 73 procent av rösterna i slutomgången av presidentvalet i Ukraina. Sannolikt bidrog hans popularitet som komiker men han vägrade envist att debattera med sina motståndare och han har varit sparsam med information om vad han vill göra.

Zelenskys karriär är värd en egen vers. I den populära TV-serien *Folkets tjänare* spelade han historieläraren Vasyl Holoborodky som, i förtvivlan över att landets politiker satte sina egna intressen före nationens, bestämde sig för att kandidera till president i syfte att kasta ut hela gänget. Nu har dikten blivit verklighet. Han utlyste val till parlamentet (*Rada*) och vann i juli i år en jordskredsseger. Partiet Folkets tjänare fick 43 procent av rösterna och vann i 130 av de 199 distrikt som utser den kandidat som får flest röster. Zelensky kontrollerar därmed 254 av Radas 424 platser. En stor del av ledamöterna saknar politisk erfarenhet och har därför under sommaren genomgått en snabbkurs inför sitt nya uppdrag.

Den populism vi talar om i dag är alltså i flera avseenden ett nytt fenomen. Det handlar inte främst om att sänka skatter och montera ner den socialdemokratiska välfärdsstaten. Vissa populister vill faktiskt minska utgifter för invandring och EU-bidrag för att kunna satsa mer på sjukvård och pensioner. Den tidigare politiska motståndaren är nu en demoniserad korrupt och kosmopolitisk elit som saknar legitimitet. Det är detta anspråk på att ha en moralisk rätt att ta och behålla makten som utgör ett hot mot demokratin.

Populister gör vad de säger att de ska göra

De europeiska partier som vanligen kallas populistiska är retoriskt mer nationalistiska än sina konkurrenter. Deras entusiasm för överstatliga beslut och oinskränkt frihandel är dämpad. Så gott som alla är i varierande utsträckning motståndare till invandring och några ser muslimer som ett ”främmande element” i kristenheten. Vi kan inte veta om de av opportunistiska skäl valt att utnyttja ett tomrum som uppkommit eftersom sfären för anständiga åsikter krympt. Det mesta talar för att de helt enkelt står för sina åsikter. I så fall har de samma uppfattning om EU och överstatliga beslut som en solid majoritet av unionens medborgare. Enligt den senaste undersökningen av *Pew Research* vill i genomsnitt 63 procent av medborgarna i de åtta länder som undersökts att EU:s makt ska minska medan bara 26 procent vill se en ökning. I Sverige är procentsatserna 65 resp. 15. Inte i något land finns ett stöd för uppfattningen att lösningen alltid är ”mer Europa.” Vi är många som menar att frihandel leder till en mer effektiv allokering av resurser och därför till ökad produktivitet – all materiell välfärds förutsättning. Samtidigt vet vi att globaliseringen fått starkt asymmetriska effekter på välfärdens fördelning. En av världens ledande ekonomer, Dani Rodrik, ställer frågan på sin spets när han i boken *The Globalisation Paradox* hävdar att det inte går att förena hyperglobalisering, demokrati och nationellt självbestämmande. Rodrik har också kallat det för en ”styggelse” att de tvistlösningsmekanismer som finns i internationella handelsavtal ger privata företag möjlighet att få demokratiska beslut undanröjda. Den belgiske ekonomen Paul De Grauwe, professor vid *London School of Economics*, kan inte misstänkas för vare sig okunskap om frihandelns fördelar eller trångsynt nationalism. Han har emellertid på sajten *Social Europe* argumenterat för att så länge vi inte kan hantera globaliseringens miljökostnader och kompensera dem som drabbas så bör vi införa ett moratorium för nya frihandelsavtal.

Europeiska politiska partiers syn på invandring ändrades snabbt och dramatiskt – i populistisk riktning? – när omfattningen ökade. Omsvängningen var särskilt dramatisk i Sverige och Tyskland. Den nu förda invandrar- och flyktingpolitiken ligger rätt bra i linje med vad majoriteten av väljare tycker enligt opinionsundersökningar. Det är emellertid viktigt att skilja mellan partier som står för en reglerad invandring och andra som är öppet främlingsfientliga och vill upphäva rätten till asyl. Rasister bör inte tillåtas att gömma sig bland välartade populisterna. Att ifrågasätta någons rättigheter på grund av etnicitet, religion, kön eller hudfärg strider mot mänskliga rättigheter och bör kallas vid sitt rätta namn.

De partier som ofta kallas populistiska har inte kommit till makten genom att lova saker som de inte har för avsikt att göra. Inte heller handlar det om löften som inte går att genomföra även om det kan te sig äventyrligt i en värld som kastat keynesianismen på historiens sophög. I stort sett står de förmenta populisterna för vad de säger och de hoppas kunna förverkliga sitt program i regeringsställning. Man kan hävda att Alexis Tsipras, som ledare för det grekiska vänsterpartiet *Syriza*, inför valet lovade mer än vad han skulle kunna hålla (trots att Internationella Valutafonden höll med om att den enda rimliga lösningen var att skriva av en del av Greklands skulder). Men många grekiska väljare tycks uppskatta att han trots allt försökte kämpa emot kraven på omedelbara och drastiska besparingar.

Trump håller sig sällan till sanningen, skryter konstant om minsta bedrift och har lovat en del som han inte kommer att kunna hålla. Detta påverkar emellertid inte stödet från hans kärnväljare som är övertygade om att elitens massmedia förvanskar allt han säger och förringar allt han gör. I sistnämnda avseende har Trump åstadkommit långt mer än vi fruktade. Och i huvudsak har han hållit fast vid sedan länge redovisade uppfattningar – han har så länge han varit en publik person satt ”Amerika först;” ansett att europeiska allierade betalar för litet till NATO; motsatt sig frihandelsavtal och mest-gynnad-nations status för Kina; varnat för att jobb flyttar till Mexico och andra låglöneländer och krävt stopp för omfattande illegal immigration. Det är också värt att observera att Trump är en extremt tydlig politiker. Hans mål är konkreta och tydliga och hans försök att förverkliga sina ambitioner sker alltid på en offentlig scen.¹⁷ Ingen väljare kan betvivla att han verkligen försöker hålla sina löften. Den saken ställer sig svårare för de europeiska partier som det senaste kvartssekket lovat att ”göra något åt de vidgade klyftorna i samhället” och nöjer sig med att ”se allvarligt på” att företag och individer befriar sig från skatt genom registrering i skatteparadis.¹⁸

Politikern Trump har också en förmåga att oemotsagd presentera allt vad han gör som en osedvanlig framgång. Romerska generaler kunde om senaten var välvilligt inställd beviljas ett triumftåg när de kom hem. Mindre skärmytslingar vid avlägsna gränser kunde då förvandlas till glänsande bedrifter.¹⁹ Trump har ersatt detta med presskonferenser i egen koreografi. Paradexemplet är framträdandet inför press och TV efter det första mötet med Kim Jong-Un. Den nordkoreanske presidentens dröm hade redan gått i uppfyllelse. Han hade som jämlike mött världens mäktigaste man och dessutom fått löfte om att Förenta Staternas årliga militärövning med Sydkorea skulle upphöra. Det dokument som skrivits under men inte delgivits den församlade presskåren innehöll endast vaga formuleringar som Nordkorea tidigare lovat och brutit och Trump kunde, oemotsagd, inför alla världens TV-kameror hävda att han åstadkommit något som ingen amerikansk president tidigare klarat.

Femstjärnerörelsen och partiet *Lega* i Italien gick till val på löften som ter sig äventyrliga i ett land som är instängt i eurozonen. Deras gemensamma regeringsprogram skulle ha krävt väldiga skattehöjningar och möjligheten att låna på rimliga villkor var stängd. Men *Legas* partiledare, Matteo Salvini, var precis som Trump, mycket synlig och tydlig i sin strävan att göra vad han lovat.

Om Mexicos nyvalde president vet vi rätt mycket. Han blev politiskt känd när han i delstaten Tabasco organiserade en kampanj mot höga elpriser vilket skaffade honom ett

¹⁷ Ingen person har någonsin varit så känd som Trump.

¹⁸ Sveriges insatser för att komma åt skattesmitare förefaller lamt oberoende av regering. Enligt Svenska Dagbladet försökte Anders Borg sätta stopp för ett nordiskt projekt som gick ut på att få information från skatteparadis. Hans norska kollega fann anledning att skriva ett brev och meddela att om han fortsatte att bromsa skulle projektet drivas ”vidare inom ramen för det Nordiska ministerrådet utan Sveiges medverkan.”. Samma källa uppger att Magdalena Andersson hittills ”nästan bara gjort sådant som EU tvingat henne till.”

¹⁹ Svenska truppers seger över en numerärt överlägsen rysk armé vid Narva den 20 november 1700 firades genom att en ”Kårt, doch Sanfärdig Berättelse Om den Glorieuse och i Manna minne Oförljklige Seger” som Gud gett svenskarna lästes upp i alla landets kyrkor.

grundmurat rykte att stå på de fattigas sida. Så småningom blev han en populär borgmästare i Mexico City men det räckte inte för att han skulle vinna presidentvalet 2006 eller 2012. Alla presidentkandidater i Mexico, så också Obrador, lovar att minska våldsbrottsligheten och utrota korruption. Så gjorde Enrique Peña Nieto men resultatet blev att det redan skyhöga dödliga våldet nådde nya rekordnivåer och på *Transparency Internationals* korruptionsindex föll landet osannolika 30 steg för att nu dela plats 135 med Ryssland. Obradors inrikespolitiska löften ter sig finansiellt äventyrliga men utrikespolitiken blir finsk – man ska inte i onödan djävlans med mäktiga grannar. Han har heller inte visat några tecken på att vilja etablera sig som auktokrat och det finns inget land som har starkare och tydligare regler för att förhindra att en sittande president kan väljas om. Obradors regering har dock betecknats som ”vänsterorienterat populistisk” och i belastningsregistret finns planer på att infria löften om att bygga ett stort oljeraffinaderi och satsningar på transportsystemet i Mexico City.

Brasiliens president Bolsonaro har inte Obradors imponerande meritlista – han har under 28 år varit en obemärkt medlem av kongressen – men utgör ett mer direkt hot i ett land där medborgarna har ett sällsynt svagt förtroende för demokratin. Enligt den senaste undersökningen är bara 13 procent av den vuxna befolkningen nöjda med hur det politiska systemet fungerar. Under sin politiska karriär har Bolsonaro tillhört nio olika partier (vilket inte är ovanligt i ett land med sällsynt bysantinska regler för allmänna val). Som presidentkandidat representerade han det lilla Socialliberala partiet, vilket inte hindrade att han anammade populismens mantra – ”Vårt parti är folket.” Om han har ett program så är det en kombination av Chicagoskolans neoliberal doktrin och en repressiv inrikespolitik som ger fria tyglar åt en redan svårt komprometterad poliskår. Hans ursinniga hat mot homosexuella (”hellre en död son än en böj”) är lika välkänt som hans välvilliga inställning till militärdiktatorer. Alla tecken tyder på att han avser att hålla sina vallöften.

En möjlig definition

Det är inte lätt att hålla reda på vilka åsikter man bör ha eller undvika om man vill slippa att bli kallad populist. Min spontana association bidrar inte alls till att bringa reda. Politiska bondfångare som ljuger öppet och skamlöst kommer inte att nå framgång i en väl fungerande demokrati. Det är snarast en fördel om falsarierna är lätta att genomskåda. Det är värre med halvsanningar eftersom 50 procent är korrekt. Påvens reflektion är mer insiktsfull. Det är den försåtliga, emotionellt tilltalande lögnen vi måste vara på vår vakt emot. De allra farligaste populistiska budskapen är faktiskt de som ständigt upprepas som en insmugen falsk femtedel i tilltalande retorisk form. Motståndaren kan inte enkelt fördömas och avfärdas. Man måste först vidgå det som obestridligen är sant för att nå fram till och bevisa det falska.²⁰ Populism är, som Ralf Dahrendorf observerat, enkel men demokrati är svårt.

²⁰ Trots encyklikan *Laudato Si* är påven sannolikt inte populist enligt *Economist*.

Detta är enligt Yascha Mounk något som förenar alla populister. Ett annat allomfattande särdrag är att populister olovandes för fram förslag som folk gillar.

Det är inte lätt att formulera en användbar definition av populism. Därför kan det vara värt att begrunda vad vi ska ha den till. Forskare behöver klara definitioner för att göra komparativa studier. Om vi vill jämföra arbetslöshet, långtidssjukskrivning eller psykisk ohälsa i europeiska länder är det bra om vi har en så exakt definition som möjligt. Vi kan då kanske se om det finns gemensamma orsaker. Det kan vara intressant att jämföra förekomsten av populism eftersom den kan ha likartade orsaker i skilda länder. Men viktigare är att definiera de auktoritära former av populism som utgör en fara för demokratin. Jag vill då föreslå att vi ska vara på vår vakt mot *partier och rörelser som anser sig ha en moralisk förstfödsrätt att styra landet och därför också rätten att förändra rättsstatens institutioner för att säkra sitt fortsatta maktinnehav*. Härav följer att försvaret av demokratin inte bara handlar om allmänna val och majoritetsstyre. Demokratin måste vara fast inbäddad i en rättsstat med garantier för likhet inför lagen, förenings- och yttrandefrihet, oberoende domstolar och legitim opposition. För att detta ska tillämpas i praktiken krävs att politiska partier och massmedia har rimliga resurser för att utföra sitt uppdrag. Domare måste veta att de inte är beroende av vad som händer efter nästa val. Regeringen får inte utnyttja skattemyndigheten för diskriminerande förföljelse av politiska motståndare. Särskilt viktigt är att valsystemets utformning är oberoende av vem som har makten

Den valda definitionen gäller oberoende av om vi gillar eller ogillar vissa åsikter och beteenden. Det är rätt uppenbart att Bernie Sanders, Jeremy Corbyn och *Podemos* i Spanien (som alla vid tillfällen giftstämplat) inte utgör något hot mot den demokratiska ordningen men de för fram förslag som ligger utanför den anständiga dagordningen.²¹ Inte heller inställningen till invandring kan ge vägledning. I hela Europa och i Förenta Staterna har en tidigare generös inställning ersatts av en restriktiv hållning som i vissa delar är oförenlig med internationella konventioner om asylrätt. Traditionella partier tvingades – för att behålla makten – ta hänsyn till den folkopinion som dittills kallats populistisk. Brexit karakteriseras rätt allmänt som en triumf för populism och tidskriften *Economist* ser det faktiskt som ett hot mot demokratin. Genom att använda ”det mest kraftfulla instrumentet i populismens verktygslåda – folkomröstningen” kunde en ”brokig samling trashankar, rebeller, bråkstakar och frifräsare” (*a ragbag army of rebels, troublemakers and mavericks*) besegra ”Storbritanniens samlade elit (*ruling class*), från ledarna för de tre ledande partierna till cheferna för multinationella företag.” Det låter som en beskrivning av en förrevolutionär situation och är faktiskt en inte oäven beskrivning av vad som gett populisterna dess framgångar. Samtidigt ställer det på sin spets en fråga som vi måste återkomma till. Har trashankarna alltid fel och den samlade eliten alltid rätt? Eller kan det vara så att denna elit utformar en politik som i allt större utsträckning ligger i dess eget välförstådda intresse?

²¹ Bernie Sanders vann klart alla s.k. faktakontroller av vad som sades under valkampanjen. Labour lade inför valet 2017 fram ett program som kunde finansieras med måttliga skattehöjningar i ett lågskatteland. Det räckte för att den normalt sansade (nåja) Philip Stephens skulle likna Corbyn vid en försäljare av populistisk patentmedicin (*peddling snake-oil populism*).

Oberoende av vilken definition vi väljer så är det inte tillåtet att åsätta ett parti etiketten populism på grund av de frågor det vill föra upp på den demokratiska dagordningen. Inte heller är det tillåtet att utgå ifrån att det går att avgränsa en viss socioekonomisk del av väljarkåren som populismens hjärndöda valboskap. Eftersom syftet är att undersöka om och i vilken utsträckning vår demokrati är hotad så bör vi identifiera dessa hot och nämna dem med deras rätta namn.

Det handlar om demokrati

Det värsta är när man skickas ut för att tala om problem som man vet att vi inte har någon tanke på att ta itu med.

Ung, anonym medlem av parlamentet i ett nordiskt land

All makt utgår från folket – man vart tar den vägen?

Bertolt Brecht

Den bok som Anthony Crosland gav ut 1956, *The Future of Socialism*, är i dag mest känd för att författaren avvisade nationalisering av produktionsmedel som en väg till socialismen och att det framtida lyckoriket krävde fler utomhuskaféer. I själva verket sade Crosland något viktigare och mer intressant. Han insisterade på att man måste skilja på mål och medel och preciserade de kriterier som politiska beslut ska vila på. Det förstatligande av kol- och stålindustrin och järnvägar som Labourregeringen genomfört på 1940-talet får då godkänt. Han varnade dock för illusionen att se socialisering som ett universalmedel och var bokstavligt talat allergisk mot symbolpolitik. Önskemålet om utomhuskaféer inleder en lång lista på attraktioner som är viktiga i en lustfylld socialistisk framtid. Crosland lydde helt enkelt George Orwells kloka förmaning om att ”den socialistiska rörelsen måste ha plats för vanliga människor, annars är spelet över.”

Croslands 550-sidiga bok är framför allt en djupt sympatisk och nästan tröttande pedagogisk skrift om hur ett fritt socialistiskt samhälle kan se ut. Det som framför allt stannar i minnet när jag nu läser om denna bok är tilltron till politikens möjligheter. Crosland tar för givet att en sunt reglerad ekonomi är en garanti för tillväxt och full sysselsättning, vilket lägger en stabil finansiell grund för välfärdsstatens utveckling. Och kapitalismen hade ändrat karaktär. Särskilt bra förspänt var det i Storbritannien där kapitalisten hade ett ”milt och kultiverat sinnelag.”

”De egenskaper som väsentligen karakteriserar kapitalismen har försvunnit – privat egendoms absoluta okränkbarhet; all mänsklig verksamhets beroende av marknadskrafter; vinstmotivets dominerande inflytande; regeringens roll som neutral åskådare och en hegemoni som bygger på individuella rättigheter (*the ideology of individual rights*).”

Ett återkommande tema i boken är samhällets ansvar för de allra fattigaste och sämst ställda. Crosland vill också se ett system som avsätter en del av företagens vinster till en samhällsägdd fond som ska styras mot allmännyttiga mål.²² I fråga om kvinnors rättigheter, ”förhistoriska abortlagar,” censur och grymma straff för sexuellt avvikande var han långt före sin tid. Hans förkastelsedom i dessa frågor har en omisskännlig orwellsk klang. Dessa orättfärdiga lagar kan inte tolereras av ”socialister i vars blod det alltid ska finnas spår av anarkism och frihetlighet, och inte alltför mycket av självgodhet och bigotteri (*not to much of the prig and the prude*).”

Bokens sista mening ger en klar bild av Croslands perspektiv och prioriteringar – och formuleringen kunde lika gärna ha varit Keynes. ”Vi vill inte träda in i överflödets tidsålder

²² Just detta förslag har Labours kandidat till finansminister, John McDonnell, tagit med i vad han kallar ”den största utvidgningen av ekonomiska och demokratiska rättigheter detta land någonsin upplevt.”

och upptäcka att vi förlorat de värderingar som lär oss att rätt njuta av vad vi åstadkommit.” Att Croslands tro på politikens kraft och möjlighet var naiv vet vi först nu.

Den nya spelplanen

Mycket snart efter andra världskrigets slut inleddes i Västeuropa och Nordamerika en magnifik utveckling. Ekonomin växte under ett kvarts sekel med en kraft som vi aldrig sett vare sig förr eller senare. Löntagarna kunde glädja sig åt ett märkbart årligt tillskott; välfärdsstaten tog fast form och struktur och företagen tjänade bra med pengar utan besvärande konkurrens. För första gången sedan digerdöden fanns ett överflöd av jobb med rimlig lön. I Sverige organiserade arbetsmarknadens parter en kampanj mot så kallade hoppjerkor som hela tiden bytte jobb och därför aldrig fick en ordentlig yrkeskunskap. Alla som ville och kunde hade fast anställning och löneandelen av nationalinkomsten steg dramatiskt. Alla fick inte del av hela produktivitetssökningen men alla fick det bättre – och deras barn visste, av någon anledning, att de skulle få det ännu bättre. För människor med erfarenhet från trettioalets depression tog det tid innan de kunde tro på det under som skett. Men en bit in på 1960-talet hade förhoppningar bytts i visshet och ekonomer intygade att de hade instrumenten för att eliminera lågkonjunktur och arbetslöshet. Det fanns en bred föreställning att en dynamisk kapitalism fångats in och bemästrats av en kraftfull demokrati. Väljarna kunde av många goda skäl lita på samhällskontraktet och tilltron till valda representanters heder och hantverksskunnande var stark. Människors tro på en bättre framtid för sig själva och sina efterkommande stärktes när de flyttade från torrdass till vattenklosetter, fick råd att åka på utlandssemester och såg barnbarnen ta studenten.

Många framstående ekonomer, flera av dem belönade med Riksbankens ekonomipris, var emellertid övertygade om att Sovjetunionen växte ännu snabbare och mycket snart skulle kunna erbjuda sina medborgare en högre BNP per capita än västvärldens ekonomier. De hade lyft in de kommunistiska ländernas väldiga investeringskvoter i sina modeller och okritiskt accepterat att de omsattes i fullvärdig tillväxt. Den förste mottagaren av Riksbankens pris, Ragnar Frisch, hade 1961 klargjort att Sovjetunionens industriproduktion redan mot slutet av 1960-talet skulle överträffa Förenta Staternas. I den trettonde upplagan av *Economics*, som utkom några månader före murens fall, konstaterar författarna Paul Samuelson (pristagare 1971) och William D. Nordhaus (pristagare 2018) att den sovjetiska ekonomin inte bara fungerar - ”den frodas” - och landets BNP per capita kommer inom kort att överträffa Förenta Staternas. När muren föll avslöjades ett gigantiskt konkursbo som varje vaken turist redan anat.²³ Därmed var den sovjetiska planekonomin uträknad för gott och den liberala marknadsekonomin stod som obestridd segrare. För en tid hade Francis

²³ I min bok *På spaning efter tillväxtens rötter* har jag mer utförligt redogjort för bakgrunden till denna felsyn och vad värdet på den sovjetiska produktionen faktiskt var. Där finns också en redovisning av de många ekonomer som trodde att Sovjetunionen skulle överflygla marknadsekonomierna i väst.

Fukuyama rätt – den liberala modellen hade triumferat. Det fanns anledning att tro att historien var slut.

Utvecklingen av västvärldens marknadsekonomier styrdes långt in på efterkrigstiden av ett gediget ramverk. Fasta växelkurser var regel – nödvändiga ändringar skedde efter beslut av regeringar i samråd med Internationella Valutafonden (IMF). Bytesförhållandet mellan den japanska yenen och den amerikanska dollarn var sålunda oförändrat från 1949 till 1971 trots att Japans relativa konkurrenskraft i stort set trefaldigades under perioden. Kapitalmarknader var nationella och flertalet centralbanker i Europa kontrollerades av regeringen. OECD-länder sänkte sina tullar men tekniska handelshinder blev kvar. Jordbruket åtnjöt både subventioner och gränsskydd. Handeln med tjänster var närmast obefintlig.

Under 1970-talet inleddes en radikal omvärdering av själva premisserna för denna världsordning. Keynesianismen, som närmast haft status som ekonomisk statsreligion, ansågs komprometterad av den oförklarliga stagflation som följde på den första oljekrisen. Monetarismen fick aldrig samma hegemoniska ställning innan den avlöstes av en ortodox åtstramningspolitik som nu fullbordats i eurozonens ordoliberal doktrin. Bretton Woodssystemets fasta växelkurser fick ett abrupt slut när president Nixon kapade banden mellan guld och dollar i augusti 1971. Dollarns värde mätt i yen förändrades fram till 2011 från 370 till 80. Liberaliseringen av internationell handel fortsatte med full kraft och avregleringen av kapitalmarknader tog fart. Tokyorundan, i GATT:s regi, ledde till en kraftig sänkning av tullsatser. Genom den därpå följande Uruguayrundan (1986 – 94) omvandlades GATT till *World Trade Organization* (WTO) och regelverket utsträcktes till tjänstehandel och skydd av immateriella rättigheter.

Den neoliberal hegemoni som successivt etablerades byggde på en övertygelse om att väl fungerande marknader var det mest effektiva sättet att allokerat samhällets resurser. I många länder förenades detta med en direkt fientlig inställning till statliga ingrepp. Empiriska belägg för neoliberalismens välsignelse lät dock vänta på sig. Den stabila högkonjunkturen med full sysselsättning avlöstes abrupt av svag tillväxt och kraftigt ökad arbetslöshet, som i flera europeiska länder nådde tvåsiffrig nivå. Efter ett kvarts sekel då oförändrade skatteskalor årligen tillförde statskassan ett kraftigt tillskott ställdes regeringar inför uppgiften att fördela bördan av nödvändiga nedskärningar. Liberalisering av handel med varor och tjänster tillsammans med avregleringen av kapitalmarknader skärpte konkurrensen på allt fler områden. Bibehållen eller stärkt konkurrenskraft för nationens exportföretag vägdes in i underlaget för alla viktiga beslut vilket gav företagsvärldens organisationer ökat politiskt inflytande.

Den neoliberal ideologins intåg på den politiska arenan knyts med rätta till Ronald Reagans åtta år i Vita Huset (1981 – 89) och Margaret Thatchers tid som ledare för Torypartiet från 1975 och som premiärminister i Storbritannien (1979 – 90). Ingen av dem tog sina idéer ur tomma luften. Båda hade direkt eller via ombud nära band till den filosofi som utformats av forskare knutna till Mont Pèlerin-sällskapet (MPS). Initiativet hade tagits av Friedrich

Hayek (ekonomipristagare 1974) som 1947 bjöd in 39 framstående forskare inom samhällsvetenskaperna till ett möte i den lilla schweiziska by som gav rörelsen dess namn.

Det deklarerade syftet med sällskapet verksamhet var att försvara individens fri- och rättigheter inför hotet av kollektivism i olika former. Detta kunde bäst ske i samhällen där makten decentraliserades till marknadens aktörer.

Under lång tid verkade Mont Pèlerin-sällskapet i skuggan av keynesiansk dominans inom både politik och akademi – framför allt i den anglosachsiska världen. Den första moderna läroboken i nationalekonomi är Paul Samuelsons *Economics*. Denna eleganta summering av Keynes' makroekonomiska teorier kom i sin första upplaga ut 1950 och blev obligatorisk läsning för studenter vid flertalet universitet i västvärlden. Men trägen vinner. En växande krets av medlemmar i MPS spred budskapet på universitet och i regeringskanslier. En av de viktigaste lärjungarna var Ludwig Erhart som skulle komma att praktisera sina kunskaper både som ekonomiminister (1949 – 63) och förbundskansler (1963 – 66). Inflytandet i Vita Huset förmedlades framför allt av ett stort antal medarbetare som deltagit i MPS' verksamhet och gällde väsentligen den monetaristiska versionen av läran. Margaret Thatcher hade en mycket mer direkt relation till Hayek. Hon hade som ung student läst och överväldigats av hans bok *The Road to Serfdom* (1944)²⁵. Vid ett möte med sitt kabinett hade hon enligt flera källor med kraft slängt boken på bordet, tittat strängt på deltagande ministrar, och förklarat att ”detta är vad vi tror på.” Kärnan i detta verk är att statlig planering av ekonomin riskerar att successivt övergå i diktatur. Det är osäkert om Thatcher läst Hayeks huvudverk *The Constitution of Liberty*, som är ett långt mer sofistikerat försvar för ett decentraliserat ekonomiskt system. Hon summerade emellertid neoliberalismen i ett budskap som fick vida spridning och i många länder kom att praktiserats som statskonst. Det fanns enligt Thatcher inget alternativ – *There Is No Alternative* (TINA) – till effektiva marknader när det gäller att allokera resurser och styra en ekonomi mot tillväxt och konkurrenskraft. För säkerhets skull lade hon till att det inte finns något som förtjänar att kallas samhälle – var och en är sin egen lyckas eller olyckas smed.

Att Reagan och Thatcher anammade dessa läror är inte ägnat att förvåna. Den fråga vi har anledning att ställa är varför de fick ett så brett genomslag över hela det politiska fältet och framför allt till vänster om vad som dittills varit en mittlinje. Bill Clinton har utpekats om en av de skyldiga men anklagelseakten är inte entydig. Han lovade inför valet 1992 att inte höja skatterna för att stärka sina meriter som en ekonomiskt ansvarsfull president. Samtidigt tog han avstånd från de allra rikastes oberättigade förmåner och framställde sig som en talesman för den ”medelklass som arbetar hårdare och tjänar allt mindre samtidigt som de betalar allt högre skatter till en regering som inte klarar att leverera vad de behöver.” Som president gjorde han, utan framgång, ett allvarligt försök att genomföra en mer ambitiös allmän sjukförsäkring än den Obama lyckades baxa genom kongressen. Det gick tyvärr bättre när han avreglerade finansmarknaden och uppmuntrade bankerna att hjälpa folk att köpa

²⁴ Bland de inbjudna som deltog fanns Frank Knight, Karl Popper, Ludwig van Mises, George Stigler och Milton Friedman.

²⁵ Boken publicerades på engelska 1944 men översattes och kom samma år ut på svenska.

egnahem. Tack vare en ekonomi som gick på högvarv och ett brutet löfte att inte höja skatten kunde han lämna efter sig ett överskott i den federala budgeten.

På våren samma år som Clinton vann presidentvalet förlorade Labour i Storbritannien för fjärde gången i rad – till råga på allt mot den föga karismatiske John Major som räknats ut av alla opinionsinstitut. Två av partiets ledande parlamentsledamöter, Tony Blair och Gordon Brown, var därför på jakt efter ett vinnande koncept. De studerade på plats, med stigande beundran, hur Clinton fogade samman det budskap som bredast möjliga medelklass ville höra. De bestämde sig också för att skaffa stöd från den reaktionäre pressmagnaten Rudolf Murdoch. Det fanns nämligen en spridd föreställning om att hans tidning *The Sun*, genom frikostig spridning av falska nyheter, berövat Neil Kinnock den valseger opinionsinstituten utlovat 1992. Dagen efter valet pryddes tidningens första sida av en försäkran om att det var *The Sun Wot Won It* (ung. det var The Sun som avgjorde valet). Tony Blair vann valet 1997 och två följande val. Därmed beträddes i Europa vänsterns tredje väg – och den bar med stark utförslutning högerut.

Tillsammans med partikollegan Gerhard Schröder, som blev förbundskansler i Tyskland 1998, skrev Blair 1997 en programförklaring som bär den något otympliga titeln *Den tredje vägen för Storbritannien och Den nya mitten (Die neue Mitte) för Tyskland*. Dokumentet inleds överraskande defaitistiskt genom att be om ursäkt för tidiga försyndelser. Höjda skatter har alltför lättvindigt identifierats med social rättvisa utan hänsyn till deras effekt på konkurrenskraft, sysselsättning och levnadsstandard. Mer intressant är resonemanget om relationen mellan stat och marknad:

”Föreställningen att staten ska komma till rätta med marknadsmisslyckanden ledde alltför ofta till en oproportionerlig expansion av regeringens ansvarsområde (*reach*) och den byråkrati som behövdes för uppgiften. Balansen mellan individen och kollektivet förvrängdes (*was distorted*). Värden som är viktiga för medborgarna, såsom personliga prestationer och framgångar, företagande, individuellt ansvar och samhällsanda (*community spirit*) underordnades alltför ofta allomfattande sociala säkerhetsnät.”

Också resten av programförklaringen är hållen i en märkligt tillbakablickande ton. Det handlar mer om vad som varit, och vanligtvis varit fel, än om vad som komma skall:

”Nationella regeringars förmåga att kalibrera ekonomisk-politiska åtgärder (*fine-tune the economy*) för att säkerställa tillväxt och jobb har överdrivits. Vikten av individuella insatser och företag för att skapa välbefinnande har inte värderats efter förtjänst. Marknadens svagheter har överdrivits och dess styrkor har underskattats.”

Offentliga utgifter, som andel av nationalinkomsten, har mer eller mindre nått ett tak. Ett stopp för ”skatt och utgiftspolitik” (*tax and spend*) kommer, enligt Blair och Schröder, att tvinga fram en modernisering av offentlig sektor och en reformering av offentliga tjänster som ger bättre värde för skatten. ”Den offentliga sektorn måste faktiskt tjäna medborgaren:

vi tvekar inte understryka betydelsen av begrepp som effektivitet, konkurrens och förstklassiga prestationer (*high performance*).”²⁶

Det förvånar ingen att *Financial Times*’ politiske kolumnist Philip Stephens konstaterade att Margaret Thatcher skulle ha skrivit under vartenda ord och journalisten Timothy Garton Ash påpekade, i ett råd till Schröder, att om han ville efterlikna Blair så var det värt att komma ihåg att denne efterträtt Thatcher. Flera tyska observatörer med sympatier på vänsterkanten fann att den utstakade kursen i flera avseenden hamnade till höger om den politik som kristdemokraterna just då förde i regeringsställning.

Tron på marknadens magiska kraft var den tredje vägens ideologiska ryggrad. En annan viktig komponent var att utvecklingen i många stycken var oundviklig. Detta var ett bärande tema i det tal Tony Blair höll till partikamraterna vid kongressen i Brighton i september 2005:

”Jag hör människor säga att vi måste hejda oss och börja diskutera globaliseringen. Ni kan lika gärna diskutera om det kommer en höst efter sommaren []. De krafter som nu förändrar vår värld bryr sig inte om traditioner. Tar inte hänsyn till svaghet. Har ingen respekt för svunna tiders anseende. Gamla normer och sedvänjor har inget värde.

Det finns en lockelse att tro att regeringen ska kunna skydda oss mot globaliseringens kraft (*onslaught*) genom att stänga den ute – bara tänka sig att vi kan skydda arbetskraften med regleringar, företag med subventioner, en industri med tullar. Det fungerar inte idag.”²⁷

Slutklämmen är att den tredje (enda?) vägen framåt är att beväpna sig för att klara en allt mer intensiv konkurrens på allt fler områden. Någon återvändo finns inte. Det är alltså inte bara den aktiva finanspolitiken som läggs åt sidan. Politikens roll reduceras till att så smart som möjligt anpassa sig till det oundvikliga kravet att stärka företagets konkurrenskraft.

Det är svårt att överskatta betydelsen av att ledarna för två av Europas största socialdemokratiska partier bekräftar att Margaret Thatcher hade rätt – det finns inget alternativ. Det är den neoliberala spelplanen som gäller och i framtiden kommer socialdemokratin alltid att spela bortamatcher.

Ett annat inslag i tredje vägens ideologi är värt att observera eftersom det så nära ansluter till Margaret Thatchers syn på samhället. Blairs chefsideolog Anthony Giddens betonar i sin skrift *The Third Way: A Renewal of Social Democracy* att samhällets stödåtgärder främst bör inriktas på att ge individen de färdigheter som behövs för att hävda sig på marknaden i stället för att i efterhand kompensera utfallet genom fördelningspolitik. Joel Klein skrev i *New Yorker* att när han tittat närmare på vad *New Labour* stod för så blev han övertygad om att det handlade om ett retoriskt trick. En grupp teknokrater ville övertyga sig själva om att

²⁶ Språket i den engelska text som jag studerat är överraskande stolpigt vilket får mig att tro, utan några som helst bevis, att programförklaringen ursprungligen skrivits på tyska och snabböversatts.

²⁷ I Förenta Staterna rådde det aldrig någon tvekan om vilka krafter som styrde politiken men Bill Clinton fann ändå anledning att påpeka att globalisering var ”den ekonomiska motsvarigheten till en naturkraft, som vind och vatten.”.

de inte alls blivit konservativa på gamla dar. I Michael Youngs meritokratiska samhälle byter Labour namn till Ingenjörspartiet (*Technicians Party*).²⁸

Är demokratins guldålder över?

Går vi långt tillbaka i historien hittar vi bara få gläntor av frihet där demokratin fick fäste. I både Europa och Nordamerika är klassiska Aten den givna referensen. Med den viktiga inskränkningen att det bara gällde 35 000 vuxna, manliga medborgare – inte kvinnor eller utbölningar som Aristoteles och naturligtvis inte den tredjedel av en befolkning på 250 – 300 000 individer som var slavar – så praktiserades i denna stad från sent 500-tal fvt en form av demokrati som, med Churchills bekanta måttstock, var bristfällig men bättre än alla alternativ. I vardagens värv var rösträtten viktad efter inkomstklass men i hoplitfalangen på slagfältet var medborgarna jämställt hoplänkade. Sokrates utmärkte sig i flera slag och Aischylos deltog vid Maraton 490 fvt innan han arton år senare skrev *Perserna*, - ett drama som alltså måste anses vara evidensbaserat.²⁹

Historikerna är numera överens om att Aten var ekonomiskt rikt. Skälet var goda institutioner, effektiva åtgärder för att bekämpa korruption och maktmissbruk och att samhället var jämförelsevis egalitært. Offentliga utgifter motsvarade 10 – 15 procent av en uppskattad nationalinkomst – en nivå som Europa och Nordamerika i fredstid nådde först under mellankrigstiden. Josiah Ober, professor vid Stanford, menar att Aten under den klassiska tiden nådde ett välstånd³⁰ definierat som löner klart högre än överlevnadsnivå – som flertalet europeiska länder kom i närheten av först på sent 1800-tal.

Det fanns hundratals grekiska stadsstater vid Medelhavet – som grodor runt en damm enligt Platon – men det är bara om Aten som vi har detaljerad kunskap. Många andra styrdes av tyranner eller en oligarkisk elit men demokratin som ideal levde kvar långt efter att romarna gjort sig till herrar över den grekiska världen. Då blev Medelhavet en insjö i ett jätterike som vid vår tideräknings början hade 50 miljoner invånare och styrdes av en utomordentligt liten elit. Därefter hittar vi inga demokratier innan Storbritanniens kolonier frigör sig från moderlandet i slutet av 1700-talet.

Det första stora demokratiska experimentet i Europa gick inte alls bra. I allt fler länder utvidgades rösträtten under tidigt 1900-tal och efter första världskriget etablerades en rad nya nationer med demokratiskt styrelseskick. Hoten mot dessa unga demokratier kom från både höger och vänster och 1940 fanns bara fem länder kvar med ett fungerande demokratiskt styrelseskick – Finland, Irland, Schweiz, Storbritannien och Sverige. I det andra världskriget krossades nazismen och fascismen och när Västeuropas politiska elit

²⁸ Markovits hävdar i boken *The Meritocracy Trap* att det blev precis som Young fruktade

²⁹ Detta är Europas tidigaste kända dramatiska verk. Historikern Thukydides trovärdighet stiger när man vet att han som general stred mot Sparta och senare skrev om ett slag som han förlorade.

³⁰ Det grekiska begreppet *eudaimonia* inbegriper både välbefinnande och genuin lycka.

samlades i Haag i maj 1948 och sände ett *Budskap till Europas medborgare* så fanns det bara en fiende – kommunismen. Det yttre hotet från Sovjetunionen fanns kvar under hela det kalla kriget men ett inre hot från kommunismen fanns bara under 1940-talet i Frankrike och Italien. Den liberala demokratin blev det enda alternativet.

Den demokratiska utvecklingen efter andra världskriget var stark och stabil. När det sovjetiska imperiet föll samman trädde nio länder ut i demokratisk frihet och blev snart medlemmar av den europeiska unionen. I Asien och Latinamerika fick demokratin en starkare ställning i flera länder. Vid millennieskiftet tydde alla tecken på att denna segermarsch skulle fortsätta – att denna statskonst skulle växa sig starkare där den redan praktiserades och få fäste i flera länder.

Den första fasen i denna utveckling sammanföll i Västeuropa och Nordamerika med den ovan redovisade magnifika högkonjunkturen. Molnen på den demokratiska himlen var få men varningsrop saknades inte. Redan på 1970-talet kom en strid ström av skrifter som ville göra troligt att den europeiska välfärdsstaten blivit överlastad och därför orkeslös och ostyrbar. I jämförelse med den mer agila amerikanska ekonomin led europeiska stater av eurosclerosis. På uppdrag av den s.k. Trilaterala kommissionen författade Michel Crozier, Samuel P. Huntington och Juji Watanuki 1975 rapporten *The Crisis of Democracy: On the Governability of Democracies* som fick stor spridning i både politiska och akademiska kretsar. När rapporten presenterades i Tokyo deklarerade Ralf Dahrendorf på plats att författarna helt enkelt hade fel – och hittills har han fått rätt. Det var inte demokratierna utan diktaturerna som gick en mörk tid till mötes.

Hos en del av välfärdsstatens kritiker fanns en ärlig strävan att få demokratin att fungera bättre men ofta handlade det om ett förtäckt angrepp på den socialdemokratiska modellen. Budskapet från den politiska högern och näringslivet var att lägre skatter och färre regleringar var vad som behövdes för att få fart på ekonomin. Denna kritik fick gehör också till vänster om den politiska mitten och beredde vägen för åtgärder som ledde till en bred politisk enighet om att hejda den offentliga sektorns tillväxt och privatisera stora delar. Utan reformer tillmätte Willy Brandt den liberala demokratin en nådatid på 20 – 30 år. Den amerikanske journalisten James Reston formulerade samtidigt vad som skulle bli en grundläggande uppfattning om den liberala demokratins tillkortakommanden. Politiker valda för en kort mandatperiod kan inte ta sig an de stora utmaningar som kräver tålmodigt arbete på lång sikt. I grunden handlade det dock om problem som kunde åtgärdas inom rådande politiska hegemoni.

Dagens hot mot demokratin är nytt i flera dimensioner. Det mörknar vid horisonten i både väst och öst. Färre länder klassas som fullgoda demokratier. Enligt *Freedom House* finns det bara tre 100-procentiga demokratier – Island, Norge och Sverige. Enligt tidskriften *Economists index* är endast elva av EU:s medlemsländer ”funktionella demokratier” - de övriga benämns ”demokratier med anmärkning” och av dessa är några uttalat ”illiberala.” Utvecklingen i Förenta Staterna inger oro inför framtiden och Kina har med sofistikerad igenkänningsteknologi förverkligat George Orwells dystopi 1984.

Det finns flera organisationer som löpande mäter demokratins omfattning och kvalitet men de är rätt samstämmiga i uppfattningen att situationen förvärrats under senare år. Både *Economist* och *Freedom House* daterar en vändpunkt till det sämre till år 2006. *Varieties of Democracy*, vid Göteborgs universitet, menar att demokratins kvalitet sjunkit sedan 1994.

Inte heller den liberala marknadsekonomin är ett ohotat ideal. Västvärldens ekonomier, särskilt eurozonen och Japan, växer i modest takt och tillväxten hamnar hos dem som redan har det gott ställt. Kina har visat att en osedvanligt repressiv autokrati och en kontrollerad kapitalism kan förenas med spektakulära resultat och Vietnam har framgångsrikt dragit lärdom. Singapore har i mindre skala utvecklat sin egen version av planerad kapitalism. Alla tre länderna har också lyckats med konststycket att temperera globaliseringens effekter. Att Kina och Vietnam inte nämnvärt drabbades av finanskrisen är inte ägnat att förvåna. Märkligare är att Singapore studsade tillbaka tack vare en tillväxt på 15 procent 2010. Sedan flera år är alla snabbväxande ekonomier autokratier med undantag av Indien.

Hur kan vi veta?

Vi har alltså sedan millennieskiftet sett en utveckling i auktoritär riktning i hela världen. I Europa har rättsstatens principer satts på undantag i Polen, Ryssland, Turkiet och Ungern och i länder som Rumänien, Slovakien och Bulgarien har deras ställning aldrig varit stark. President Trump och republikanerna i kongressen arbetar systematiskt för att besätta Högsta Domstolen med partitrogna domare och har redan genomfört omfattande förändringar av valsystemet som gör det svårare att rösta för grupper som har en tendens att stödja demokratiska kandidater. Men gick detta att förutse?

Erdogan inledde sin politiska karriär som det islamitiska Valfärdspartiets populära borgmästare i Istanbul 1994 – 98 innan han tillsammans med Abdullah Gül grundade ett parti för Rättvisa och Utveckling (AKP) och presenterade sig själv som en konservativ demokrat. Han sågs som en kämpe för ökad demokrati och lyckades nå en fredsöverenskommelse med kurderna. Efter att ha citerat Koranen i ett tal stängdes han ute från politisk verksamhet i ett av militären dominerat Turkiet. Han kunde därför inte själv ta posten som premiärminister efter AKP:s jordskredsseger i valen 2002. När svartlistningen upphört kunde han dock leda sitt parti till seger i valen 2007 och 2011 innan han 2014 upphöjdes till president. Hans auktoritära böjelser syntes tidigt men den viktiga förändringen av turkisk politik kom när han, med stöd av Gülenrörelsen, berövade militären dess självpåtagna rätt att beskydda den sekulära staten. Försöket till statskupp 2016 gav honom fria tyglar att kväsa all opposition som kan hota AKP:s maktställning. Men redan dessförinnan hade han kastrerat stora delar av rättsväsendet. Nu är han, efter valet i juni 2018, innehavare av en osedvanlig enväldig presidentpost. Kommunalvalet tidigare i år visade emellertid att AKP:s ställning inte är ohotad.

Till skillnad från Erdogan har Viktor Orban provat och förkastat ett antal ideologier innan han stannat för en extrem, religiöst färgad nationalism som utesluter all invandring.

Tillsammans med ett antal andra arga unga män grundade han strax före murens fall *Fidesz* som ett liberalt och sekulärt parti som tog avstånd från trångsynt nationalism. Därefter tillbringade han en tid i London, på ett stipendium från George Soros, för att studera civilsamhällets plats i Europas utveckling. När en ny ledare för partiet skulle väljas avbröt han vistelsen och gav sig in i striden. När han blev ledare för *Fidesz* hade han kommit på andra tankar. Partiet blev konservativt och formade en allians med kyrkan på ett sätt som gör att Orban fortfarande är en ofta välkommen gäst hos de tyska kristdemokraternas (CDU) systerparti CSU i Bayern. Den som i praktiken förhindrar att *Fidesz* helt kastas ut från den konservativa partigruppen i EU-parlamentet är Angela Merkel. Efter att ha vunnit valet 1998 blev Orban Europas yngste statsminister – en post som han sedan förlorade till den tidigare nämnda koalitionen av gamla kommunister och förmenta socialdemokrater. När Orban återkom till makten 2010 var han fast besluten att inte förlora den igen. I valkampanjen hade han i stort sett annonserat planerna på ett ”System för Nationellt Samarbete” inom ramen för en ”illiberal demokrati” där staten har ett starkt inflytande över domstolar och massmedia. *Fidesz*’ kampanj inför valet 2018 utkämpades uteslutande mot yttre fiender – George Soros, FN, EU och en förment hotande muslimsk invasion. Orban har gjort klart att han tänker använda sin två tredjedels majoritet till att ytterligare befästa sin illiberala demokrati.

Ledaren för oppositionen i Slovenien, Janez Jansa, har kopierat Orbans recept utan att helt lyckats. Han har två gånger varit statsminister och fört en närmast neoliberal politik. Inför det senaste valet trädde han fram som en populistisk motståndare till all invandring i ett land som hittills tagit emot mindre än 800 flyktingar. Hans parti fick ökat stöd men det räckte inte för att få bilda regering eftersom fem mindre partier lyckades bilda en koalition.

Att den koalitionsregering som trädde till i Italien förra året inte skulle bli långlivad hade många gissat. *Legas* starka motstånd mot invandring är väl känt och belagt och har på ett utmanande sätt demonstrerats av partiledaren Matteo Salvini³¹. M5S är en kuriös blandning av förakt för traditionell politik, krav på en medborgarlön på 780 euros i månaden, misstro mot vaccinering³² och en tro på teknokratiska lösningar. Bortom alla ideologier vill M5S engagera enskilda medborgare i försöken att i digital samverkan lösa samhällsproblem. Sedan partiet blev representerat i parlamentet 2013 har det lagt fram mer än 1500 konkreta lagförslag. Söförförbränning tycks vara ett särskilt viktigt område men också motstånd mot vaccinationsprogram. Den direkta orsaken till att regeringen nu fallit är oenigheten om järnvägstunnel men i grunden handlar det om två oförenliga storheter.

Det av Jaroslaw Kaczynski dominerade PiS är intressant på ett annat sätt. Partiet vann valet 2015 mot en center-högerkoalition som med rimliga mått mätt skött sig bra – lysande om man jämför med Kaczynskis insats som premiärminister 2006 – 2007. Vad som framför allt attraherade stora skaror väljare var löftet om en höjning av bidragen till flerbarnsfamiljer som enligt motståndarna skulle ruinera statskassan. Hittills har katastrofen uteblivit och det

³¹ Partiets officiella namn är fortfarande *Lega Nord* men det sista ordet användes inte på valaffischer inför det senaste valet.

³² På just denna punkt tyder det mesta på att Beppe Grillo ändrat sig eftersom han undertecknat den ”vetenskapspakt” som lanserats av professor Roberto Burioni till stöd för allmän vaccinering men samtidigt har *Legas* ledare Matteo Salvini sällat sig till motståndarna.

finns tecken på att reformen kommer att kunna finansieras med hjälp av en fortsatt snabb ekonomisk expansion. I år, inför stundande val, har PiS anslagit ytterligare 10 miljarder euro till stöd för barnfamiljer. Det är dessa i god mening populistiska åtgärder (Polen och Turkiet är de enda två länderna i Europa där skillnader i disponibel inkomst inte ökat) som bidragit till att Kaczynski nu har möjlighet att politisera landets domstolsväsen. Hans försök att bereda plats för mer lojala domare genom att sänka pensionsåldern har dock framgångsrikt stoppats av EU-domstolen. Mer framgångsrik har Kaczynski varit när det gäller att politisera nyhetsförmedlingen. Till chef för den statliga televisionen (*Telewizja Polska*) utsågs, som redan nämnts, Jacek Kurski som snart visade att ryktet om att hans ambivalenta syn på sanning var korrekt.

Motståndet mot icke-katolsk invandring är minst lika attraktivt för väljarna som generösa barnbidrag. Och Kaczynskis finansiella opportunism förbleknar i jämförelse med Helmut Kohls köp av östtyska väljares röster. In för valet 1990 lovade han, om CDU fick bestämma, att invånarna skulle få lösa in en östmark mot en D-mark. Det stred mot all ekonomisk logik – den officiella kursen var 4.8 mot 1 och den på svarta marknaden långt högre - och kostnaden för den västtyska ekonomin blev enorm. Inte heller effekten för den östtyska ekonomin var positiv eftersom den över en natt fick en kostnadsnivå som stämde illa med den låga produktiviteten. Men politiskt var det en makalös framgång. Medborgarna i öst gav mangrant sin röst till Kohls CDU. Han kunde med solitt amerikanskt stöd genomföra landets återförening.

Narendra Modi blev ordförande för *Bharatiya Janata* (BJP) 2013 och ledde partiet året därpå till en jordskredsseger. BJP fick då 282 av 543 platser i underhuset *Lok Sabha*. Det var första gången sedan 1960-talet som ett parti i Indien fick egen majoritet. Trots en klandrig valutareform, en misslyckad militär konfrontation med Pakistan, utbredd missnöje med fallande priser på lök och andra jordbruksprodukter och att han inte kommit i närheten av att infria sina vallöften lyckades Modi, i det maratonval som avslutades den 23 maj i år, inte bara upprepa utan till och med överträffa den tidigare triumfen. BJP har nu 303 egna och tillsammans med allierade 351 av platserna i parlamentet. Kongresspartiet som dominerat Indiens politik sedan självständigheten reducerades till en parlamentsgrupp med 95 medlemmar. Från att ha varit ett parti instängt i kontinentens nordvästra hörn har Modi lett BJP till en nästan total dominans av landets politik. Det är bara en tidsfråga innan partiet når en egen majoritet också i överhuset *Rajya Sabha*.

Det är unikt i indisk politik att en sittande regering inte får betala ett pris för sin bristande ofelbarhet. Det är svårt att se någon annan förklaring än att den hinduistiska retoriken skruvats upp flera grader. Modi har liknats vid Donald Trump, Vladimir Putin, Erdogan och Rodrigo Duterte men är sannolikt en skickligare politiker och bättre folktalare än någon av dem och det är sannolikt en fördel att han talar skraltig engelska.

BJP rymmer inom sig den mer extrema hinduistiska rörelsen *Rashtriya Swayamsevak Sangh* (RSS). Detta brödraskap grundades 1925 och har nu 60 000 lokalavdelningar. Hela partiet har 100 miljoner medlemmar och är den utan jämförelse bäst organiserade och mest välfinansierade politiska organisationen i Indien. Många betraktar Modi som en

modererande kraft i ett parti som rymmer alla ingredienser för hinduistisk extremism i ett land där 175 miljoner medborgare är muslimer med trosfränder i ett atombeväpnat grannland. Men han har alltmer öppet visat sitt stöd för RSS och hyllat radikala hinduister som var motståndare till Gandhi och förespråkade våld mot muslimer. Journalister som kritiserar BJP hotas till livet i sociala medier.

Sverigedemokraterna har rensat ut många lik ur garderoben för att göra sig salongsfärdiga. Men de har klart sagt att de inte accepterar de spelregler som gäller i dag. Partisekreteraren Richard Jomshof har på Facebook hösten 2015 beklagat att ”eftersom Sverige inte är som Ungern, eftersom vi inte sitter i regeringsställning (än) och eftersom media i Sverige inte fungerar som media i Ungern, är vi tvungna att anpassa oss till den verklighet som råder här. Det innebär inte minst att vi måste anpassa vår retorik efter det rådande läget.” Sverigedemokraterna har aldrig riktat kritik mot landets ekonomiska elit och det skulle inte vara trovärdigt att hävda att deras politiska motståndare är korrupta och saknar legitim rätt att regera.³³ Den anklagelse Jimmie Åkesson formulerar i sin memoarbok *Satis politico* handlar därför om ansvaret för ”det splittrade, segregerade – själlösa – samhälle som det socialliberala etablissemangen skapat.”

Vart går Förenta Staterna?

Det är inte svårt att förstå varför många bävade inför vad som skulle kunna inträffa om och när alla vuxna, fria manliga medborgare fick rösträtt. Rousseau funderade på skillnaden mellan *volonté générale* och *volonté de tous* (och har gett namn åt den digitala plattform Femstjärnerörelsen använder för sin interna direktdemokrati) men de första som tog sig an detta som ett praktiskt problem var de amerikanska grundlagsfäderna. De hade inte ambitionen att skapa en demokrati utan en republik. Deras lösning var en ”filtrerad” folkvilja. När James Madison i brev nr 10 i *The Federalist Papers* talar om den representativa principen handlar det om att ”folkets viljeyttringar skulle förfinas och utvidgas när de omhändertas av en vald grupp av medborgare, vars visdom innebär att de bäst kan utröna vad som verkligen ligger i landets intresse” (*discern the true interest of their country*).³⁴ Det Madison och andra fruktade mer än något annat var att det skulle uppstå partier (*factions*) som sådde split och splittring. De såg också en fara i att massans (*the mob*) oreflekterade passioner skulle få inflytande på nationens politiska kurs. Därför skrev de i konstitutionens andra paragraf in att presidenten skulle väljas i två steg. Väljarna i de olika delstaterna utser elektorater som formellt har det slutliga avgörandet i sin hand. Grundlagsfäderna hade tänkt sig att kloka, besuttna vita män skulle utses som garanti för statschefens mentala balans. Men redan efter valet 1800 blev lojala partigångare utsedda till

³³ Jimmie Åkesson har faktiskt i en intervju med Svenska Dagbladet hävdat att Sveriges nuvarande regering inte är legitim.

³⁴ *The Federalist Papers* är det populära namnet på 85 korta artiklar som James Madison, Alexander Hamilton och John Jay (under den gemensamma pseudonymen Publius) skrev för att motivera varför man borde ratificera det framlagda förslaget till konstitution.

elektorer. Ansvar för sans och balans i Vita Huset kom i stället att hamna hos ledningen för de två etablerade partier, som fortfarande dominerar amerikansk politik.

Den fråga som hade kunnat slita den unga republiken i stycken slutade i ett blodigt inbördeskrig 1861 – 65. Slaveriet avskaffades men det politiska systemet kunde inte hantera vad Gunnar Myrdal i en klassisk studie kallat *An American Dilemma* – rasfrågan. Den lösning de två partierna kom fram till 1877 innebar att den amerikanska södern åter blev segregerad och att afroamerikaner i nästan hundra år stängdes ute från politiskt inflytande i hela landet. En annan effekt var att partierna blev löst sammanhållna intressekoalitioner. Abraham Lincolns republikanska parti fick inget fotfäste i sydstaterna som kom att domineras av demokratiska politiker som sällan fann anledning att dölja sin rasism. I den andra, progressiva ändan av det demokratiska partiet fick dess representanter stöd av den växande fackföreningsrörelsen. Också det republikanska partiet var uttänjt till bristningsgränsen längs den politiska skalan. Därmed lades grunden för den partiöverbryggande (*bipartisan*) pragmatism som länge präglade amerikansk politik. Samarbete över partigränsen blev helt enkelt en nödvändig arbetsmetod. Nordstaternas demokrater hade större intressegemenskap med liberala storstadsrepublikaner än med partivänner i södern som än i dag hatar fackföreningsrörelsen.

En omständighet som bidrog till samförstånd över partigränsen var att amerikansk politik långt in på efterkrigstiden var lokal. Detta var en allmänt utbredd uppfattning ännu när den legendariske talmannen Tip O'Neill 1994 gav ut boken *All Politics is Local*. Alla som valdes till senaten eller representanthuset byggde sin kampanj på sina individuella prestationer som oftast inbegrep hur mycket federala bidrag de håvat hem till den egna valkretsen. Inte sällan sökte de fjärma sig från en impopulär partikamrat i Vita Huset.

I ett viktigt avseende fungerade emellertid partiapparaten. Det ansvar grundlagsfäderna hade försökt lägga på oberoende elektorer hamnade hos partibossarna. Det var överläggningar i de omtalade "rökfyllda rummen" som avgjorde vem som skulle utses till partiets presidentkandidat. Partibossarnas makt att hindra outsiders försvagades först på 1970-talet då kandidater tävlade om nomineringen i öppna primärval. Trump är emellertid den förste som vunnit ett partis nominering helt utan stöd från dess ledning. Konsekvensen är att han just nu äger det republikanska partiet. Flera framstående republikaner avstod från att stödja Trump men inte en enda satte sin karriär på spel genom att ta avstånd från honom när det blev klart att han skulle vinna nomineringen.

Det träsk han lovat att rensa har funnits mycket länge och han bärs fram av en rörelse med starka inslag av fanatism. Både på delstats- och federal nivå är amerikansk politik så gravt polariserad att de två sidorna i praktiken slutat att tala med varandra. Ännu på 1990-talet var det vanligt att demokratiska och republikanska medlemmar av kongressen kunde bila hem tillsammans över veckosluten. En sådan kamratlig samvaro med politiker från det andra lägret är i dag otänkbar. Denna utveckling kan grafiskt illustreras tack vare en begåvad Harvardstudent vid namn Renzo Lucioni. Med hjälp av digitalt tillgängliga data kunde han belysa frekvensen av kontakter över partigränsen. Illustrationen ser ut som ett garnnystan med olika partifärger för den vänstra och högra halvan. Ännu 1989 fanns en tät central del

där ett omfattande samarbete skedde mellan senatorer från de två partierna. Detta var den tid då alla senatorer enligt Gore Vidal tillhörde "ägarpartiet" (*Property Party*). De försvarade tillsammans det de ägde mot dem som inte ägde något. År 2002 har de två halvorna skjutits isär och mittfältet tunnats ut. Tio år senare har mittfältet försvunnit helt. Den grafiska illustrationen visar "en sjuk hjärna, med få neurala kontakter mellan de två halvorna." Två av de viktigaste besluten under senare år – Obamas sjukvårdsreform 2010 och Trumps skattesänkning 2017 – togs utan att en enda medlem från minoritetspartiet gav sitt stöd. Enligt intervjuundersökningar finns det nu bland väljare ett utbrett motstånd mot giftermål över partigränsen.

Vill vi se en början på den process som ledde fram till dagens situation är det bra att börja med Newt Gingrich. Han var den som först och tydligast lade en programmatisk grund för ett politiskt krig utan misskund. Och strategin hade utvecklats innan han valdes in i representanthuset 1978. I ett tal inför entusiastiska unga republikaner hade han gjort klart att tiden för samförstånd och mesiga kompromisser var över. Nu gällde det krig och "det är ett krig om makt." Som republikanernas "ordningsman" (*minority whip*) i representanthuset 1989 och senare, som talman från 1995, lyckades han införa en strikt partidisciplin. I senaten missbrukade republikanernas ledare Bob Dole s.k. filibuster för att sätta stopp för Bill Clintons ekonomiska program. Gingrichs *de facto* efterträdare som republikanernas ledare i representanthuset, Tom DeLay, med smeknamnet Hammaren, införde det så kallade K Street-projektet som i praktiken innebar att man satte pris på och sålde lagstiftning. Den nyvalde presidenten, George W. Bush, som uttalat sig för samarbete över partigränsen, fick av DeLay veta att "Vi snackar inte med de där demokraterna." Den nuvarande talesmannen för republikanerna i senaten, Mitch McConnell, deklarerade när Obama valts att all kraft skulle satsas på att förhindra att han omvaldes. All annan politisk aktivitet sattes på undantag. Minst lika viktigt är att det republikanska partiet radikaliserats på ett sätt som gör det nästan omöjligt att bli nominerad utan stöd av Tea Party-rörelsen och en rad, med europeiska mått, osannolika radiopratare.³⁵

Den stora frågan är om denna utveckling i Förenta Staterna innebär ett reellt hot mot världens äldsta demokrati. Harvardprofessorerna Steven Levitsky och Daniel Ziblatt har, i boken *How Democracies Die*, studerat frågan med viss omsorg. De anger fyra kontrollstationer på den väg som leder till ett mer auktoritärt statsskick. Den första handlar om att vedertagna demokratiska spelregler åsidosätts. Den andra innebär att motståndarens legitimitet sätts i fråga. Nästa steg på vägen gäller uppmuntran att använda våld för att lösa konflikter eller meningsmotsättningar. Den sista kontrollstationen passeras när makthavare skaffar sig kontroll över massmedia och inskränker motståndarens möjligheter att agera som legitim opposition. Eftersom demokratins spelregler inte alltid anges, eller ens kan anges, i kristallklar prosa så introducerar Levitsky och Ziblatt två viktiga begrepp - ömsesidig respekt (*mutual toleration*) och självbehärskning (*institutional forbearance*) – som tillsammans utgör vad de kallar demokratins bröstvård (*the guardrails of democracy*).

³⁵ Michael Tomasky har i boken *If We Can Keep It: How the Republic Collapsed and How We Can Save It* visat att samförståndet perioden 1945-80 snarast var ett undantag från en polarisering som inte sällan urartade till våld.

Begreppen är svåra att översätta men i grunden handlar det om de oskrivna regler och normer som utvecklas i den demokratiska vardagen och blir allmänt vedertagna utan att skrivas in i grundlagen. Man skulle också kunna uttrycka det som en rekommendation att följa den gyllene regel som finns i många religioner – att inte göra mot andra vad du inte vill att de ska göra mot dig. Vi skulle också kunna kalla det en känsla för fair play.

Det råder inget tvivel om att republikaner i allmänhet och Trump i synnerhet passerat den första kontrollen i god fart. Före valet kunde han inte lova att han skulle acceptera utslaget. Republikanska politiker har övertygat sina väljare om att ett ovälkommet resultat sannolikt beror på att valet är riggat och Trump fortsätter att sprida myten om att det finns miljontals individer som röstar utan behörighet. Ingen undersökning har kunnat visa att det finns någon som helst indikation på att detta problem existerar.

Det mest flagranta brottet mot vedertagna spelregler skedde emellertid när Neil Gorsuch utsågs till medlem av Högsta Domstolen. Antonin Scalia, som var en hårdför medlem av domstolens konservativa falang, dog oväntat den 13 februari 2016, och det ankom på president Obama att nominera en efterträdare. Innan ens ett namn presenterats deklarerade republikanernas ledare i senaten, Mitch McConnell, att ”denna vakans ska inte fyllas förrän vi har en ny president.”³⁶ Den republikanska majoriteten vägrade i 293 dagar att ens befatta sig med den kandidat, Merrick Garland, som Obama föreslog. Därmed bröts en mycket fast norm. Inte sedan inbördeskriget i mitten av 1800-talet hade en president hindrats från att fylla en vakans. När Trump trätt till kunde han nominera den pålitligt konservativa Neil Gorsuch som republikanerna mycket snabbt utsåg till Scalias efterträdare. Därmed är det rätt säkert att domare i fortsättningen kommer att utses på basis av politiska preferenser vilket ändrar den maktodelningsprincip som det amerikanska statsskicket vilar på. Dagens republikaner har inte den insikt som de demokrater hade som hindrade Franklin D. Roosevelt från att politisera domstolen 1936. När en ny vakans uppstod valde Trump och den republikanska majoriteten med röstsiffrorna 50 – 48 att utse den omvitnat olämplige Brett Kavanaugh. Det amerikanska advokatsamfundet (*American Bar Association*) hade 2006 nedgraderat hans betyg på grund av tvivel rörande uppträdande och trovärdighet.³⁷

Trump har också missbrukat en lag från 1976 om nationellt nödläge (*National Emergencies Act*) för att kunna använda en del av försvarsanslaget för att bygga muren mot Mexico. Det är självklart att landets överbefälhavare måste ha rätt stor frihet att avgöra om landet står inför en kris men de skäl som angetts håller inte vilket han råkade medge.

Republikanerna har också målmedvetet och systematiskt arbetat för att begränsa mindre bemedlade och resurssvaga medborgares möjligheter att rösta. Vanligen går det ut på att kräva dokumentation som dessa människor inte har eller på annat sätt försvåra möjligheten att registrera sig. Nyligen, i målet *Husted v Philip Randolph Institute*, har Högsta Domstolen, med rösterna 5 – 4, godkänt att staten Ohio stryker individer ur röstlängden om

³⁶ Mitch McConnell har senare sagt att en av höjdpunkterna i hans karriär var när han tittade rakt i ögonen på Obama och sade: ”Herr president, ni kommer inte att fylla denna vakans i Högsta Domstolen.”

³⁷ Kavanaugh var medarbetare till Kenneth Starr i dennes famösa utredning om Bill Clinton.

de inte regelbundet röstat de senaste valen. De fem konservativa domarna är väl medvetna om att det i överväldigande utsträckning är demokrater som berövas sin möjlighet att delta.³⁸

Också den andra kontrollstationen har passerats. Som redan nämnts valde Trump varje tillfälle att demonisera sin motståndare Hillary Clinton. Det vanligaste epitetet var ”skurk.” Han har emellertid svikit löftet att hon skulle sättas inom lås och bom. Han förklarade också att han från en ”mycket säker källa” fått veta att Obama var född i Kenya och därför inte hade rätt att vistas i Vita Huset. Hans twitterflöde domineras av nedlåtande kommentarer om alla som kritiserar hans politik. Nyligen såg sig den konservative ordföranden i Högsta Domstolen, John Roberts, föranlåten att anmoda presidenten att respektera domstolarnas självständighet och inte kritisera domslut han ogillar.

Under valkampanjen uppmanade Trump vid flera tillfällen sina anhängare att använda våld och antydde att samhället blivit för svagt att ta hand om bråkstakar. Hillary Clinton framställdes som ett hot mot grundlagens förmenta rätt att bära vapen. Det handlade emellertid om att kasta ut och ”spöa skiten” ur häcklare. I motsats till Levitsky och Zibblatt kan jag inte anse att Trump därmed passerat den tredje kontrollstationen. Mitch McConnell har visserligen uttryckt sitt tack till massorna (*the mob*) eftersom de ”har lyckats klara det vi haft svårt med, att ge kamplust till vår väljarbas” men det finns inga garden som marscherar på städernas gator. Det är emellertid djupt oroande att en stor minoritet inom det republikanska partiet inte är beredd att acceptera valutslag som går dem emot eftersom presidenten förklarat att detta sannolikt beror på att valet varit riggat. År 2000 accepterade Al Gore Högsta Domstolens beslut att valet i Florida inte skulle göras om trots att det var mer än sannolikt att väljarnas intentioner hade varit att han skulle ha vunnit. Det är otänkbart att dagens republikanska rörelse skulle visa denna respekt för domstolen.

Det är uppenbart att den manège Trump trädde in i 2015 var väl krattad men på ett område har han haft en omedelbar effekt. Republikanska väljare har nu ett klart lägre förtroende för massmedia. Trump har lyckats övertala en stor del av sin väljarbas att ”massmedierna är folkets fiende.” Nazisterna kallade det *Lügenpresse*. Det har inte varit möjligt att ta över och kontrollera de stora tidningarna och TV-kanalerna men han har lyckats utså tvivel om vad som är sant eller falskt. Det räcker om man ymnigt kan förorena nyhetsflödet med alternativ information för att den tredje statsmakten ska avväpnas. Trumps evangeliska väljarbas avvisar sålunda, på inrådan från oljeindustrin, klimathotet; förnekar Darwins evolutionsteori och tror att de ska få gratis harpor i himlen. Det är mycket begärt att de ska acceptera att okristna ska få delta i allmänna val.

³⁸ Det är också berättigat att ställa sig frågan varför inget parti driver frågan om att val, som i flertalet andra civiliserade länder, ska äga rum på en söndag. I Förenta Staterna sker det nu på en vanlig arbetsdag – en tisdag. Redan detta innebär att människor som har svårt att komma ifrån röstar i klart lägre omfattning än pensionärer och mer välbeställda som friare disponerar sin tid. Den tidigare, i en fotnot, omnämnde Ross Perot, som skulle fått min röst om jag varit amerikan 1992, ville att val skulle äga rum på en helgdag så att ”folk som arbetar kan gå och rösta.” En bra sammanfattning av Ross Perots valprogram finns i John Judis bok *The Populist explosion*. I valet 1992 fick han 19 procent av rösterna men enligt en enkät skulle 40 procent ha röstat på honom om de trott att han haft en chans att vinna. I Indiana och Kentucky stängs vallokaler redan klockan 18.00 vilket ytterligare försvårar många anställdas möjlighet att hinna till valurnan.

Det finns ett ljus i det amerikanska mörkret. Valdeltagandet var 2018 högre än vid något annat mellanårsval sedan 1996 och andelen unga som röstade var 16 procentenheter högre än 2014.

.....och Europa?

För att ge ett perspektiv på den politiska situationen i Europa, och framför allt i de avancerade välfärdsstaterna, går det att mot varandra ställa Torben Iversen och David Soskices optimistiska prognos om demokratins dominans och Wolfgang Streecks dystopi – och hålla i minnet att flertalet forskare håller till i ett allemansland däremellan.

Torben Iversen, verksam vid Harvard, och David Soskice vid *London School of Economics* – har i boken *Democracy and Prosperity* utvecklat ett väl specificerat ”övergripande teoretiskt ramverk för hur en mogen (*advanced*) kapitalism fungerar i olika utvecklade (*advanced*) demokratier”. Den centrala mekanismen i denna teori är att demokrati och kapitalism har levt i och kommer att fortleva i symbios.

”Demokratier stärker den mogna kapitalismen och en väl utvecklad kapitalism ökar stödet för demokratin. I vårt teoretiska ramverk är det den väl utvecklade nationalstaten som driver den mogna kapitalismen: det är demokratin som driver den mogna kapitalismen. Och i denna process har den utvecklade nationalstatens autonomi stärkts samtidigt som globalisering och ömsesidigt beroende ökat”³⁹.

Iversen och Soskices teori vilar på en rad preciserade och argumenterade teser. Regeringen måste sålunda (som i den ordoliberal ordningen) spela en central roll i utvecklade kapitalistiska nationalstater. Den ska se till att konkurrensen fungerar; att en organiserad arbetarklass inte kan missbruka sin kollektiva makt för att sätta käppar i hjulen och att företagsledningar får sköta sitt jobb i fred.

De är övertygade om att det alltid kommer att finnas en majoritet som gynnas av och därför står bakom en politik som främjar den mogna kapitalismens värdeskapande processer. Till denna grupp hör, förutom kapitalägare, den stora välutbildade delen av arbetskraften som har fast anställning inom ekonomins expansiva sektorer tillsammans med många andra som ser goda möjligheter att avancera själva eller i alla fall se sina barn göra det. Sannolikt kommer välavlönade journalister och kulturarbetare att sluta upp bakom projektet. Det handlar helt enkelt om en stabil majoritet som tjänar på en kapitalism som inte hålls i alltför strama tyglar.

Denna majoritet kommer i demokratiska val att rösta fram partier som har ”rykte om sig att kunna sköta en mogen kapitalistisk stat med stor effektivitet.” De regeringar som på detta sätt kommer till makten inser att det finns goda skäl att skattefinansiera

³⁹ Iversen och Soskice finner det nödvändigt att påpeka att denna uppfattning ligger långt från vad alla andra tycker.

omfattande forskning och förstklassig utbildning vilket är några av de allmännyttiga varor som väljarbasen vill ha. Detta lägger en stabil grund för en ömsesidigt berikande symbios mellan kapitalets och den framgångsrika medelklassens intressen.

En stark stat är också, enligt Iversen och Soskice, nödvändig för att

”främja en innovationsorienterad kapitalism, framför allt genom att tvinga framgångsrika företag att konkurrera (eftersom de helst vill ha gränsskydd och trygga vinster) och regler för arbetsmarknaden som garanterar samarbete på arbetsplatsen (och skyddar mot militanta fackföreningar) [.....] en central komponent i vår modell är att den stora välutbildade arbetsstyrkan i ekonomins expansiva sektorer, och de många som aspirerar på att komma dit, har intressen som sammanfaller med en politik som främjar utvecklingen i de expansiva kapitalistiska sektorerna, och att det vanligen är dessa grupper som avgör valen (*generally decisive voters*).”

Detta innebär också ett starkt demokratiskt stöd för en fortsatt globalisering av världsekonomin. Vad Iversen och Soskice kunde ha tillagt är att deras framgångsrika medelklass kommer att ha ett starkt intresse av en politik som håller värdet på aktier och fastigheter på hög nivå.

Den politiska demokratin är i Iversen och Soskices värld så gott som helt autonom. Alla systemviktiga beslut fattas av demokratiskt valda politiker med nationalstatens bästa för ögonen. Företag är politiskt maktlösa därför att de inte kan flytta och hela tiden konkurrerar med varandra. De är ”i ökad utsträckning rotade där de vuxit upp (*immobile*) därför att de är inbäddade i kunskapskluster i framgångsrika städer; deras värdeskapande verksamhet är beroende av en högt utbildad arbetsstyrka som inte är villig att flytta.”. Framgångsrika företag ”kan vara mäktiga på marknaden men mogen kapitalism har föga strukturell makt och konkurrensen gör den politiskt svag.” Iversen och Soskice menar också att företagen inte heller kan utöva inflytande genom sina intresseorganisationer. Deras ”kollektiva röst är svag.”

Populistiska partier kommer aldrig att få makten i Iversen och Soskices modell därför att de förespråkar en politik som strider mot en stabil majoritets intressen. Och seriösa partier kommer inte att hemfalla ens åt kortsiktig populism eftersom det skadar deras anseende att kunna ta till vara ekonomins långsiktiga intressen.

Iversen och Soskice ställer dagens utveckling mot vad som gällde under en tidigare ”fordistisk” era som tycks sammanfalla med demokratins och blandekonomins guldålder – kvartssekklet efter andra världskriget. ”I den fordistiska ekonomin fanns, i stort sett, inbyggda krafter som bidrog till integration och inkomstutjämning mellan industrisektorer, yrkesgrupper och regioner.” Nu har vi en situation där en ”majoritet vinner, och en liten minoritet vinner väldigt mycket, men en stor minoritet förlorar.” Detta är emellertid inte en konsekvens av kapitalismen. Att en stor minoritet av befolkningen i rika länder hamnat i ekonomiskt, kulturellt och geografiskt utanförskap är ett resultat av demokratiska beslut. ”Det finns inga skäl att tro att den vinnande majoriteten (*decisive voter*) skulle bry sig om vad som händer i botten.”. Behovet att ”belöna” denna majoritet är orsaken till att den mogna kapitalismen måste fortsätta att

växa och det faktum att det finns en stor grupp som faktiskt och otvetydigt förlorar är enligt Iversen och Soskice ”grundorsaken till populism.”

Praktiskt taget varje steg i utvecklingen från fordismen till det kunskapsintensiva IT-samhället är resultatet av att demokratiska församlingar valt en politik som främjar nationalstatens konkurrenskraft. Det sociala kontrakt som tecknades mellan kapital och arbete under guldåldern har förlorat sin giltighet utan att någon riktigt vet när det sades upp. Den nya framgångsrika medelklassen är inte främmande för att beskatta de alltför rika men den har inte mycket till övers för de fattiga. Den dramatiskt ökade inkomst- och förmögenhetsklyftan är, enligt Iversen och Soskice, det medvetna resultatet av politiska beslut. Till och med val av ny teknologi avgörs i den politiska sfären. ”Vi ser nya teknologier som praktiska möjligheter, och deras tillämpning som politiskt bestämd.”

Det går faktiskt att sammanfatta Iversen och Soskices huvudbudskap i en mening. Vi har en neoliberal hegemoni därför att en bastant majoritet vill ha det så. Och denna tes ska inte avfärdas alltför lättvindigt. De visar tydligt hur mekanismer som leder till ett tvätredjedelssamhälle kan uppkomma och bestå. Den elit som populistiska rörelser utger sig för att bekämpa har ett brett stöd. Det var denna insikt som bar Margaret Thatcher till stora politiska framgångar. De flesta väljare är trots allt, som hon uttryckte saken, ”unemployed.” Helt säkra på att denna majoritet består i alla väder kan vi dock inte vara. Många som röstade för Brexit sade sig vara medvetna om att det skulle kunna kosta men det var ett pris de var beredda att betala för att leva i ett land där regeringen kan ställas till svars. Iversen och Soskice utgår ifrån att väljare alltid och enbart tar ställning på grundval av hur deras privata ekonomi påverkas – en föreställning som är lika osannolik som ekonomernas bild av *homo economicus*.

Om Iversen och Soskice med viss rätt kan göra anspråk att vara rätt ensamma om sin idé så måste Streeck, som 1995 – 2014 var chef för Max Planckinstitutet för samhällsforskning i Köln, rangeras in i ett långt led av framstående samhällsforskare som, med varierande grad förväntan eller oro, förutspått kapitalismens ändalykt. Marx och Engels hör naturligtvis dit men också Ricardo, Mill, Weber, Sombart, Hilferding, Polanyi, Hayek, Schumpeter och Wallerstein. Men Streecks perspektiv är annorlunda än alla dessa föregångares eftersom han analyserar de kriser som följt på den fordistiska guldålder då harmoni rådde i äktenskapet mellan demokrati och kapitalism.

I boken *Buying Time* tecknar Streeck en bild av den demokratiska välfärdsstatens obevekliga undergång. Problemen började så snart den osannolika högkonjunkturen efter andra världskriget tog slut i början på 1970-talet. Han menar att ”de som äger och förfogar över kapital – den ’vinstberoende’ klassen” har räddat en fredlig samexistens mellan demokrati och kapital i tre steg. Först genom att tillåta en inflationsdrivande ökning av penningmängden. Därefter finansierades statens välfärdsåtaganden med lån och slutligen organiserades en generös utlåning till privata hushåll – vad Colin Crouch kallat ”privatiserad keynesianism:”. Men nu har vi kommit till vägs ände. ”Jag är säker på att timmen är slagen

för demokratin [...] om detta också gäller kapitalismen är en öppen fråga.” Efter några års betänketid har Streeck kommit till slutsatsen att det endast handlar om *hur* kapitalismens hädanfärd ska te sig. I boken *How Will Capitalism End?* tecknar han bilden av en terminalt multisjuk ekonomi.

”Efterkrigstidens demokrati upplevdes som legitim därför att stater kunde intervensera på marknader och korrigera utfallet i medborgarnas intresse.” Denna möjlighet har nu gått förlorad. Förr existerade marknaden inom en demokratiskt organiserad social och ekonomisk kontext. Nu är stater lokaliserade i marknader som de inte har makt att kontrollera. Med Angela Merkels ord har staten blivit ”marknadskonform.” Alla kollektiva krafter, framför allt fackföreningar, som tidigare balanserade kapitalismen har försvagats. Väljarna är i högre grad individualister vilket minskar möjligheter att bjuda kollektivt och organiserat motstånd mot marknadskrafterna. Både arbetar- och medelklass kommer i stor utsträckning att förlora den trygga sysselsättning som är en förutsättning för att de ska förbli köpstarka konsumenter. Virala stormar på nätet har ersatt folkets fysiska demonstrationer. Den massiva överflyttningen av makt från den offentliga sfären till marknaden har utarmat demokratins makt i sådan utsträckning att väljare inte längre kommer att se anledning att rösta. Det finns inte längre några tänkbara berättelser om framtiden – politisk aktivitet reduceras till motstånd mot enskilda projekt. Krisen förvärras av att mängder av beslut har lämnat den demokratiska sfären och hamnat hos ”centralbanksledningar, internationella organ och allehanda ministerråd som är verksamma i hemliga rum långt borta från människors vardag och omöjliga att nå eller förstå för utomstående, sysselsätta med så komplexa frågor att inte ens utövarna vet vad de ska göra eller faktiskt gör” och den kompetens som överförts till EU underordnas automatiskt en ortodox sparsamhetspolitik. ”Där det fortfarande finns demokratiska institutioner i Europa finns det” enligt Streeck ”inte längre någon beslutskraft [...] och där det finns beslutskraft finns ingen demokrati.” Den neoliberal hegemonin har påtvingat nationalstatens politiker ett *Sachzwang* – ett tingens naturliga ordning som bara tillåter en redan utstakad väg framåt. Till skillnad mot Iversen och Soskice menar Streeck att risken för att företag flyttar till ett behagligare skatteklimat är högst reell.

Streecks teori är mindre väl preciserad än Iversen och Soskices. De många komponenterna är kända men det är mindre klart hur de samspelar. Bland alla symptom på kapitalismens kris är emellertid tre särskilt viktiga. Den ekonomiska tillväxttakten har ohjälpligt fastnat på en låg nivå; i mer än 40 år har regeringar, företag och privata hushåll dragit på sig skulder och sedan 1980-talet har inkomst- och förmögenhetsskillnader ökat dramatiskt.

Streeck ställer sig frågan om varför det inte finns en effektiv politisk opposition mot en neoliberal ordning som trasar sönder så många människors liv. Det är en paradox att denna politik ”kan åtnjuta så brett stöd som den faktiskt gör.” Men han prövar aldrig Iversen och Soskices logiska slutsats att det kan bero på att en stabil majoritet tjänar på detta projekt.

Eftersom det inte finns någon effektiv politisk opposition så finns det inte heller, som hos Marx och Schumpeter, en väl organiserad kraft som står beredd att ta över.

Innan kapitalismen går åt helvete kommer den därför att under överskådlig tid att bli hängande i limbo, död eller döende på grund av en självgenererad överdos men fortfarande i nuet eftersom ingen har kraft att få undan dess multnande kadaver [...] vi står inför en period av systematisk upplösning där sociala strukturer blir skakiga och opålitliga och därför omöjliga att förstå för de människor som lever i dem. Ett samhälle av detta slag som lämnar medborgarna utan stöd är [...] inte ett samhälle värt namnet. Kapitalismens sociala organisation kommer alltså inte att övergå i en annan ordning utan i en oordning eller entropi.”

Och detta leder naturligtvis till Gramscis bekanta sentens – ”det gamla lägger sig att dö men det nya är inte redo att födas.”

Varken Streecks dystopi eller Iversen och Soskices optimism äger en självklar giltighet. Inte i något västeuropeiskt land har en enda av Levitsky och Ziblatts kontrollstationer passerats på väg mot autokrati. Det folkliga upproret mot etablerade partier har många schatteringar men demokratins bröstvärn förefaller vara hållfasta. Ledarsidors alarmistiska språk speglar inte den politiska vardagen.⁴⁰ Retoriken för att beskriva situationen i Storbritannien når ständigt nya höjder. Att lämna EU för att övergå till WTO:s regelsystem, som Australien tillämpat under hela efterkrigstiden med stor framgång, kallas genomgående att ”krascha.” Men något hot mot den brittiska demokratin finns inte. Det nya högerextrema partiet AfD i Tyskland har haft stora framgångar i Sachsen och Brandenburg men ”hoten” mot de två stora och hittills dominerande partierna kommer på riksplanet i lika stor utsträckning från miljörörelsen. Partisystemet i Frankrike har kollapsat men demokratin är intakt.

Viktigast, i synnerhet i jämförelse med Förenta Staterna, är att det politiska systemet står relativt fritt från ekonomiska bidrag. Enskilda politiker har komprometterande, lukrativa sidouppdrag men politiken formas väsentligen av partier. Den politiska vänsterns undfallenhet mot näringslivet bygger på en ärlig tro på en politik som inriktas på att bevara landets konkurrenskraft och att marknadslösningar är en effektiv metod för att allokera offentliga resurser. Intressant är att Sverige i detta sistnämnda avseende gått längre än något annat land och att det gamla Bondeförbundet nu är ett neoliberalt Centerparti.

Allt är emellertid inte väl beställt. Läget är bekymmersamt i flera av EU:s nya medlemsländer och allvarligast i Ungern. Orban har effektivt tystat all opposition i traditionella medier. Oppositionen är hänvisad till nätet. Valsystemet är riggat till *Fidesz* fördel på alla ledder. Ungrare i diasporan har, som nämnts, getts möjlighet att rösta. De två miljoner som bor i Serbien, Rumänien, Slovakien och Ukraina röstar mangrant på Orban och hans parti. De har därför fått förtroendet att poströsta. De mer opålitliga 350 000 individer som är förskingrade västerut måste infinna sig på en ambassad eller konsulat för att kunna

⁴⁰Opinionsundersökningar och principfasta uttalanden av partiledare inför valet 2018 i Sverige visade att det skulle bli svårt att bilda en majoritetsregering. När detta besannades karakteriserades det som ”politiskt kaos.” Men vardagen i landet påverkades inte alls under de tre månader ”krisen” varade.

göra sin röst hörd. Genom att sänka pensionsåldern för domare och öka antalet medlemmar i författningsdomstolen har rättsväsendet gjorts partitroget och om lagar behöver ändras kan beställningen skickas till ett parlament där Fidesz har två tredjedels majoritet. Ungern är de facto en enpartistat som erhåller ett omfattande finansiellt stöd från Bryssel. Ekonomin går bra och arbetslösheten är låg. Demokratin är dock inte uträknad. I kommunalvalet i oktober 2019 hade den splittrade oppositionen lyckats samla sina krafter och berövade Fidesz makten i Budapest och sex andra städer.

Polen har beträtt samma väg men utvecklingen är inte utan återvändo. Rumänien och Bulgarien är mer korrupta och herrelösa än repressiva. Alla tre länderna erhåller subventioner från EU i storleksordningen 2 – 3 procent av BNP och tillväxten ligger klart över den i eurozonen.

Det finns ljuspunkter i mörkret. Det är väl belagt att människor starkt ogillar maktmissbruk och korruption. Så länge opinionsbildningen är någorlunda fri och möjligheten finns att mobilisera folkligt motstånd så är en förändring möjlig. Slovakien haft en framgångsrik industriell utveckling som gjort att många människor fått det materiellt bättre men Zuzana Caputova bars till seger av ett folkligt ursinne mot politiskt vanstyre. I Ukraina var korruption och inkompetens mer komplett och Zelenskys seger större.

Streeck har inte mycket gemensamt med Iversen och Soskice. De har sålunda diametralt olika uppfattning om demokratiska regeringars faktiska svängrum vad gäller möjligheten att styra den ekonomiska och politiska utvecklingen. Hela det teoretiska ramverk som Iversen och Soskice byggt vilar på förutsättningen att regeringar kan fatta de beslut de finner kloka och riktiga. Vi ska därför ägna följande avsnitt åt att granska hur maktbalansen mellan politik och marknad har utvecklats under efterkrigstiden.

Näringslivet mobiliserar

Både i Förenta Staterna och Europa har näringslivet radikalt stärkt sina möjligheter att direkt påverka regeringars politik. I Japan har detta behov aldrig förelegat eftersom landets eviga regeringsparti *Jiyu Minshuto* (Liberaldemokraterna) lever i symbios med de stora företagen. En person som i flera roller spelat en central roll för att mobilisera trupperna i Förenta Staterna är Lewis Powell Jr. Han inledde sin karriär som affärsjurist och satt under flera år i Philip Morris styrelse. Han försökte förgäves hävda att tobaksindustrins fri- och rättigheter undergrävdes när massmedia inte satte tilltro till bolagens försäkringar om att rökning inte orsakade cancer. Större framgång hade han 1971 med vad som kom att kallas *Powell Memorandum*. Detta dokument lade grunden för en utomordentligt omfattande och väl organiserad offensiv för att övertyga kongress och president om att föra en politik som stärkte företagens konkurrenskraft – särskilt som de dagligen förtalades i böcker och massmedia. Powell hade särskilt retat upp sig på Ralph Naders angrepp på General Motors i boken *Unsafe at Any Speed*, som kommit ut 1965. Det var en överdrift när Powell hävdade att få hade så litet inflytande på lagstiftningsarbetet i kongressen som cheferna för de stora

amerikanska företagen – men helt utan grund var inte hans påstående. Fackföreningarna hade när han skrev sitt memorandum klart större inflytande och Nader hade visat att också konsumenter kunde bli en maktfaktor. Powell fick därför generöst ekonomiskt stöd från flera privata stiftelser som skulle fortsätta att vräka in pengar i amerikansk politik.

Samma år som dokumentet kom till nominerades Powell av Nixon till Högsta Domstolen. Detta gav honom tillfälle att fortsätta arbetet för att stärka näringslivets makt. I målet *Buckley v Valeo* 1976 avskaffade domstolen de restriktioner för kampanjfinansiering som föranletts av Watergateskandalen. Nästa steg togs två år senare i *First National Bank of Boston v Bellotti*, där Powell skrev majoritetens utlåtande (*opinion*), på väg mot *Citizens United v FEC* som 2010 jämställde individers och företags yttrandefrihet. Domstolens konservativa majoritet går faktiskt ett steg längre. Företagens rätt att komma till tals är särskilt välkommen eftersom regeringen tidigare ”lagt sordin på (*muffled*) de röster som bäst representerade de mest framträdande delarna av ekonomin” (*the most significant segments of the economy*). Detta beslut innebar att domstolen upphävde den s.k. McCain-Feingold-lagen som 2002 hade satt ett tak för hur mycket pengar som kunde spenderas i politiska kampanjer och åtnjöt brett folkligt stöd i alla läger.⁴¹

Citizens United öppnade slussarna för en strid ström av pengar till en församling i vilken alla medlemmar hade behov av just detta för att kunna bli återvalda. Ett av de första offren för denna utveckling var foljdriktigt senator Russ Feingold. Han förlorade mot en republikansk affärsman som hade ett tiofaldigt finansiellt övertag i fråga om TV-budskap.

Deklarerade utgifter för lobbying ökade mycket starkt och uppgick vid millennieskiftet till \$ 1,3 miljarder. Nu ligger nivån en bra bit över \$ 3 miljarder. Detta är naturligtvis väldigt mycket pengar men ändå en mikroskopisk andel av de resurser näringslivet disponerar för reklam och kommunikation. Till dessa öppet redovisade belopp ska läggas de donationer som kommer från privata stiftelser till olika tankesmedjor och förment ideella organisationer. Näringslivets kända utgifter för lobbying är nu i Förenta Staterna 34-faldigt större än vad fackföreningsrörelsen och frivilliga organisationer förmår att mobilisera.

Timothy Kuhner ber oss göra följande tankeexperiment. Låt oss anta att oljeindustrin vill ha en till synes liten förändring av en text som reglerar en viss process som varken du eller jag hört talas om. Men förändringen är värd ett par miljarder dollar för berörda företag. Alltså skickar de sin armé av lobbyister till alla lagstiftare på Capitol Hill och ger dem ett bud som de inte kan säga nej till. Om du röstar för detta kommer du att få en miljon till din återvalsfond. Om inte kommer vi att ge din motståndare en miljon i nästa val.

Lobbying var för länge sedan olagligt men så är inte längre fallet. Däremot är det inte tillåtet att betala en politiker *quid pro quo* för att få en speciell favör. Detta är naturligtvis svårt att avgöra även i enskilda fall. Det hände sig alltså att mjölkproducenternas organisation (*Milk*

⁴¹ Det första tillägget (*First Amendment*) som grundlagsfäderna fogade till konstitutionen 1791 lovar att inga lagar ska antas som begränsar yttrandefriheten (*abridging the freedom of speech*).

Producers Association) donerade \$ 2 miljoner till Nixons återvalsfond samtidigt som hans administration beslöt att tillåta en prisökning som inbringade \$ 500 miljoner. Råkade dessa två saker hända samtidigt eller fanns det en otillåten koppling?

Statsvetarna Martin Gilens och Benjamin Page bestämde sig för att ta reda på vem politiker lyssnar på när de bestämmer sig. De jämförde fyra alternativ – folkets majoritet; stora organisationer som t.ex. *American Association for Retired People* (AARP) (ung. PRO); företagsorganisationer eller den ekonomiska eliten. Sistnämnda grupp och fokuserade näringslivsorganisationer hade utan jämförelse störst framgång medan vanliga människors åsikter inte hade någon oberoende effekt alls. När en frispråkig medlem av representanthuset fick frågan om vem han lyssnade mest på var svaret självklart. ”Väljare glömmar så lätt men det gör inte mina bidragsgivare”.

Lobbying i Europa kan inte jämföras med den verksamhet som sker i Förenta Staterna varken vad gäller omfattning eller form. Antalet lobbyister i Bryssel har ökat från något tusental på 1970-talet till dagens skara på mer än 30 000 men systemet är relativt - men inte helt - fritt från finansiella mellanhavanden. Det är ett problem att korruptionen i stora delar av Europa är djup och omfattande men i flertalet av EU:s medlemsländer och i valet till unionens eget parlament utses kandidater och vinnas val av partier. Inte heller i Storbritannien där medlemmarna av parlamentet kommer från enmansvalkretsar – den som får flest röster vinner – spelar pengar någon större roll i politiken. Däremot kan finansiell styrka ha betydelse i folkomröstningar. Vad beträffar Brexit var parterna rätt jämnstarka i detta avseende.

Däremot är det klart att näringslivet också i Europa tagit upp den ideologiska kampen genom att generöst finansiera och bemanna tankesmedjor. I Sverige övertygade SAF-ekonomen Sture Eskilsson på 1970-talet sin arbetsgivare att näringslivet borde stärka det ideologiska försvaret för ett fritt näringsliv. Det viktigaste resultatet var ett väl tilltaget stöd för att starta tankesmedjan Timbro.

Styrkan i näringslivets argumentation beror inte bara på goda finanser. Globaliseringen har stärkt företagens krav på att slippa regleringar och skatter som hämmar deras förmåga att tävla på världsmarknaden. Samtidigt har modern teknologi gjort det lättare att flytta produktion till grönare ängder. Många förslag om en mer handfast reglering av den finansiella sektorn har sålunda stupat på att banker hotat att flytta. Eftersom alla banker i alla civiliserade länder kan använda detta argument förblir allt vid det gamla fram till nästa kris.

Det tydligaste beviset för det tektoniska maktskifte som ägt rum är, som Robert Kuttner framhåller, att ”en global finansiell kollaps, jämförbar i omfattning och skadegörelse med kraschen 1929 – och med liknande orsaker – inte rubbade finansindustrins politiska hegemoni.” Trettiotalskrisen ledde till att politiker i många länder fick makt att ställa saker till rätta. I dag står de traditionella partierna inte bara maktlösa utan ovilliga att använda den makt de trots allt har.

Det demokratiska samtalet

I och med upplysningen steg människan, med Immanuel Kants ord, ut ur sin ”självförvållade omyndighet.” Steg för steg hände det som Max Weber senare skulle kalla ”världens avmystifiering” (*die Entzauberung der Welt*). Den tidigare nämnda högkonjunkturen efter andra världskriget stärkte tilltron till demokratins förmåga att förvalta arvet från upplysningstiden. Det fanns i Europa på 1960-talet en uppfattning att vi fått till skänks en kompromiss mellan arbete och kapital – och att demokratin var den självklara modellen att förvalta denna gåva. För människor i mogen ålder är det oundvikligt att de ser dagens hot mot demokratin i detta perspektiv. Napoleon hade nämligen rätt när han sade att om man vill förstå en människa måste man veta hur hennes värld såg ut när hon var tjugo år.

I denna idyll fanns starka politiska motsättningar mellan höger och vänster men socialister, liberaler och konservativa hade en gemensam uppfattning om den verklighet de ville förändra och ekonomisk politik debatterades inom ramen för en gemensam tilltro till keynesianismens magiska kraft. Full sysselsättning var inte bara möjlig – den togs, inte bara av Crosland, för given.

Den första oljekrisen inledde en rad förändringar som underminerat förutsättningarna för kompromissen mellan arbete och kapital. Produktiviteten föll i OECD-området över en natt av skäl som ännu är fördolda. Deflationen minskade tilltron till den keynesianska mirakelmedicinen. I stället för full sysselsättning och stark ekonomisk expansion följde hög arbetslöshet och modest, instabil tillväxt och återkommande kriser. Demokratin som länge haft det lustfyllda uppdraget att rättvist fördela det årliga resurstillskottet ställdes inför utmaningen att avgöra vem eller vilka som skulle bära bördan när kakan minskade – och oundvikligen drabbades främst de som var rotade i sin hembygd och inte kunde tävla på den internationella vädjobanan.

I många länder kan det demokratiska samtalet inte längre kan utgå från en gemensam utsaga om verkligheten. Det finns inte längre en bred och djup samsyn om grundläggande fakta. I alla länder finns stora grupper som misstror traditionell nyhetsförmedling och ovälkomna forskningsrapporter. Och en moraliskt förtappad elit kan självfallet inte vara betrodd.

I vår ideala föreställning om demokratin ställs de för medborgarna viktiga frågorna under debatt och de goda argumenten får i slutändan överhanden. Partier överger inte sina grundläggande värderingar men meningsmotsättningar gäller ofta medlen för att nå mål som är gemensamma. Alla vill hitta en praktiskt fungerande lösning som ger långtidsarbetslösa en ny chans på arbetsmarknaden, kortar köer i sjukvården och ger nyanlända meningsfull sysselsättning. Också den som inte nått framgång i debatten accepterar beslut som legitima och vässar argumenten inför nästa rond. Många har upplevt denna verklighet – inte bara författaren Svante Foerster som sade att de vackraste orden på svenska språket löd ”Votering är begärd och ska verkställas.”⁴²

⁴² Dessa ord citerades ofta med förtjusning av Göran Persson.

Innan vi tecknar en bild av läget i vår omvärld finns anledning att stanna en stund hemmavid. Den ansedda forskningsorganisationen *Pew Research Center* visar att medborgarnas förtroende för public service är högre i Sverige än i något annat demokratiskt land.⁴³ Hela 90 procent av den vuxna befolkningen sätter tillit till Sveriges Televisions (SVT) nyhetsförmedling. Också TV 4 får högt betyg – 81 procent. De två morgontidningar som ges i Stockholm klarar sig också relativt bra. Dagens Nyheter får godkänt av 67 procent och Svenska Dagbladet av 61. Särskilt viktigt är att också den grupp som i *Pew Centers* undersökning kallas populister har stort förtroende för SVT. I denna grupp ligger förtroendenivån på 79 procent vilket betyder att den bland övriga ligger en bit över 90 procent. Graden av förtroende för nyhetsmedia är relativt oberoende av var folk befinner sig på den politiska skalan. Denna situation har varit rätt stabil över tid. Finns det ett hot så kommer det från sociala media. En ökande andel unga människor hämtar sin information från nätet – ofta inom s.k. filterbubblor.⁴⁴

Forskare vid Göteborgs universitet har försökt mäta medborgarnas politiska kunskapsnivå i trettiofyra länder. Med tanke på omfattning av kvalitativ nyhetsförmedling är det inte överraskande att Sverige hamnar på första plats. Direkt oroväckande är att amerikaner återfinns mitt i den lägsta tredjedelen. Ett annat resultat visar att unga människor är väsentligt sämre informerade än äldre. Och det beror inte bara på att pensionärer levt och lärt längre utan också på hur de tar till sig information.

Sverigedemokrater har öppet uttryckt sin förhoppning om att nyhetsförmedlingen ska nationaliseras på ungerskt vis. Angreppen från moderaternas ungdomsförbund och andra nyliberaler är mer försåtliga. Människor ska inte behöva betala för något de inte efterfrågat och kommersiella kanaler kan klara att sjunga på Skansen, utse Mästarnas mästare och hitta partners till giftaslystna präster. Med insikt om det höga anseende public service åtnjuter i Sverige ger moderater och kristdemokrater sken av att de vill stärka verksamheten. Detta ska ske genom att SVT och Sveriges Radio ska koncentrera sig på nyhetsförmedling och garanterat tunga program. Framför allt ska SVT tydligen släppa ifrån sig den enormt populära och därför kommersiellt attraktiva melodifestivalen. Dessa förmenta reformivrare vet naturligtvis att detta leder till att public service tappar tittare/lyssnare och därmed betydelse.

Det är därför viktigt att slå fast att public services betydelse framför allt är att kontinuerligt berätta om den verklighet som alla partier måste förhålla sig till. Utan denna bas för det demokratiska samtalet riskerar vårt politiska system att tappa möjligheten att fatta legitima beslut. Så länge våra public serviceinstitutioner kan behålla förtroendet från en

⁴³ Den enda möjliga konkurrenten är Finland. Det är sannolikt att förtroendet för Sveriges Radio är lika starkt som för Sveriges Television.

⁴⁴ I SOM-undersökningen från Göteborgs universitet 2017 är förtroendet för radio och TV i allmänhetens tjänst lägre och, framför allt, är polariseringen mellan Sverigedemokraternas och övriga partiers sympatisörer klart större. Dock är den andel av sverigedemokrater som har stort eller ganska stort förtroende för public services nyhetsförmedling dubbelt så stor som den andel som har lågt eller mycket lågt förtroende. Det är intressant att notera att tilliten till Sveriges Television i stort sett är 80-procentig bland alla andra partier. I fråga om Sveriges Radio är den något lägre bland moderater, kristdemokrater och miljöpartister (se www.som.gu.se)

överväldigande majoritet av medborgarna spelar det mindre roll om de står litet till höger eller vänster. De är hela tiden påpassade från alla håll och skulle inte ha det förtroende de har om det inte var förtjänat.

I detta perspektiv är utvecklingen i Danmark betänklig. Medborgarna ser Danmarks Radio som landets mest trovärdiga nyhetsmedium. Det främlingsfientliga *Dansk Folkeparti* har emellertid förmått regeringen att minska företagets budget med 20 procent för att, som *Politikens* chefredaktör påpekat, ersätta *real news* med *fake news*. Situationen är långt värre än vad denna siffra anger. En stor del av utgifterna utgörs av fasta kostnader som, i alla fall på kort sikt, inte kan reduceras. Därför kommer effekten för själva programverksamheten att bli långt större än 20 procent. I vårt land har Sverigedemokraterna ännu inte fått gehör för dylika krav.

I Sverige finns en beprövad metod att lägga en fast grund för det demokratiska samtalet – den stora parlamentariska utredningen. Alla partier får tillfälle att delta i en stor empirisk kartläggning av ett centralt och kontroversiellt sakområde. Det leder inte alltid till en önskad kompromiss men det kan ge en verklighetsbeskrivning som alla måste förhålla sig till. Det är lätt att inse det värde det skulle ha haft om alla svenska partier hade tvingats referera till samma faktiska berättelse och statistiska data i fråga om invandring och flyktningmottagande.⁴⁵ Det är olyckligt både för demokratin och forskningen att dessa stora insamlingar av empiriska data inte längre kommer till stånd.

Mer än andra européer hämtar svenskar och tyskar information från tidningar med högt informationsvärde. Sammantaget kan vi därför konstatera att Sverige har bättre förutsättningar för en fungerande demokrati än något annat land. Detta borde om inte annat vara ett memento för alla som publikt ondgör sig över hur illa ställt det är i Sverige. Det ger också ett perspektiv på utvecklingen i omvärlden.

Det finns få meningsfulla likheter mellan massmedia i Förenta Staterna och Västeuropa. Den viktigaste skillnaden är att det i praktiken inte finns några amerikanska public service-företag av betydelse för information och opinionsbildning. De stora TV-kanalerna är alla kommersiella och numera befriade från sans och förnuft. President Truman införde 1949 en föreskrift som krävde att massmedia skulle ge en balanserad redovisning av fakta (*fairness doctrine*). Reagan tog bort denna regel 1987 och ingen demokratisk president har satsat politisk kraft på att återinföra den. Flera av TV-bolagen tillämpar fortfarande doktrinen på frivillig basis men FOX, som ägs av den australienske affärsmannen Rupert Murdoch, medger öppet att de inte är bundna av några krav på opartiskhet och visar detta dagligen. Tea Party-rörelsen växte fram med starkt stöd av ett antal populära radiopratare som hästskt förtalade allt till vänster om Djengis Khan. Det måste dock tillfogas att en del av dessa tar

⁴⁵ En följd av att invandringsfrågan tabubelagts är att det finns en stark misstro mot den traditionella nyhetsförmedlingen. Många väljare som normalt har stort förtroende för kvalitetstidningar och radio och TV i allmänhetens tjänst har uppfattningen att de på just detta område blir förda bakom ljuset. Tyvärr finns det belägg för att denna uppfattning inte är helt obefogad.

sats i en verklighet som många lyssnare känner igen sig i. Det var Glenn Beck som tidigt och tydligt gjorde sig till talesman för den stora medelklass som arbetade hårt utan att få det bättre i ett land som blev allt rikare. *Washington Post* och *New York Times* står för kvalitetsjournalistik och har därför varit en nagel i ögat på makten. Men de för en ojämn kamp mot FOX och Russ Limbaugh i försöken att nå Trumps väljarbas.

Det är därför inte förvånande att medlemmar av Tea Party-rörelsen och andra övertygade republikaner ser framför sig en helt annan verklighet än den som förmedlas av traditionella nyhetsmedia och hålls för sann av forskarna vid världens förnämsta universitet. Tidningen *Washington Post* samlar i en databas alla presidentens lögnar och vilseledande påståenden och hade för något år sedan kommit fram till att han dittills presterat mer än 3000 – osannolika sex per dag. Det påverkar emellertid inte stödet från hans kärnväljare som inte sätter tilltro till något som står i det blad som nu ägs av Amazons grundare och huvudägare Jeff Bezos med en förmögenhet på 141 miljarder dollar.

Situationen förvärras av att de två partierna i praktiken har slutat att tala med varandra. Några av republikanernas mest lovande senatorer har valt att inte söka återval med hänvisning till att det inte längre är möjligt att föra fram förslag som kan få stöd över partigränsen.

Situationen i Västeuropa är i flera avseenden mer hoppfull. Viktigast är att det i alla dessa länder finns en stark radio och TV i allmänhetens tjänst (som är Lissabonfördragets lyckade översättning av public service). Alla har inte jättehögt förtroende hos allmänheten men alltid högre än sina kommersiella konkurrenter. Både publik och privat radio och TV är underkastade demokratiska krav på allsidig, korrekt och balanserad nyhetsförmedling. Det finns dessutom en rad tidningar – *Neue Zürcher Zeitung*, *Le Monde*, *Journal de Genève*, *Frankfurter Allgemeine*, *Die Zeit*, *El País*, *Manchester Guardian*, *Financial Times* och väldigt många fler - som har anseende för faktakontroll och balanserad nyhetsförmedling. Storbritannien har både BBC och en tabloidpress som underträffar även lågt ställda krav på balans och saklighet. Murdochpressens och *Daily Mails* förakt för allt som sker i Bryssel måste haft betydelse för Brexit. Situationen i Storbritannien har emellertid den stora fördelen att få områden är tabubelagda.

Högt respekterad radio och TV i allmänhetens tjänst, resursstarka kvalitetstidningar och populariserade forskningsresultat har mätbara effekter för demokratins vitalitet men frågan är hur länge det räcker för att möta hotet från de krafter som dominerar internet. För bara 10-15 år sedan välkomnade många insiktsfulla bedömare att människor som inte tidigare fått komma till tals skulle få möjligheter att göra sin röst hörd på den världsvida webben. Detta har onekligen skett men sansade röster har dränkts i en tsunami av hat, hets och fabricerade nyheter.

Problemet är oupplösligt förbundet med affärsmodellen för Google, Facebook, Youtube och Twitter. Dessa företag lever på att sälja kunskap om sina användare till hugade spekulanter som kan vara producenter av ekologisk mat, politiska entreprenörer, skadeståndadvokater, terroristrekryterare och samlare av trädgårdstomtar i plast. Det har naturligtvis betydelse att Facebook är den största nyhetsförmedlare världen någon sin skådat med två miljarder

dagliga användare (s. 26 och 289) och att Google står för nära 90 procent av all söktrafik i Förenta Staterna (s. 232) men än viktigare är hur länge användare kan hållas kvar på nätet och hur mycket information om sig själva de lämnar. De två nämnda företagen har i dag mer information om sina kunders vanor, preferenser och fobier än någon annan institution (s.111). Det är denna datamängd som gör det möjligt att skraddarsy den krets av individer som någon vill nå. Nyhetssajten Pro Publica kunde exempelvis komma i kontakt med 108 000 personer som enligt Facebook hade en antisemitisk profil.

Drivkraften för affären är att generera trafik på nätet. Företagens algoritmer och koder är programmerade att plocka upp nyheter och inlägg som kommenteras av många och därmed klickas vidare för största möjliga spridning i cyberrymden. Och det är inte bara på nätet som skandaler, hatpropaganda och personangrepp väcker mer intresse än övervägda åsikter om hur det kanske kan vara.

Denna affärsmodell har därför fått åtminstone tre icke önskvärda men förutsedda effekter – vid spridning av falska nyheter, polarisering och personangrepp. Den ryska trollfabriken *The Internet Research Agency* i St Petersburg är verksam på alla dessa områden. Den sprider ymnigt desinformation, skapar förstärkningseffekt med hjälp av påhittade identiteter och förnedrar och hotar granskande reportrar. ”På Twitter och Facebook är själva koden skriven så att vi varje dag möter vänner som delar med sig av ursinniga kommentarer om de största idioterna på den politiska sida de själva inte tillhör” skriver Martin Gelin och Karin Pettersson i den utmärkta boken *Internet är trasigt*. ”Högern citerar de mest extrema uttalandena från vänstern och vice versa. Till slut hatar alla varandra ännu mer.” Högerextremister har länge haft taktiken att provocera sig till uppmärksamhet och här sker det med hjälp av aningslösa motståndare. Det finns många republikaner som avskyr och föraktar Trump men ingen har hittills i eget namn vågat kritisera honom på nätet. Listan på journalister som dödshotats till tystnad är nu rätt lång. Det är inte förvånande att det finns ett robust samband som visar att personer som tillbringar lång tid på nätet mår väsentligt sämre än andra.

De stora teknikföretagen är anomalier i en marknadsekonomi med anspråk på att fungera väl. De dominerar ofta sin marknad totalt, har astronomisk lönsamhet och väldigt få anställda. Mindre än 20 000 personer arbetar exempelvis för Facebook. Men nationalekonomiska läroböcker kunde inte förutse att vi skulle få omfattande marknader där den marginella produktionskostnaden är noll.

Sedan flera år är kritiken mot de stora teknikföretagen intensiv – särskilt mot Facebook. Ägaren Mark Zuckerberg har vid upprepade tillfällen lovat bot och bättring men det har hittills begränsat sig till att lappa och laga efter upprepade skandaler. Bristen på åtgärder kan knappast skyllas på otillräcklig kompetens eller avsaknad av resurser. När Youtube hade spridit copyrightskyddat material kunde dess ägare Google omgående ta fram en mjukvara som kunde upptäcka och stoppa texter och bilder som kunde leda till ersättningskrav. I just det fallet pekade incitamenten i rätt riktning. En algoritm som sorterar bort rasism, falsk information och mordhot skulle å andra sidan minska den inkomstbringande trafiken.

Oberoende av om vi ser internet som ett hot eller en möjlighet är det viktigt att förhindra att det hägnas in av kommersiella krafter. För att förhindra detta föreslår Richard A. Clarke och Bob Knake att fria demokratiska stater bildar en gemensam skyddszon – *The Internet Freedom League*. De ser det som en digital version av Schengensamarbetet och medlemskapet reserverat för länder som accepterar ”ett genuint fritt och pålitligt internet.”

Nyhetsförmedlingens kvalitet har begränsad betydelse när stora väljargrupper är immuna mot dess budskap. Men det finns inget alternativ. I en liberal demokrati måste det finnas en resursstark nyhetsförmedling med starka krav på faktakontroll, sans och balans – och möjligheter att gräva och avslöja missförhållanden i både regeringskanslier och styrelserum. Även människor med starka övertygelser tvingas ibland ändra uppfattning när den gamla doktrinen inte längre stämmer med den verklighet de faktiskt upplever.

I Storbritannien har flera s.k. Royal Commissions (ofta namngivna efter ordföranden som vanligen är en lord) fått uppgiften att, med Leopold von Rankes ord ta reda på *wie es eigentlich gewesen* på viktiga politikområden. I Förenta Staterna har flera kommissioner producerat omfattande rapporter om frågor som annars riskerar att bli kontroversiella. Warrenkommissionen försökte, utan att riktigt lyckas, övertyga allmänheten om att Lee Harvey Oswald var ensam gärningsman när han mördade John F. Kennedy. Kernerkommissionen redovisade 1968, på uppdrag av president Lyndon Johnson, orsakerna till de rasupplopp som skakat amerikanska storstäder året före. Rapporten fick stor betydelse för en rad åtgärder som innebar diskriminering till förmån för afroamerikaner (*affirmative action*).

Omfattande fri, sanningssökande och kollegialt värderad forskning är en omistlig del av en vital demokrati – både som kritisk granskare och leverantör av nya insikter. Också i detta avseende är situationen mer hoppfull i Europa. Många av världens främsta universitet finns i Förenta Staterna men väljarnas benägenhet att sätta tilltro till evidensbaserad forskning är större på denna sida av Atlanten. Enligt *Pew Center* anser 58 procent av republikaner att landets universitet och college har negativ effekt för samhällets utveckling. Problemen är tydligast på klimatområdet och skälet är en välfinansierad kampanj från oljebolagen. Taktiken har de lärt sig från tobaksindustrin. Bolagen visste tidigt att det fanns ett sannolikt samband mellan rökning och lungcancer. De valde därför att inte konfrontera den vetenskapliga konsensus som etablerades utan rekryterade forskare som var villiga att utså tvivel om bevisen verkligen var hundra procentiga (vilket de aldrig är). Oljeindustrin har egna undersökningar som visar att användning av fossila bränslen bidrar till klimatförändring men har satsat väldiga summor på att övertyga väljarna att vi inte kan vara helt säkra på saken. Och de har lyckats. Mindre än hälften av den amerikanska väljarkåren tror att det finns ett samband som berättigar kostsamma åtgärder i dag.

I både Nordamerika och Europa har akademiens ställning som bålverk mot vidskepelse och falsk propaganda undergrävt av postmodernistiska teorier och identitetspolitik.⁴⁶ Många

⁴⁶ Identitetspolitik är ett begrepp som liksom populism kan ha flera betydelser och bör därför inte användas i allvarliga sammanhang. Här refereras till den version som ger en viss identitet ensamrätt att uttala sig om frågor som gäller den egna gruppen.

utsagor om verkligheten som tidigare hölls för självklara har därmed satts ifråga och etnicitet, kön och hudfärg avgör vem som har rätt att uttala sig.⁴⁷

Det demokratiska samtalet handlar slutligen också om tilltal och tonfall. Jag tänker då inte bara på politiker som har ett behov av att demonisera sina motståndare som moraliskt ovärdiga att inneha ett politiskt ämbete. Samtalet med väljarna bör ske på jämställd fot och med respekt för allas rätt att ha en åsikt inom lagens ram. Återigen är Brexit en givande illustration. Jag har nu i internationella tidskrifter (ofta i *London Review of Books*) läst otaliga artiklar och i de anständigas salonger avlyssnat föredrag som utan omsvep omyndigförklarar den majoritet (stor i England utanför London) som röstade för att lämna EU. Det är inte en bra start för att tala till de vilseförda

Det finns en märklig benägenhet att associera motståndaren med världshistoriens grymmaste brott. När opinionsmätningar visade att det franska folket kanske skulle förkasta Maastrichtfördraget skrev *Le Monde*, ovan inrangerad bland Europas kvalitetstidningar, att ”en nejöst skulle för Frankrike och Europa innebära den största katastrofen sedan Hitler kom till makten.” Inför folkomröstningen om Lissabonfördraget 2005 varnade den holländska regeringen väljarna för att ett nej skulle inleda en utveckling som slutade i Auschwitz. Folket satte med rätta ingen tilltro till detta och en mycket stor majoritet avvisade fördraget. Den förre ordföranden för Europeiska rådet, Herman van Rompuy menade att redan ”euroskepticism leder till krig” och hans efterträdare, Donald Tusk, hävdade att Brexit kunde leda till ”slutet på västerländsk politisk civilisation”. Churchill jämförde i ett famöst tal Labours vallöften 1945 med Gestapo. President Eisenhower kallades kommunist därför att han byggde federala motorvägar och Obama kallades mer än en gång för marxist.

Det finns alltså skäl att på många områden vidta möjliga åtgärder som stärker tilltron till fakta och dämpar tonläget – gärna på ledarsidorna. Syftet är klart. Det är en fundamental förutsättning för demokratin att debatten har fäste i samma verklighet. Det kommer aldrig att gälla alla individer men det måste alltid gälla en mycket stor majoritet

Både demokratin och populismen har ett hem

Populism kan inte förstås utanför sin nationella kontext. Den illiberalism och främlingsfientlighet som öppet predikas av Orban och Kaczynski har djupa rötter i det egna landets historia. Ungrare har sedan deras armé krossades av Suleiman den stores trupper vid Mohacs sett sig som kristenhetens missförstådda utpost mot öst. Efter en särpräglad olycklig

⁴⁷ Den amerikanske filosofen Mark Lilla ger i den provocerande och läsvärda essän *The Once and Future Liberal* det demokratiska partiet ett handfast råd. Ni måste lära er att vinna val – inte vid ett tillfälle utan gång på gång. Han har tittat på de två stora amerikanska partiernas hemsidor. Hos demokraterna fann han en lång lista på förslag som var avsedda att tilltala sjutton olika angivna ”identiteter” men ingen sammanhållen politisk idé. Republikanerna angav ett antal konkreta förslag som de bad om väljarnas stöd för att genomföra..

historia där polacker vunnit sina stora segrar i främmande land är de nu äntligen herrar i sitt eget hus.⁴⁸ Den ungerska konstitutionen framhåller i sin portalparagraf ”kristendomens roll för att bevara nationell samanhållning” i ”vår kung Sankt Stefans” rike medan den polska författningen lämnar en dörr på glänt för icke troende. Det förutsätts dock att de omfattar kristendomens värderingar. Det nya vänsterpartiet *Syriza* är en produkt av ett senare skede men likafullt unikt grekiskt. I många västeuropeiska länder är det inte möjligt att demonisera politiska makthavare som moraliskt mindervärdiga. Inget parti i dessa länder skulle komma på tanken att hävda en ensamrätt att tolka folkets vilja eller ersätta domare efter att ha fått makten. Och valsystemen är grundlagsskyddade. Där finns helt enkelt ingen jordmån för de autokrater som tagit makten i andra länder.

Varken Obrador i Mexico eller Jair Bolsonaro kan förklaras utan hänvisning till att folk tröttnat på alla svikna löften om att ta itu med våld och korruption. Filippinernas president Rodrigo Duterte har i stort sett gett poliser och frivilliga brottsbekämpare rätten att summariskt avrätta personer som misstänks för knarkhandel och, i denna djupt religiösa nation, kallat Jesus för ”horunge”. Han har sju av tio medborgare bakom sig och skulle, trots att konstitutionen förbjuder, lätt kunna låta sig väljas för en ny sexårsperiod.

Det är uppenbart att Trump inte kan dela definition med någon annan. Vad han gör och inte gör har automatiskt betydelse för hela världen. Om han ska kritiseras bör det ske med hög grad av precision och riktas till hans väljarbas. Det är viktigt att fundera över varför han tycks vara immun mot kritik som skulle fälla vilken annan politiker som helst. Ett skäl, som redan nämnts, är att Trumps väljarbas har en annan uppfattning om verkligheten än landets intellektuella elit. Att han sätter Amerika först är en av flera uppfattningar som han konsistent hållit fast vid sedan han 1987 tog ut en helsida i *New York Times* som kritiserade Reagans frihandelspolitik. Problemet är att ingen amerikansk politiker haft förmåga att visa att Förenta Staterna kan ha ett intresse av att behålla den världsordning som två demokratiska presidenter skapade i samförstånd med ledande republikaner i senaten.

Att Trump talade om att han skulle sätta ”*America first*” borde inte ha varit nödvändigt. Det är en självklar del av ansvaret för en amerikansk president att i första hand ta till vara det egna landets intressen.⁴⁹ Och bara de mångkunniga och minnesgoda visste att detta var den nazistsympatiserande Charles Lindberghs valspråk. Trump vann med knapp majoritet ett antal industridelstater som demokraterna räknat hem – och det berodde nästan säkert på att han talade om frågor som människor utan collegeutbildning var intresserade av. Och han talade om det med ord som de själva använde. Men uppfattningen att landet styrdes från Wall Street och saknade kontakt med Main Street fanns långt innan Trump klev in på scenen och är dessutom i stort sett sann.

⁴⁸ Den olyckliga utvecklingen kan ha berott på att den osedvanligt talrika adeln 1505 tvingade på Kung Alexander att underteckna en lag om att inget nytt fick ske – *Nihil Novi*.

⁴⁹ Redan president Truman skrev i ett ofta citerat brev till hustrun Bess att Förenta Staterna inte kunde vara hela världens jultomte (samtidigt som han lade grunden för landets ansvar för att försvara västvärlden mot kommunismen). ”Mitt intresse gäller först och främst USA.”

Den italienske ekonomen Luigi Zingales varnade amerikanarna för att upprepa det misstag som gjordes i hans hemland när Berlusconi första gången blev premiärminister. Motståndarna ”var så rabiata upptagna av hans personlighet att debatten om sakfrågor försvann; de fokuserade helt på att attackera personen, vilket ledde till att Berlusconis popularitet ökade.” Nyligen såg jag ett satirprogram där en komiker gjorde sig rolig över hur Trump uttalade Paris och påstod att han kommit med det befängda påståendet att Tyskland är på väg att göra sig beroende av leveranser av rysk gas. Publiken, som litade på att presidenten alltid ljög, jublade av skratt.

Det finns ett överflöd av skrifter som dokumenterar Trumps lögner, fadäser och tölpaktiga beteende och vi har grafiska beskrivningar av Vita Husets moraliska och intellektuella förfall. Det är då befriande att läsa Michael Lewis bok *The Fifth Risk* som i stället helt fokuserar på vad Trump gör och inte gör med tragiska konsekvenser för hur demokratin fungerar.

Det är också viktigt att konstatera att så gott som all politisk demokrati ryms inom den westfaliska nationalstaten. Den utövas på lokal, kommunal, regional och nationell nivå men i rymden där ovanför finns den inte. Val till församlingar som kan fatta beslut med demokratisk legitimitet sker inom nationalstaten.

Den skarpa motsättning mellan nationalister och internationalister som ofta lyfts fram är delvis skenbar. Nationalstater ingår ofta internationella avtal som förpliktigar regeringen, dess myndigheter och medborgare att underordna sig en överstatlig disciplin. Det kan gälla dubbelbeskattning, utlämning av utländska medborgare, bindning av tulltaxor, postbefordran, konventioner om mänskliga rättigheter och asyl. De praktiska fördelarna har då bedömts vara så stora att de rättfärdigar en begränsning av landets fulla suveränitet. Medlemskap i *World Trade Organization* (WTO) ger sålunda svenska exportföretag förutsebart (före Trump) tillträde till alla andra medlemsländers marknader. Avtalen kan sägas upp men så länge de är i kraft är staten och dess fysiska och juridiska ”medborgare” bundna. EU är ett specialfall. Ett medlemsland måste acceptera majoritetsbeslut som berör centrala delar av demokratins innehåll och det är utomordentligt svårt att mäla sig ur. Internationalister ser det som ett värde i sig att fler beslut fattas på överstatlig nivå. Några ser nationalstaten som en relik från det förgångna. Nationalister vill bevara nationalstatens fulla suveränitet och samarbeta med andra länder från fall till fall. De är framför allt tveksamma till att överlämna frågor av vital betydelse för den nationella demokratin till överstatliga organ. Men ofta sammanfaller det praktiska resultat som internationalister och nationalister vill uppnå.

En vital demokrati förutsätter att samhällskontraktet mellan medborgare och stat fungerar. Individen förväntas göra sitt allra bästa i alla avseenden – hålla sig nykter och skötsam; uppföstra sina barn till dugliga samhällsmedborgare; utbilda sig, arbeta och betala skatt. Detta ger upphov till en lång rad rättigheter. Staten ska se till att det finns dagis, skolor, sjukvård, rättsväsen, infrastruktur och att människor får pension på ålderns höst. I de europeiska välfärdsstaterna är samhällskontraktet omfattande och generöst. Om staten sviker ska man inte vänta sig att medborgarna ser någon anledning att betala skatt. Många

invandrare i Sverige kommer från länder där samhällskontraktet fungerar illa. Det finns många fina berättelser om föräldrar som förvånats över att deras barn i skolan behandlas som alla andra och att de själva inte behövde betala för att få ut körkortet eller andra dokument.

Så gott som alla delar av samhällskontraktet är nationella. Statskassans inkomster härrör i allt väsentligt från statliga och kommunala inkomstskatter, moms och arbetsgivaravgifter. På marginalen påverkas i Europa statens budget av om ett land netto betalar till eller får från EU. De nämnda rättigheterna är alla länkade till inhemska myndigheter och institutioner. Det är det svenska folket som sig självt beskattar i proportion till de förmåner det anser sig ha råd med. Också i detta avseende är EU speciellt. Många beslut i Bryssel påverkar (än så länge marginellt utanför jordbrukssektorn) vad den svenska staten måste betala. I skrivande stund läser jag att EU-kommissionen instruerat den svenska regeringen att inrätta fler Natura 2000-områden.

Nationella offentliga institutioners kvalitet och effektivitet har avgörande betydelse för människors uppfattning om demokratiska besluts legitimitet. Om det är demokratin vi vill skydda så är det alltså bra att börja med statsförvaltningens effektivitet och oväld. Det finns brett empiriskt stöd för uppfattningen att människors benägenhet att acceptera beslut som legitima beror mer på om skolor, sjukhus och domstolar är fria från korruption och behandlar alla lika än själva demokratins kvalitet. I en omfattande redovisning av empiriska studier av politisk legitimitet sammanfattar statsvetaren Bruce Gilley läget på följande sätt:

”Den allmänna standarden på den offentliga förvaltningen (ett mått sammansatt av graden av likhet inför lagen, kontroll av korruption och effektiviteten i administrationen) har en klar, för att inte säga överväldigande, betydelse för hur medborgare världen över värderar sina staters legitimitet. Det är anmärkningsvärt att demokratiska rättigheter, vilka naturligtvis bör ses som en de mest betydelsefulla orsakerna till politisk legitimitet, visar sig vara på ungefär samma nivå som välfärdens standard och att båda dessa är av klart mindre betydelse än den offentliga förvaltningens kvalitet. Detta resultat kommer helt klart i konflikt med den liberala synen på legitimitet, vilken ger prioritet till demokratiska rättigheter.”⁵⁰

Här finns en fundamental skillnad mellan Förenta Staterna och västeuropeiska demokratier. På vår sida av Atlanten och i Kanada är det bara ett fåtal av de anställda i departement och myndigheter som byts ut när en ny regering träder till. I Danmark sitter till och med statsministerns statssekreterare kvar och hälsar sin nye chef välkommen. Så gott som alla tjänster på nationell, regional och kommunal nivå tillsätts på strikt meritokratiska meriter och kan underställas rättslig prövning. Världsrekordet innehas av Mexico. Där kan en nyvald president utse 70 000 personer.

I Förenta Staterna kan presidenten bemanna Vita Huset men dessutom utse eller nominera de högsta tjänsterna i sin administration och i offentliga institutioner. Totalt handlar det om 4 000 poster, varav 704 kräver senatens godkännande. Detta har gett Trump möjligheten att utse en rad gravt okvalificerade personer som ofta har en stark aversion mot den

⁵⁰ Se även Dahlström och Lapuente som innehåller en övertygande redovisning för att en fungerande och hederlig byråkrati har avgörande betydelse för hur väl ett land utvecklas.

organisation de är satta att leda eller till och med ett personligt intresse av att dess verksamhet beskärs. Chef för miljömyndigheten *Environmental Protection Agency* (EPA) är sålunda Edward Wheeler, som framtill sin upphøjelse var lobbyist för *Murray Energy*, landets största företag inom kolbrytning. Till energiminister utsågs Rick Perry som tidigare varit guvernör i Texas. I sitt försök att bli republikanernas presidentkandidat lovade han att helt avskaffa tre departement men i en avgörande TV-debatt kom han bra ihåg två av dem – utbildning och handel. Först i efterhand kunde han erinra sig att det tredje var det departementet han nu är chef för. När han ännu senare fick reda på att detta departement hade avgörande betydelse för landets säkerhet och energiförsörjning tog han tillbaka sitt förslag. Vi kan nog vara rätt säkra på att han inte heller visste vad handelsdepartementet håller på med eftersom namnet (*Department of Commerce*) är helt missvisande. Ett bättre namn vore departementet för vetenskap, teknik och datainsamling. Större delen av budgeten går till *National Oceanic and Atmospheric Administration* (NOAA) som med hjälp av satelliter samlar in gigantiska mängder av data om klimat och väder.⁵¹ I andra fall – till exempel det samlade ansvaret för livsmedelsfrågor, konsumentinformation och livsmedelsstöd till utsatta familjer (*food stamps*) – har tjänster lämnats obesatta.⁵² Vid början av detta år hade Förenta Staterna tillförordnade innehavare av posterna som inrikesminister, försvarsminister, justitieminister och stabschef i Vita Huset.

Elitens svek

En stor del av litteraturen om populismen är hållen i en negativ och nedlåtande ton. Mer eller mindre uttalat hålls för givet att de partier som åsatts denna etikett har i någon grundläggande mening fel – de saknar respekt för vedertagna sanningar; ifrågasätter sina motståndares vandel; lovar saker som inte rimligen kan genomföras och utgör i slutändan ett hot mot demokratin. Logiskt innebär detta att de väljare som gett sitt stöd till populistiska partier är vilseförda (och mindre begåvade).

Vi har redan konstaterat att det inte finns anledning att tro att populister i allmänhet exploaterar ett missnöje för att få makt att göra vad de verkligen vill men inte vågat säga före valet. I stort sett försöker de precis som andra partier genomföra vad de lovat och sannolikt tror de att det är möjligt.

⁵¹ Det amerikanska ordet "department" motsvarar något långt större och viktigare än våra departement. Ofta har de hundratusentals anställda som sköter omfattande och helt nödvändiga program. Om vi ska jämföra med Sverige så blir det ett departement och dess underlydande myndigheter.

⁵² I skrivande stund är posten som chef för *National Oceanic and Atmospheric Administration* (NOAA) obesatt eftersom Trumps kandidat ifrågasatts av alla tänkbara skäl. Barry Myers har varit chef för, och äger tillsammans med sin släkt, det kommersiella företaget *AccuWeather* som säljer väderprognoser. Det vetenskapliga material som verksamheten bygger på får de utan kostnad från NOAA. För drygt tio år sedan lyckades Myers få senator Rick Santorum från *AccuWeathers* hemstat Pennsylvania att föreslå att den federala skattefinansierade väderlekstjänsten (*National Weather Service*) skulle förbjudas att erbjuda allmänheten någon som helst kostnadsfri information om det inte förelåg en omedelbar fara för liv och egendom. Santorums lagförslag gick inte igenom.

Populister har också lyft in, på den demokratiska dagordningen, frågor som rätteligen hör hemma där av det enkla skälet att folk tycker de är viktiga. Det förefaller finnas en majoritet bland medborgarna i flera västeuropeiska länder och Canada (men inte många fler) för att vi ska behålla en generös men inte okontrollerad invandring och respektera asylrätten. Men få vill hävda att frågan är oproblematiserad. Den federala frågan inom den europeiska unionen – vad ska avgöras genom majoritetsbeslut i Bryssel och vad ska stanna i den nationella sfären – har fundamental betydelse för demokratins livskraft i medlemsländerna. Här krockar den politiska elitens program med folkmajoritetens uppfattning så hörbart att det borde få ledande politiker att stanna upp och lyssna. Ivan Krastev menar att eliten i Bryssel ser EU:s kris som ett kommunikationsproblem. Folket har helt enkelt inte förstått.

Också synen på nationellt oberoende och globalisering har problematiserats av en rad insiktsfulla bedömare. Till och med *Wall Street Journal* tappade sin katolska fattning när ”laissez-faire-ekonomins trossatser trasades sönder” av finanskrisen.

Det finns starka skäl att tro att en liberaliserad, regelbaserad världsordning gynnar små exportorienterade länder. Vi åtar oss en disciplin för vår mikroskopiska andel av de marknader där WTO:s lagar och förordningar gäller i utbyte mot att Sveriges företag får förutsebart tillträde till så gott som hela världsmarknaden. Men det har aldrig varit självklart att det i alla avseenden är gynnsamt för mycket stora ekonomier som Förenta Staterna, Kina eller EU. Utbytet mellan att ge upp full kontroll av det egna territoriet och tillträde till omvärldens marknader blir ett helt annat. Kina var relativt oberört av finanskrisen och kunde i lugn och ro genomföra ett gigantiskt keynesianskt stimulansprogram.

Ett mer generellt problem är att det är så besynnerligt svårt att mäta effekterna av fördjupad ekonomisk integration. Betoningen ligger här på adjektivet ”fördjupad.” Det är i stort sett säkert att steget ut från autarki till ett friare umgänge med omvärlden kan ge dramatiska effekter. I många av världens fattiga länder som tidigare satsade på ”självhushållning” låg stora delar av produktionsapparaten i träda i väntan på licenser för att importera reservdelar. Men i länder som redan är väl integrerade i världsekonomin blir resultatet mer modest eller uteblir helt.

När tullarna avvecklades mellan de sex ursprungliga medlemmarna av EEC ökade internhandeln mycket snabbt. Detta borde ha haft positiva effekter men den redan mycket snabba expansionstakten under efterkrigskonjunkturen förändrades inte.⁵³ Vi hittar inte heller ett tydligt mätbart resultat av den gemensamma hemmamarknad för de tolv medlemsländerna i EG som kom till stånd 1985 – 92. I den s.k. Cecchinirapporten *The European Challenge: The Benefits of a Single Market* presenterades ett heroiskt och trovärdigt försök att beräkna de mycket höga transaktionskostnader som var en följd av att Gemenskapen fortfarande var uppsplittrad i tolv ekonomiska enheter med var sitt regelsystem. De potentiella besparingarna var enorma och i rapporten utlovades en ”extra tillväxt” som redan ”under några få år” skulle ”lägga mellan fyra och sju procentenheter till Gemenskapens bruttonationalprodukt.” Tillväxten ökade under 1980-talets högkonjunktur

⁵³ I Frankrike hade Rueffplanen, som de Gaulle genomdrev med dekret, sannolikt större effekt. Den innebar en radikal rationalisering av regelverket för hemmamarknaden och en kraftig devalvering.

när den inre marknaden var i sin linda men föll sedan till följd av nittiotalets kriser. Under perioden 1993-2003 var den ekonomiska tillväxten klart svagare i EU 12 än genomsnittet för OECD (som dras ned av Japan).

De brittiska forskarna Harold Clarke; Matthew Goodwin och Paul Whiteley pekar i boken *Brexit – Why Britain Voted to Leave the European Union* på att tillväxttakten fallit i alla västeuropeiska länder - utom Irland och Luxemburg - från den dag de blev medlemmar i EEC, EG eller EU. Det finns bra förklaringar till detta. Högkonjunkturen efter kriget var så stark i alla europeiska länder, med undantag av Storbritannien, att deras tillväxttakt inte var långsiktigt hållbar. Effekterna av tullreduktioner inom NAFTA har lett till att internhandeln ökat mycket starkt för Mexico, starkt för Förenta Staterna och måttligt för Canada. Det ger en beräknad välfärdsvinst på 1,3 procent för Mexico men försumbara effekter i de två andra länderna.⁵⁴

Det största mysteriet är ändå EMU. I och med att ett antal länder fick samma valuta eliminerades all kursrisk i handelsutbytet dem emellan samtidigt som transaktionskostnader sänktes. Det var naturligt att utgå från att handeln inom eurozonen skulle öka snabbt och snabbare än utbytet med tredje land. De prognoser som producerades av projektets tillskyndare utlovade närmast astronomiska effekter. I själva verket har handel mellan medlemmarna av EMU minskat. Flertalet länder, och framför allt Tyskland, exporterar en allt större andel till tredje land. Skälet är i första hand att den ekonomiska tillväxten i euroland varit så mycket svagare än i omvärlden. Den ansedde journalisten Martin Wolf skriver i sin bok *The Shifts and the Shocks* att "euron har varit en katastrof. Inget annat ord kan användas."

Det råder inget tvivel om att traditionella partier, dominerande massmedia och näringslivets företrädare överdrivit värdet av den omfattande avreglering som skett nationellt och internationellt.⁵⁵ Det finns emellertid en mer allvarlig anklagelse som riktas mot medlemmarna av samhällets elit. De ska ha använt sin makt för att leda utvecklingen i en riktning som gynnar deras egna intressen på bekostnad av det arbetande folk som populisterna gör anspråk på att representera.

Argumenten formuleras nu inte bara av marxister och populisterna. Oxfordprofessorn Paul Collier har tidigare analyserat den politiska och ekonomiska situationen i jordens fattigaste länder och konstaterat att det främsta hindret för utveckling är en korrupt elit som styr sina länder med den egna klanens intressen för ögonen. När han nu, i boken *The Future of Capitalism*, riktar intresset mot förhållanden i den rika världen blir domen nästan lika hård. Dessa länder är i händerna på en rovgirig elit utan moralisk stadga. Mudde och Kaltwasser menar att den populistiska vågen i huvudsak är ett illiberalt svar på årtionden av

⁵⁴ NAFTA var ett avtal Trump omförhandlade. De tre deltagande ländernas regeringar har nu enats om USMCA (United States-Mexico-Canada-Agreement) som emellertid stött på motstånd i kongressen. Skillnaderna mellan de två avtalen är kosmetiska.

⁵⁵ Många har påpekat att avreglering är en ofarlig reform. Ingen väntar sig snabba resultat och när de uteblir kommer det att finnas många goda förklaringar till misslyckandet. Inte sällan har väljarna då också hunnit glömma vem som genomdrev att apotek skulle privatiseras och att arbetsförmedlingen skulle överlåtas till allehanda lycksökare.

odemokratisk liberal politik. David Goodhart hävdar att den grupp han kallar varsomhelstare - ”som inkluderar storstädernas elit både till höger och vänster och företräder den professionella överklassen – har kontrollerat den politiska dagordningen under de senaste tjugofem åren oberoende av vilket parti som suttit i regeringsställning (i Storbritannien) och alltför ofta glömt att skilja på sina egna snäva intressen och allmänintresset.” Lawrence Summers, som var finansminister 1999-2001 och rektor för Harvarduniversitetet 2001-06, talar om en ”kosmopolitisk (*stateless*) elit som är mer intresserad av global ekonomisk tillväxt och sin egen välfärd än hur det går för det egna landet.” Edward Luce hävdar att ”den nya vänstern sedan länge talar flytande McKinseyska” – och deras kärnväljare på hemmaplan förstår inte vad de säger. Tidskriften *Economist* har sedan finanskrisen svårigheter att hitta ett säkert ideologiskt fotfäste och hamnar inte sällan i slutsatsen att styrande eliter i OECD-länder missbrukat sitt demokratiska mandat. Bo Rothstein och Sven Steinmo menar att stödet för Sverigedemokraterna inte kan förklaras av arbetslöshet och plötsligt påkommen rasism. I stället handlar det om en mer djupgående förändring av det svenska samhället. ”Dagens politiska, sociala och ekonomiska elit har internationaliserats – de har bott och studerat utomlands och talar ofta flera språk – de känner sig hemma i en multikulturell miljö.” Men de har tappat kontakten med de stora grupper som inte längre känner sig respekterade och rätt värderade av de partier som de tidigare röstade på. Identitetspolitikens utbredning har naturligtvis bidragit till detta främlingskap. Alla andra tycks ha rätt att ställa särskilda krav ”men vi då?”

I sin mest pregnanta utformning handlar anklagelseakten om att en kosmopolitiskt sammansvetsad elit, som håller sitt årsmöte i Davos, har tagit makten och driver en utveckling som i huvudsak styrs av deras eget välförstådda intresse. Populister lägger vanligen till att denna elit är så komprometterad att den saknar legitim rätt till makt i ett demokratiskt samhälle. Vi ska bortse från den moraliska aspekten och mer förutsättningslöst granska om det alls finns grund för anklagelsen. Vi måste då först ta ställning till åtminstone tre frågor. Vad är det för elit vi talar om? Vilken utveckling kan den göras ansvarig för? I vilket avseende har de medvetet och systematiskt kunnat styra utvecklingen så att resultatet kommer dem själva till godo?

Vi bör då börja med att konstatera att i alla OECD-länder har ledande företrädare för politik och näringsliv ofta god utbildning och förmåga att samtala med kollegor från andra länder. Den offentliga förvaltning som ökat i omfattning på både federal och kommunal nivå har rekryterat mängder av kompetenta och högt betalda medarbetare. Andelen universitetsutbildade har ökat dramatiskt och människor med enbart grundutbildning är nu en liten och krympande minoritet. En oundviklig konsekvens är att sistnämnda grupps status sjunker. Att välutbildade och artikulerade politiska ledare; duktiga administratörer och experter i stat och kommun liksom den växande skaran av forskare får ett stort inflytande över samhällsutvecklingen är naturligt och i allt väsentligt bra. Vi vill att samhällets allt mer komplexa problem tas om hand av folk som kan sin sak.

Skattesystemet har i alla OECD-länder radikalt förändrats till förmån för de besuttna men det skedde från nivåer som vi i dag skulle betrakta som konfiskatoriska (när ekonomin gick som tåget). Marginalskatten för inkomst av tjänst var i Förenta Staterna 91 procent när

Kennedy var president och sänktes till 70 procent 1964. I Storbritannien låg motsvarande skattesats i slutet av 1970-talet kvar på 98 procent men ingen drabbades av den i praktiken. Problemet ”löstes” genom en rik flora av möjligheter till avdrag för både fysiska och juridiska personer.

Mot slutet av 1970-talet inleddes på bred front inom OECD-området en politik för att sänka skattetrycket i syfte att stärka incitamenten att arbeta. Margaret Thatchers budget 1979 har betecknats som en av de största engångsöverföringar som skett från fattiga till rika. Ronald Reagan sänkte under sin tid i Vita Huset marginalskatten från 70 procent till 38,5 och George W. Bush spädde på med några procentenheter till samtidigt som skatten på kapitalvinster kapades rejält. I hela OECD-området sänktes den genomsnittliga högsta marginalskattesatsen från 75 procent 1980 till omkring 40 procent 2007 och tolv medlemsländer har nu ingen skatt alls på kapitalvinster. I Sverige har skatten på fastigheter, arv och förmögenhet avskaffats. Samtidigt förlorade keynesianismen successivt sitt herravälde över västvärldens finansdepartement och ansvaret för penningpolitiken lades i händerna på självständiga centralbanker med uppgift att hålla inflationen i schack. Detta innebar att fiskala stimulanser ersattes av låg ränta och obligationsköp. Effekten blev att värdet på aktier och fastigheter steg.

Den avreglering som inleddes av Thatcher och Reagan skedde samtidigt som industrianställda i Europa och Nordamerika mötte en hårdnande konkurrens från en miljard flitiga men mycket lågt avlönade arbetare i Asien. Detta ökade pressen på löner i hela OECD-området men effekten var särskilt påtaglig i Förenta Staterna och Storbritannien. En annan konsekvens, som förvärrades av finanskrisen, var att fasta jobb ersattes av osäker deltidsanställning. I detta klimat blev det allt svårare att motstå företagens krav på sänkta skatter. Det är därför intressant att konstatera att företagsbeskattningen i Förenta Staterna var relativt hög innan Trump lyckades sänka den (med bibehållna kryphål). Dessförinnan hade den berömde finansmannen Warren Buffett 2011 summerat utvecklingen när han konstaterade att – ”faktiskt, vi har haft ett krig klass mot klass de senaste tjugo åren och min klass vann. Det är vi som har fått en dramatisk sänkning av skatten.” I ett annat sammanhang ifrågasatte han om det var rimligt att hans sekreterare drabbades av en högre skattesats än han själv.⁵⁶

Socialdemokratins uppslutning kring det neoliberal projekt som byggde på globalisering, öppna gränser, avreglering och effektiva marknader bekräftades när Tony Blair och Gerhard Schröder publicerade det tidigare nämnda manifestet om den tredje och enda vägen. Kapitulationen fullbordades när Blair 2005 intygade att det inte fanns något alternativ.

Näringslivet hade naturligtvis inga problem att välkomna denna utveckling. När Lewis Powell Jr lanserade sin offensiv för att erövra den politiska scenen behövde affärsvärldens ledare inte fundera länge på saken. De visste vad de ville och hade aldrig hymlat om det. Företag vill ha regler som är förutsägbara och hederligt tillämpade – och helst inte för många. Enigheten om att skatter alltid måste sänkas är så stark att det väcker uppseende när

⁵⁶ I ett annat sammanhang har Buffett sagt att han blev rätt förvånad när han fick klart för sig att alla hans anställda betalade en större *andel* av sin lön i skatt än han själv.

läkemedelsföretaget Johnson&Johnson deklarerar, som en del av sin företagsfilosofi, att de vill ”ta sin rimliga del av skattebördan.”

Men beteckningen elit leder tankarna fel. Den antyder att det handlar om en minoritet inom näringsliv och politik som i samverkan styrt utvecklingen. Så *kan* det vara. Men vi måste börja i rätt ända. Alla beslut om avreglering, europeisk integration och förändring av skatteskalor bygger på majoritetsbeslut i demokratiska församlingar. Vi måste ta på allvar Iversen och Soskices tes att det finns en bastant majoritet som står bakom den neoliberala dagordningen. Frågan om elitens svek blir då mer intressant.

Vi har rätt att invända mot, och oroas av, den makt som amerikanska företag och privata stiftelser köpt i Washington och i många delstater men partiväsendet i Västeuropa (om än allvarligt försvagat) står i större utsträckning fritt från direkta yttre påtryckningar. Det är helt enkelt så att en majoritet av ledande politiker i Norden och övriga Västeuropa är övertygade om neoliberalismens bärkraft. De tror ärligt på den politik de begär stöd för att genomföra.

Denna politiska övertygelse är så stark att traditionella partier valt att negligera eller sopa under mattan en rad frågor. Det är nämligen uppenbart att det inte sällan finns stora åsiktsskillnader mellan vad en majoritet av väljarna tycker och vad partier är villiga att torgföra. Vi har tidigare visat att det inte finns demokratiskt stöd för tesen att EU:s problem alltid ska åtgärdas med ”mer Europa.” Det mest flagranta exemplet är omröstningen om förslaget till ett konstitutionellt fördrag 2005. Med högt valdeltagande och klara majoriteter förkastades det av medborgarna i Frankrike och Nederländerna. Inte någon ledande politiker ens snuddade vid tanken på att acceptera vad som skett. Med kosmetiska förändringar omvandlades texten till Lissabonfördraget som antogs utan att utsättas för påfrestande folkomröstningar. Margot Wallström deltog sommaren 2008 i BBC:s nyhetsprogram *Newsnight* och fick frågan om det fanns någon möjlighet för folk att stoppa fördraget men blev intervjuaren svaret skyldig.

Även om vi tvingas förlita oss på enkätundersökningar så förefaller det klart att människor är trötta på en neoliberal konsensus om att avreglera och privatisera det mesta. Ett skäl är naturligtvis att de utlovade resultaten ingenstans är tillfinnandes. En undersökning utförd av institutet Legatum i Storbritannien visade 2017 att 83 procent av väljarna vill att vattendistribution ska ske i offentlig regi. Nästan 80 procent vill nationalisera gas- och elförsörjning och järnvägar. Kanske är detta inte en utopi. Den konservativa regeringen har tvingats nationalisera East Coast Mainline och – mindre överraskande – ett fängelse i Birmingham. Än mindre överraskande är att privata monopol för vattenförsörjning kan kombinera vanskötsel med väl tilltagna vinster. Också i Sverige har avregleringar lett till att vi fått sällsynt lönsamma privata monopol för eldistribution.⁵⁷

⁵⁷ Den mest omfattande privatisering av offentlig egendom som skett i Storbritannien har passerat under radarskärmen och sannolikt skett utan tanke på konsekvenser för rationell samhällsplanering. När Margaret Thatcher blev premiärminister ägde kronan en femtedel av marken – nu är det en tiondel. Med tanke på att värdet av ett hus till 70 procent utgörs av markvärde är det lätt att inse att det handlar om en gigantisk överföring av offentlig egendom till privata ägare som ofta är registrerade i skatteparadis. Merparten av privat mark i Storbritannien har ingen officiellt känd ägare. Brett Christophers, som i en pionjärinsats

Sverige är det enda land i världen som tillåter vinstdrivna skolor som till fullo bekostas med skattemedel och i händelse av konkurs kan skicka räkningen till staten. Resultatet är att privata skolor getts en konkurrensmässig fördel gentemot kommunala. Det finns ett brett stöd för vinstdrivna skolor i riksdagen men inte bland väljarna. Det borde inte vara ägnat att förvåna. I början av 1990-talet hade vi en likvärdig skola som dessutom var mycket bra.⁵⁸ Därefter har svenska elevers prestationer i alla internationella utvärderingar rasat samtidigt som vinstdrivna skolor blivit fler och betygen höjts markant. Nu uppfyller inte längre den svenska skolan lagens krav på att den ska ”vara likvärdig inom varje skolform.” Enligt en i UNICEF:s regi genomförd studie av likvärdighet i skolan hamnar Sverige på plats 25 av 41 jämförda länder ”strax över den tredjedel som presterar allra sämst.” Som en följd av konkurrensen mellan offentligt organiserad undervisning och vinstdrivna skolor har vi ett system där betyg kan ”köpas”. Hälso- och sjukvårdslagen föreskriver att ”Målet med hälso- och sjukvården är en god hälsa och en vård på lika villkor för hela befolkningen.” Det system som nu söndertrasas av vinstdrivna aktörer uppfyller inte dessa krav och utvecklingen innebär att vi allt mer avlägsnar oss från måluppfyllelse. Också på detta område intar Sverige en särställning. Vi garanterar full finansiering till privata vinstdrivna vårdcentraler utan krav på att behovet ska prövas mot lagens målsättning. Det har hela tiden funnits och finns en kompakt majoritet bland väljarna som motsätter sig att vinstdrivna aktörer tillåts inom skola och sjukvård men alla partier, utom vänsterpartiet, anser att detta enkla krav inte ens är värt att ens diskutera.

I Förenta Staterna finns ett utbrett missnöje med att pengar får ett allt större inflytande på politiska beslut och president Trump gjorde ett stort nummer av att han inte tog emot pengar från bröderna Koch eller andra ljusskygga stiftelser. Den majoritet i Högsta Domstolen som stod bakom domen *Citizens United* 2010 försäkrade emellertid att det fria flöde av pengar som släpptes fram för att finansiera politisk propaganda ”inte kommer att leda till att väljarna förlorar tilltron till demokratin.” Men kraven för att upphäva denna dom har ett överväldigande stöd i alla politiska läger och endast 7 procent av väljarna har förtroende för kongressen.

Att döma av opinionsundersökningar, som i just detta fall är mer osäkra än vanligt, så vill en stor majoritet av väljarna i Europa och Nordamerika att regeringar ska vidta åtgärder som minskar segregation och inkomstklyftor. Inte bara i Storbritannien utan också i Förenta Staterna finns stöd för en allmän sjukförsäkring. Britterna skulle hellre privatisera försvaret än *National Health Service* (NHS).

I vissa fall har det varit ett vinnande koncept att helt enkelt lägga locket på när folkets krav blir alltför utmanande. Det har i många länder funnits och finns ett starkt stöd för dödsstraff

studerat den process som inleddes 1979, konstaterar att ”invånarna i Storbritannien är i allt större utsträckning – ekonomiskt, socialt och politiskt – avhysta från det land de bebor.” Den konservativa kampanjen för att sälja ut kronans mark – påhejad av byggbolag och mäklare – byggde på argument om att statens mark låg för fåfot och skulle få ett produktivt utnyttjande i privata händer. Adam Smith sade, som bekant, att så snart mark blir privatägd kommer ägarna ”att försöka skörda där de inte sått och kräva ränta (rent) för vad naturen gett.”

⁵⁸ Det var denna skola Finland kopierade – och behöll.

som aldrig förts upp på den politiska dagordningen av något parti. Med tiden har opinionsläget förändrats. Före folkomröstningar om Maastrichtfördraget i början på 1990-talet hade Europaprojektet inte varit föremål för debatt i något annat land än Frankrike. Liberaliseringen av världshandeln sköttes länge av experter utan att väcka intresse hos vare sig allmänhet eller näringsliv. I Storbritannien fanns en stark opinion mot invandring men Tony Blairs *New Labour* kunde ostört regera i motsatt riktning utan att frågan debatterades i parlamentet. Strategin är naturligtvis inte riskfri. Om väljarna upplever en fråga som viktig och inte får gehör hos något existerande parti uppstår ett politiskt vakuum. Detta gav plats för sjuttioalets missnöjespartier som emellertid utan svårighet rangerades in en bra bit ut till höger på den politiska skalan. En mer traditionell politisk fråga än skatternas omfattning får man leta efter. Dagens motstånd mot invandring har en helt annan explosiv kraft eftersom det kapar gamla partiloyaliteter till höger och vänster.

Den intressanta frågan handlar alltså inte om Davosklubben tillskansat sig makt på demokratins bekostnad. Viktigare är att fundera över varför alla traditionella partier valt den neoliberala vägen för att förverkliga sin politik. Den mest välvilliga tolkningen är att de är övertygade om att den förda politiken – avreglering och privatisering – skulle leda till bästa möjliga materiella resultat – och att det fanns mekanismer som såg till att också vanligt folk fick del av detta. Det mesta tyder på att dessa förhoppningar grusats och att det är dags för en omprövning.

Vill vi göra en mindre välvillig tolkning finns det ett överflöd av åtgärder – inte bara i Förenta Staterna – som svårligen kan förklaras av något annat än egenintresse eller återbetalning till generösa givare. I alla händelser är det svårt att tro att beslutsfattaren haft vanligt folks intressen för ögonen. Paradexemplet är den tidigare nämnda regel som i Förenta Staterna tillåter att *avgifter* för kapitalförvaltning omvandlas till lågt beskattad *avkastning* på kapital – och gynnar en extremt liten grupp av världens allra rikaste. President Obamas försök att täppa till detta kryphål stoppades effektivt av både demokrater och republikaner i senaten. *Economic Policy Institute* räknade ut att kostnaden för den federala budgeten uppgick till \$ 6 miljarder En tredjedel av skattelättnaden tillföll 25 personer. Beslut om bonussystemens utformning och omfattning fattas i praktiken inom den krets som också är förmånstagare. Den amerikanska revisorsorganisationen *Financial Accounting Standards Board (FASB)* föreslog 1993 regler som skulle ha gjort det svårare och dyrare att belöna chefer med aktieoptioner. Efter ursinnig lobbying föll förslaget i kongressen där motståndet leddes av förment progressiva demokrater.

I Sverige ändrades för drygt tio år sedan en fastighetsskatt som utgjorde en viss procent av husets taxeringsvärde till en avgift som är lika för alla. Ägare av slottsliknande fastigheter i storstädernas ytterområden betalar nu samma belopp som den som bebor en stuga av normala dimensioner. Det skäl som angavs för ”reformen” var att människor med små löpande inkomster hade svårt att betala skatten när deras hem av olika anledningar blivit värt flera miljoner. Detta problem hade lätt kunnat lösas genom att ge möjlighet att skjuta upp betalningen tills huset skulle säljas. Mysteriet är att ingen kom på tanken att sänka procentsatsen men behålla progressiviteten. Nu betalar folk som bor i Värmland, Jämtland och Kalmar län i genomsnitt en ”fastighetsskatt” som motsvarar 0,75 procent av

taxeringsvärdet medan invånare i Täby slipper undan med 0,15 och Danderydsbon med 0,09 procent.

Amerikansk lagstiftning är bräddfylld med regler som gynnar företag på bekostnad av konsumenter. Offentliga myndigheter är sålunda förbjudna i lag att förhandla om priset på läkemedel. Skattelättnader för att inhandla privata jetflygplan är ett av många exempel på små, skraddarsyddna förmåner som är svåra att förklara och försvara. EU:s jordbrukspolitik är numera en kontant överföring av väldiga belopp från vanliga skattebetalare till en jordägande minoritet – utan krav på motprestation. EU-domstolen har beslutat att Europas skattebetalare inte har rätt att få reda på vem som är mottagare av dessa håvor. Robothandel med aktier gynnar specifikt och rätt precist de som har det allra bäst ställt i denna värld. Listan kan göras mycket lång.

Håller marknaden vad neoliberalismen lovar?

Neoliberalismens status vilar på övertygelsen om att konkurrensutsatta marknader är det bästa sättet att allokera samhällets resurser. Denna tes finns som en undertext i nationalekonomiska läroböcker men det är viktigt att granska de många och stränga villkor som måste vara uppfyllda. De löften som getts om väldiga vinster som en följd av privatiseringar har aldrig uppfyllts.

Vi vet att demokratin i praktiken aldrig kommer i närheten av en idealbild men neoliberala partier tycks förutsätta att marknaden vanligen fungerar mycket bra och alltid bättre än vad fulmiga byråkrater har för sig. Den neoliberala retoriken rymmer inte sällan ett uttalat förakt för offentlig verksamhet. I själva verket är marknaden, precis som demokratin, det minst dåliga av alla alternativ men ofta den enda rimliga metoden att allokera och fördela resurser.

Det är värt att påminna om marknadens många tillkortakommanden. Joseph Stiglitz (ekonomipristagare 2001) påpekar att läkemedelsföretag numera spenderar mera på att marknadsföra vad de redan har än på att forska för att få fram nya preparat. De satsningar som sker handlar ofta om att hitta produkter som kan kapa åt sig en andel av vinsten på de mycket lönsamma marknader där det redan finns verk samma läkemedel. ”Föreställ er hur konkurrenskraftig vår ekonomi skulle vara [...] om alla dessa pengar gick till verklig (*real*) forskning och verkliga investeringar för att höja nationens produktivitet.” Stiglitz nämner inte att många läkemedelsbolag också får pengar över för att köpa tillbaka aktier för att hålla kursen uppe. Från 2012 fram till början av 2019 har amerikanska företag utanför finanssektorn lånat \$ 2 900 miljarder och minskat det egna kapitalet, bland annat genom att återköpa egna aktier för motsvarande belopp.

Trots att deras viktigaste produkter åtnjuter patentskydd slösar alltså läkemedelsföretag pengar på defensiv reklam. I detta perspektiv är det nästan uppmuntrande att tobaksbolagen kunde öka sin vinstmarginal när staten förbjöd dem att göra reklam för sina produkter. Inget

företag hade kunnat ta detta beslut utan att förlora marknadsandel. När staten visade vägen slapp de alla en betydande utgift.

Det säger sig självt att kloka entreprenörer hellre satsar på säkra och lönsamma kort än riskfyllda investeringar. Att banker i alla länder föredrar bolån framför ansökningar om krediter från småföretagare är vad vi ska förvänta oss. Att starta en egen pensionsfond eller att på annat sätt få förmånen att förvalta andras tillgångar är ett synnerligen lönsamt alternativ med minimal risk att förlora egna pengar. Spelbolag är också populära. I Sverige erbjuder en del av dem jobb som ”*VIP Account Manager*” med uppgift att locka tillbaka kunder som försöker bli av med sitt spelberoende. I alla dessa fall fungerar marknaden på bekostnad av samhällsekonomin. Att banker tvättar pengar beror inte på omsorgen om ryska oligarker utan på att det är mycket lönsamt.

När många konsumenter med viss frekvens köper relativt standardiserade produkter borde marknaden se till att bästa kombination av pris och kvalitet vinner. Det spelar faktiskt ingen roll att *homo economicus* inte är allvetande. Det räcker om en rimlig minoritet av konsumentkollektivet betalar ur egen ficka och har koll på pris och prestanda. Men var och en som regelbundet läser konsumenttidskrifter vet att det är illa ställt. De testresultat som redovisas i Råd&Rön visar att den kollektiva kompetensen är svag. Ytterst sällan finns en tydlig och robust korrelation mellan pris och kvalitet. Ofta hittar man inget samband alls. Inte sällan visar det sig att den billigaste produkten är bäst eller återfinns bland de främsta. Lika ofta ser man i botten dyra produkter med reklamstinna varumärken. Tyvärr är vi konsumenter offer för vad jag, i min första bok 1969, döpte till pris-kvalitets-associationen – vi tror att ett högt pris borgar för hög kvalitet och företagen vet detta. Omfattande, lätt tillgänglig och påträngande konsumentinformation skulle förbättra marknads effektivitet men neoliberalismens intresse för en sådan reform är blygsamt. Den första framgången för den tidigare nämnda mobiliseringen av det amerikanska näringslivet var att sätta stopp för en planerad myndighet för konsumentskydd.

Än värre är situationen på marknader med asymmetrisk information – säljaren vet mycket mer om varan eller tjänsten än köparen. Det gäller bland annat begagnade bilar, reparationer av avancerade produkter, svårbedömda vårdbehov, antikviteter och försäkringar. Marknader för finansiella produkter saknar tydligen den grundläggande förmågan att bedöma risk. Trots att fastighetspriser i Förenta Staterna hade börjat falla var priset på risk lägre än någonsin bara några månader före finanskrisens utbrott.

I grova drag är bedömningen att ett samhälles humankapital är värt femfalt mer än det fysiska. Det är då bekymmersamt att marknads misslyckande i detta fall är särskilt stort. I den Fred Hirsch-föreläsning där James Tobin (ekonomipristagare 1981) spekulerade om möjligheterna att beskatta finansiella transaktioner sade han en annan sak som var minst lika intressant:

”Vi vräker mer och mer av våra resurser, inklusive gräddan av våra ungdomsgenerationer in i det slag av finansiella aktiviteter [...] som genererar en hög privat avkastning helt utan proportion till dess

sociala nytta. Datorernas enorma kraft städslas av denna 'pappersekonomi', inte för att utföra transaktioner till lägre kostnad utan för att blåsa upp finanstransaktionernas omfattning och variation.”

Att placera rätt individ på rätt plats har naturligtvis enorm betydelse för såväl den enskilde som samhällsekonomin. Idéen är att alla ska få den utbildning som var och en kan tillägna sig och att marknaden ska locka och belöna dem som tar sig an de största, svåraste, viktigaste och tyngsta uppdragen. Det finns mycket litet som tyder på att detta sker. I stället har situationen blivit värre än Tobin fruktade. Framför allt har, i flera europeiska länder och i Förenta Staterna, den relativa lönenivån och därmed också status fallit för den yrkesgrupp som har ett ansvar för att vårda och utveckla nationens humankapital. I Kalifornien och flera andra delstater är situationen för lärare direkt katastrofal. Löner i finanssektorn ligger i alla länder högst och i flera länder långt över den genomsnittliga nivån i övriga delar av den privata sektorn. Åren före finanskrisen hamnade 40 procent av den samlade vinsten i näringslivet i finansindustrin som då utgjorde 8 procent av landets BNP. Det är inte bara så att relationen mellan privat vinst och samhällsnytta är sned. Stora delar av verksamheten inom finanssektorn genererar inget mervärde alls.⁵⁹

Vi har tidigare nämnt den anmärkningsvärda skillnaden mellan ersättningen till kapitalförvaltande chefer och de som leder riktiga företag. Än mer symboliskt för neoliberalismens nya värld är att Angela Merkel och före detta chefen för Federal Reserve, Janet Yellen, för fem år sedan hade en lön som motsvarade 1 procent av den ersättning aktieägarna beviljade chefen för J.P. Morgan Chase, Jamie Dimon. De två kvinnorna var enligt *Forbes'* rankinglista vid "mättillfället" världens två mäktigaste personer på spinnsidan.

Trosvissa neoliberaler utgår ifrån att prispressande konkurrens uppstår så snart det finns flera företag på marknaden. Detta kan vi inte ta för givet. Om vi ska tro Adam Smith så kommer företag i samma bransch så snart tillfälle gives att undvika konkurrens. Det förhåller sig faktiskt så att ju bättre en marknad fungerar desto mer obegåvat är det att försöka öka sin marknadsandel genom att sänka priset. I så fall måste alla konkurrenter följa med vilket leder till att samtliga företag tjänar mindre. Det är statens uppgift att försöka se till att konkurrensen blir effektiv. Läroböckernas undertext är snarast att företag gillar att konkurrera.

Ett av världens största företag mätt i antalet anställda (2 300 000) – Walmart – skapades genom att undvika konkurrens. När Sam Walton startade verksamheten på 1960-talet var den konventionella visdomen att lågprisvaruhus (*department stores*) bara kunde existera i stora städer men där fanns nästan alltid flera som konkurrerade. Han valde då att göra

⁵⁹ I en tidigare bok, *På spaning efter tillväxtens rötter*, har jag redogjort för den idylliska situation som rådde i Sverige på 1960-talet. Hela arbetsmarknaden var stark, men särskilt förmånlig var den för nyblivna akademiker. Trots detta var ingångslönen orubbligt ca 3000 kronor i månaden vilken karriär och arbetsgivare man än valde. Vi som trädde ut på denna marknad visste nog att det så småningom skulle gå att tjäna mer om man lyckades bra i den privata sektorn än i statens tjänst – men i stort sett valde vi karriär efter håg och fallenhet. Sannolikt var detta ett rationellt sett att fördela nationens humankapital.

tvärtom och byggde massor av Wal-Mart Stores på orter med mindre än 100 000 invånare där han hade ett lokalt monopol. Walmart har på senare tid utvecklat till fulländning en metod för att låta skattebetalarna stå för en stor del av företagets lönekostnad. John Ehrenreich påpekar att de samlade subventionerna 2014 uppgick till \$ 4 500 per anställd och år eller totalt mer än \$ 6 miljarder. Utbetalningarna sker i form av livsmedel (*food stamps*), sjukvård (*Medicaid*) och bostadsbidrag. En kassörska på Walmart skulle inte överleva utan detta federala stöd.

Vi ska alltså ha en rätt avspänd inställning till vad marknaden och demokratin kan åstadkomma och gärna se till att vi har trygg empiri att luta oss mot. Likafullt är det självklart att stora delar av produktion av varor och tjänster för traditionella marknader ska ligga hos fristående aktörer medan myndighetsutövning med krav på oväld och rättvisa ska handhas av offentliga institutioner. Vad som i detta fall intresserar oss är de många skattefinansierade verksamheter som kan utföras i offentlig regi eller på entreprenad av privata aktörer. Det handlar då om väl kända verksamheter som exempelvis undervisning, sjukvård, snöröjning, transporter och arbetsförmedling. Samhällets ansvar är klart och det finns tydliga krav på rättvis och likvärdig behandling.

Ett centralt argument för privatisering är att vinstdrivna entreprenörer *antas* vara mer dynamiska och skickligare på att hitta kostnadseffektiva lösningar. Vi får då mer för skattepengarna. Inte sällan utlovas väldiga resultat över hela linjen. När vinstdrivna skolor infördes i Sverige hänvisades till att ”alla erfarenheter visar att konkurrens – även om den är begränsad – får vitaliserande och stimulerande effekter på hela systemet.” Inte sällan ”förstärks” argumenteringen med påpekanden om att byråkrater saknar drivkraft och initiativförmåga.

Vi ska bortse från denna retorik och börja i den empiriska ändan. Detta gör vi genom att utgå ifrån de ofrånkomliga merkostnader som uppkommer när en verksamhet privatiseras – och det handlar som sagt om verksamheter som stat och kommun kan eftersom de skött dem i egen regi under lång tid. Den första extrakostnaden uppkommer därför att vinstdrivna aktörer vanligen måste bygga upp en ny egen organisation. Dessa utgifter för administration uppgår som minst till 10 procent av omsättningen. Privata företag vill också ha avkastning på det kapital de satsar och nivån ligger numera sällan under 15 procent trots att det handlar om en rätt riskfri verksamhet. När en utredning i Sverige föreslog ett tak på 7 procent förutspådde branschens representanter att vinstdrivna företag skulle tyna bort. Riskkapitalister, som ofta äger vårdföretag, säger sig vilja nå en årlig avkastning på 20-25 procent. Handlar det om investeringar som ska lånefinansieras så betalar privata entreprenörer alltid en högre ränta – ofta mycket högre.

Också när en verksamhet bedrivs i kommunal eller statlig regi är det bra om den inspekteras och utvärderas men det ställs större krav när utföraren måste gå med vinst. Även företag som inte är konkurrensutsatta har ett starkt intresse att hålla nere kostnaderna eftersom varje sparad krona är ren vinst. Kostnadskontroll är normalt bra men huvudmannen måste i detta fall kontrollera att det inte sker till pris av den överenskomna kvaliteten. Att lägga ut städning av sjukhus till den som lämnat det lägsta anbudet har visat sig dyrt för svenska

landsting eftersom det lett till ökad förekomst av multiresistenta bakterier. Kostnaden för att hantera detta problem överstiger vida något högre utgifter för att städa i egen regi och då har vi inte räknat in kostnader i form av mänskligt lidande. Det är alltså lätt att förklara varför landsting säger upp avtal med externa städfirmor.

Den verkliga merkostnaden för att privatisera handlar emellertid om kontrakt. När stat och kommuner väljer att låta en offentligt finansierad tjänst utföras av ett privat företag måste ett avtal upprättas som ska reglera vad som ska utföras, hur prestationen ska värderas och vilken ersättning som ska utgå. Eftersom det ofta uppstår oenighet på olika punkter måste det också finnas regler om hur och var tvister som ska lösas. Numera finns rätt mycket forskning om dessa så kallade kontraktmarknader och den är lätt att sammanfatta. Kontraktmarknader kan enligt forskarna fungera när det gäller en enkel verksamhet som kan utvärderas, mätas och prissättas. Det är inte ens lätt när det gäller snöröjning vilket Stockholm fick erfara under den gångna vintern. Städning tillhör också kategorin begripliga och mätbara verksamheter men när det måste vara kliniskt rent kan verksamheten inte utarrenderas.

När det gäller olika former av tjänster som är svåra att definiera blir kontraktskostnaderna höga och i fallet underhåll och drift av Londons tunnelbana blev det en ren katastrof. Avtalet som styrde samarbetet fanns i 135 separata dokument på tillsammans 28 000 sidor. Notan hamnade hos skattebetalarna eftersom den kontrakterade utföraren behändigt nog gick i konkurs. Hur det förhåller sig i Stockholm vet vi inte eftersom det av landstinget ägda bolaget SL lyckats hemlighålla sina affärer med suspekta amerikanska banker.

En fundamental förutsättning för att kontraktmarknader ska fungera är att beställaren har kraft och kompetens att balansera utförarens berättigade krav på vinst. Detta är svårt att klara när en komplicerad offentligt finansierad verksamhet läggs ut på entreprenad eftersom marknaden präglas av asymmetrisk information. De företag som erbjuder sina tjänster har detaljerad kunskap om verksamheten och rutinerade, välbetalda förhandlare. Statliga myndigheter och kommuner kan sällan matcha denna kompetens.

En särskilt problematisk företagsform är så kallad Offentlig Privat Samverkan (OPS). Tanken är naturligtvis att man ska kombinera staters kreditvärdighet och företagens dynamiska kreativitet. Ofta har det i stället lett till att offentliga myndigheters godtrogenhet försett giriga företag med lättförtjänta pengar. En välkänd OPS-katastrof är sjukhuset *St Barts and Royal London* som startade sin verksamhet 2010. Trots att kostnader hamnade flerfaldt över budget bedömdes vården som otillräcklig (*inadequate*) och vissa avdelningar kunde inte öppnas som planerat. De stora kostnaderna för skattebetalarna ligger emellertid i framtiden. Under mycket lång tid får entreprenören ersättning för en rad tjänster och alla avvikelser från vad som är precist formulerat i kontrakt blir dyra. Men även för enkla saker som att byta lampor och lås eller installera kylskåp och diskmaskiner debiteras fantasibelopp. Det borde ha varit en varning för den borgerliga alliansen i landstinget att *St Barts and Royal London* är den unika förebilden för Nya Karolinska Sjukhuset (NKS) som byggts i Solna. I båda fallen var Skanska enda anbudsgivare med stöd av riskkapitalbolaget Innisfree och konsultbolaget

PricewaterhouseCooper.⁶⁰ NHS-katastrofen förvärrades av att ansvaret för att genomföra projektet lades i händerna på Boston Consulting som kunde debitera utan att redovisa kostnader. *European Bank for Reconstruction and Development* (EBRD) hade 2007 finansierat 27 OPS-projekt – i samtliga fall har det blivit nödvändigt att omförhandla kontrakten.

I argumentationen för att privatisera framställs näringslivet som en förebild. Ofta hänvisas till att där finns en nedre rad där resultatet för helheten summeras. Detta är förvisso sant men ovanför denna rad är problemen desamma när man lägger ut på entreprenad en verksamhet som är svår att precisera i ett kontrakt. *General Electric* beskrevs länge av managementkonsulter som ett under av effektivitet och dess chef, Jack Welch, var näst intill helgonförklarad för sin ”upptäckt” att allt egentligen handlade om att öka utfallet för aktieägarna.⁶¹ Det tog överraskande lång tid innan efterträdaren Jeff Immelt förstod att allt inte stod rätt till trots 200-sidiga kvartalsrapporter. Ingen av de sexton medlemmarna av styrelsen begrep vad som stod i dokumentet men ville inte avslöja sin okunnighet genom att fråga och revisorerna från KPMG var inte till stor hjälp. Vare sig man räknade på längden eller tvären fanns det ingen möjlighet att förstå vilka delar i detta väldiga konglomerat av verksamheter som gick med förlust och vilka som gick bra – och naturligtvis ingen möjlighet att avgöra vilka kontrakt med externa leverantörer som var mer eller mindre fördelaktiga. Tidskriften *Economist* listade åtta flagranta brister och började med att konstatera att *General Electric* inte hade ett konsistent mått på hur framgångsrikt företaget var (*performance*). Inte ens nedre raden gav alltså en bra bild av hur det stod till. Aktiekurs och kassaflöde har mer än halverats och vinsten har fallit med 91 procent sedan 2015.⁶² Kapitalavkastningen på den industriella verksamheten är bara en fjärdedel av vad den var 2007. Den nye chefen, John Flannery, har antytt att företaget behöver brytas upp i mer renodlade bestandsdelar.

Inte heller en av *General Electric*s främsta konkurrenter, *United Technologies Corp* (UTC), hade kontroll på hur delarna i konglomeratet samspelade. Den allmänna uppfattningen var att servicekontrakten för underhåll av installerade hissar och anläggningar för luftkonditionering gav säkra kassaflöden som balanserade konjunktursvängningarna i flygmotorbranschen. Företagets nye chef, Greg Hayes, fann att detta inte var korrekt och har nu sålt Otis och Carrier.

När det gäller frågan om den oerhört viktiga och synnerligen komplexa verksamheten sjuk- och hälsovård finns möjlighet att jämföra över lång tid två diametralt motsatta alternativ. Strax efter kriget skapade den brittiska Labourregeringen, som redan nämnts, vad som fortfarande är världens mest omfattande helt skattefinansierade system – *National Health Service* - som omfattas med religiös lidelse av det brittiska folket. Många har frågat hur en, efter kriget, fattig nation med en statsskuld som motsvarade 250 procent av bruttonationalprodukten hade råd med detta. Sanningen är att inte ett enda nytt sjukhus

⁶⁰ En detaljerad redogörelse för privatiseringen av underhåll och uppgradering av Londons tunnelbana finns hos Wolmar (2002) och King&Crewe (2014). Både Svenska Dagbladet och Dagens Nyheter har utförligt följt projektet Nya Karolinska. Svenska Dagbladet har också granskat St Barts and Royal London.

⁶¹ Welch har senare konstaterat att detta var en ovanligt dum idé.

⁶² Avser vinsten andra kvartalet 2019.

byggdes. Det handlade i stort sett bara om att samordna ett illa fragmenterad system till en mer rationell verksamhet. Amerikanerna gick motsatt väg. De har nu ett svåröverskådligt och extremt dyrt system som kostar ungefär dubbelt så mycket som det brittiska. Gigantiska belopp förloras på grund av bedrägerier, onödiga behandlingar, övervinster och mycket höga administrationskostnader. Till råga på allt ger det amerikanska systemet sämre resultat mätt som livslängd, allmän folkhälsa och spädbarnsdödlighet (som ökar kraftigt). Också inom NHS finns i dag en mängd avtal med privata operatörer. De stora besparingarna beror framför allt på att all verksamhet betalas från samma kassa och att inga betalningar förekommer ”över disk.”⁶³

Långa kontrakt för att driva skolor och vård är attraktiva för riskkapitalister som vill undvika riskexponering. Det finns en kund, stat eller kommun, som är stadd i kassa och i lag förpliktad att betala. Om denna kund råkar i trångmål kan det bli verkligt lönsamt. När flera tiotusentals ensamkommande barn kom till Sverige under 2015 måste migrationsverket mycket snabbt hitta familjehem. Wallenbergägda Aleris kunde då kräva och få 84 000 kronor per månad och barn – varav hälften var ren vinst. Detta var ändå, enligt Svenska Dagbladet, småpotatis jämfört med vad Bert Karlssons företag Jokarjo lyckades ta ut.

⁶³ Det finns en uppsjö av rapporter som dokumenterar omfattning av bedrägerier, ineffektivitet, onödiga vårdinsatser och överpriser i det amerikanska systemet. Den tidigare chefen för *Medicare* och *Medicaid* (de federala system som svarar för vård av äldre och mindre bemedlade), Donald Berwick, bedömde att olika former av bedrägerier 2012 kostade mellan \$ 82 och \$ 272 miljarder. Den högre siffran motsvarade då 1.7 procent av landets BNP. Hans studie angav att en komplex administration och onödiga vårdinsatser kostade ännu mer. *Health Care Analysis* beräknade några år tidigare att den samlade kostnaden för byråkrati (i allt väsentligt i privata företag), onödiga vårdinsatser, bedrägerier och allmän ineffektivitet kostade minst \$ 600 miljarder, motsvarade 3 procent av BNP. *Center for Medicare and Medicaid Services* (CMMS) bedömde att ”industrins administrativa kostnader (*overhead*) och vinster för närvarande (2010) adderar \$ 152 miljarder till kostnaden för vård.” Jeffrey Sachs hänvisar, i en artikel i *New York Review of Books*, till en rapport från *Institute of Medicine* som visar att ”bristen på ett godtagbart (*decent*) hälsovårdssystem leder till en hisnande kostnad på \$ 750 miljarder per år på grund av slöseri och bedrägerier, i runda slängar 5 procent av nationalinkomsten.” En bidragande orsak till den höga kostnadsnivån är att *Medicare* och *Medicaid* är i lag förbjudna att ens förhandla om priset på läkemedel. Denna lag, som daterar sig till 2003 och har överlevt Obamacare, är enligt Joseph Stiglitz en gåva till läkemedelsindustrin till ett värde av \$ 50 miljarder per år. Lika generöst var det märkliga löftet att inte stödja forskning för att undersöka olika läkemedels effekter. NHS är naturligtvis inte problemfritt. Enligt en studie som publicerats i *British Medical Journal* kan 120 000 dödsfall (*excess deaths*) knytas till budgetneddragningar och livslängden i Storbritannien ökar inte längre.

Är landet lagom extremt?

En fråga som i Sverige har särskild aktualitet är arbetsförmedlingen. Enligt januariöverenskommelsen ska detta nu skötas av fristående (från vad?) aktörer som ”matchar och rustar de arbetssökande för de lediga jobben.” Frågan har framför allt drivits av Centerpartiet och dess chefsideolog, Martin Ådahl, har i olika intervjuer lovat att vi kommer att få ett system med ”maximal effektivitet.” Privata utförare kommer att ge oss en ”annan dynamik, annan kreativitet” på områden där ”byråkratin ständigt misslyckas.” För säkerhets skull tillade Ådahl att all erfarenhet talade för detta.

Två representanter för Stockholms Handelskammare, Andreas Hatzigeorgiou och Stefan Westerberg, håller en mer angenäm samtalston och anser sig inte behöva förstärka sina argument med att förtala alla offentligt anställda. De vill att systemskiftet inom arbetsförmedlingen ska ske ”etappvis.” Privata aktörer bör i första hand få ta hand om de mer lönsamma storstadsmarknaderna. Där finns ”ett stort utbud av professionella aktörer som nu kan kliva in och förbättra situationen.”

Väldigt få vuxna människor talar om ”maximal effektivitet” därför att det inte existerar utanför laboratorier och modeller. Det finns inte heller någon samhällelig företeelse som har ”all erfarenhet” i ryggen. I det program där Ådahl intervjuades fick professor Lars Calmfors tillfälle att påpeka att det inte finns något stöd i forskningen för att det skulle vara klokt att privatisera arbetsförmedling – ”snarare tvärtom”. Det finns ingen anledning att stärka sitt självförhållande av privata entreprenörer genom att tala nedlåtande om byråkrater. Var och en som arbetat i både privat och offentlig tjänst vet att skillnaden finns i betraktarens ögon.

Men den centrala frågan handlar om hur kontrakt ska se ut för arbetsförmedlare? Ådahl tror sig ha löst problemet genom att utförarna ”bara, bara ” ska få betalt när de sett till att en person fått en tillsvidareanställning. Varaktigt sysselsättning står det i januariavtalet. På det som kallas marknaden finns ca 360 000 individer som har mycket olika färdigheter. Knappt hälften av dem har varit utan arbete i mer än ett år. Många kommer att få jobb på egen hand medan andra aldrig kommer att få en vanlig anställning. Om en utförare skulle lyckas skaffa en ung person, som lever på bidrag och står långt från arbetsmarknaden, ett fast jobb som ger ett gott liv fram till en välförtjänt pension så vore detta värt många miljoner för individen och samhället. Hur många miljoner ska utföraren få? Ska ersättningen betalas när anställningskontraktet skrivs under (med risk för fusk) eller vid pensioneringen? Två tidigare försök i ”anställningsbranschen” borde stämma till eftertanke. De så kallade jobbcoacher som introducerades 2009 gav få jobb men miljarder till fiffiga entreprenörer. Försöket med etableringslotsar lades abrupt ned av ansvarig myndighet efter misstankar om bedrägeri, utpressning och rekrytering till terroristorganisationer. Arbetsförmedlingens förre chef Angeles Bermudez-Svankvist har dömt ut den nu föreslagna privatiseringen eftersom det inte kommer att gå att kontrollera och följa upp.

Centerpartiets (och januariavtalets) förslag om hur svensk arbetsmarknad ska organiseras har betänkliga likheter med den filosofi som vägleder amerikansk sjuk- och hälsovård. Jag

finner det rätt uppenbart att arbetsförmedling bör utföras av tillsvidareanställda, kompetenta personer som arbetar med något de tycker är riktigt och viktigt. Av samma skäl bör de anställda på försäkringskassan i första hand vara besjälade av att människor ska få den ersättning de är berättigade till – varken mer eller mindre. Och vi ska definitivt inte börja mäta hur många ärenden en handläggare klarar av per dag. Det går nämligen mycket fortare att säga ja än nej. Detta är en anledning till att vi har högre sjuktal än sjuklighet. I Förenta Staterna har ärenden som gäller rätt till olika typer av sjukvård lagts ut på privata företag med olyckliga kostnadskonsekvenser.

Argumentationen för privatisering av offentlig verksamhet bygger i standardversionen på en fundamentalistisk tilltro till en ekonomisk modell som fungerar väl under mycket stränga villkor men sällan på kontraktmarknader; allmänna hänvisningar till en väldig potential av ny kreativitet och dynamik som av någon anledning hittills varit vilande (om den redan är verksam på andra områden så blir det ju ingen vinst om den bara flyttas) och nedlåtande kommentarer om byråkrater.

Det finns många delar av arbetsmarknaden där vi bör sätta tilltro till vad som är ett mantra på många ekonomihögskolor – *hire for attitude, train for skills*. Vi bör anställa personer som har rätt attityd till arbetsuppgiften och inse att den kompetens som behövs kan man lära sig. Den som mer än andra praktiserat denna visdom var den nyligen bortgångne Herb Kelleher. Han skapade på 1970-talet världens första lågprisbolag *Southwest Airlines*. Aktieägarna blev väl tillgodosedda eftersom bolaget gått med vinst sedan starten men Kelleher satte, till skillnad från Jack Welch, de anställda i första rummet. Jag flög en del med detta företag på 1990-talet och var då saligt ovetande om att den som höll i spakarna hade anställts på grund av sin attityd.

Missmod och förlorad framtidstro

Den långa högkonjunkturen efter kriget fick ett abrupt slut men tillväxten fortsatte i måttlig takt. Finanskrisen ledde inom OECD-området till ett kraftigt produktionsfall och en långsam återhämtning, särskilt inom eurozonen, men nationalinkomsten per capita ligger i dag ändå på en långt högre nivå än för 30-40 år sedan. Tack vare mycket snabb tillväxt i Kina och Indien och flera andra asiatiska länder har en miljard människor lyfts ur fattigdom och kan blicka fram mot en lyckligare framtid för sina barn. Mätt i friska levnadsår har utvecklingen i praktiskt taget hela världen varit stark och obruten. I de fattiga länderna har spädbarnsdödligheten – det bästa måttet på ett samhälles välbefinnande – mer än halverats och i de rika länderna har den, med undantag för Förenta Staterna, fortsatt att förbättras från redan låga nivåer. I flertalet länder har utbildning blivit ekonomiskt tillgänglig för alla ungdomar. Analfabetismen är praktiskt taget utrotad också i många fattiga länder. Det tog lång tid för ekonomin att repa sig efter finanskrisen, särskilt inom eurozonen, men i stort sett har utvecklingen under de senaste fem åren varit positiv med märkbar effekt i många plånböcker.

Huruvida och i vilken utsträckning BNP utgör ett bra mått på ett samhälles välstånd utgör ett kärt tvisteämne för ekonomer och andra samhällsforskare. Det råder emellertid rätt stor enighet om att vårt sätt att registrera och redovisa produktionen av varor och tjänster starkt undervärderar värdet. På denna punkt finner jag Robert Gordons massiva studie *The Rise and Fall of American Growth* övertygande. Det är därför rimligt att ställa frågan om varför vi ser så många tecken på ett utbrett missnöje, missmod och förlorad framtidstro.

Det är i sig ett varningstecken att vi på allvar oroar oss för demokratins framtid. Visst talade och skrev vi om detta på både 1970- och 1980-tal men det handlade om problem som hade en synlig men kanske inte alltid välkommen lösning. Nu är det inte alls uppenbart att vi kommer att kunna enas om hur vi ska ta oss an problemen. Vi har alltid på ett intellektuellt plan vetat att demokratin är ett högriskprojekt med ett bräckligt försvar mot fiender med skarpare vapen. Men dagens problem kommer inifrån. Stora väljargrupper meddelar att de inte är nöjda med hur systemet fungerar och de resultat det levererar.

Men vad är det väljarna är så missnöjda med? I delstatsvalen i Bayern och Hessen drabbades kristdemokraterna av allvarliga bakslag och socialdemokraterna mer än halverades. I båda fallen skyldes utgången på koalitionsregeringen i Berlin. Den har inte plågats av några skandaler som ifrågasatt dess moral. Den tyska ekonomin är urstark och i de två delstaterna är arbetslösheten praktiskt taget obefintlig. Ungefär hälften av den miljon flyktingar som kom till Tyskland 2015 har integrerats och bidragit till den stabila tillväxten. Många vill se Tysklands utveckling efter andra världskriget som en enda lång framtidssaga.

Emmanuel Macrons sagolika framgång vilade på osäker grund. Högerns självklare kandidat Francois Fillon hade en säker ledning så länge han sågs som den okorrumperade kandidat som hade ”modet att tala sanning.” När *Le Canard enchaîné* avslöjade att han betalat sin hustru en halv miljon euro för icke redovisad arbetsinsats och accepterat generösa gåvor från affärsmän med tvivelaktigt rykte öppnades fältet för Macron. I den jämna första omgången fick han stöd av 24 procent av väljarkåren vilket räckte för att möta Marine Le Pen i slutomgången. I parlamentsvalet 2017 fick hans ett år gamla parti *La République en Marche* egen majoritet i nationalförsamlingen. Det är så gott som säkert att detta berodde på en kombination av missnöje med de gamla partierna och önskedrömmar om vad en nyordning skulle innebära - och den nyliberalism som Macron företräder har aldrig haft stadigt rotfäste i Frankrike. Den viktiga poängen här är emellertid att han faktiskt försöker göra precis det han sagt att han ska göra och fått förtroende för från drygt 53 procent av väljarkåren. Det finns till och med tecken på att hans politik haft positiva effekter.

Hösten 2018 inledde de gula västarna en våg av protester som inledningsvis riktades mot den höjning av dieselskatten som motiverades av miljöskäl. Så småningom vändes vreden mot inkomstskillnader – Macron etiketterades tidigt som de rikas president – och vanliga människors svårigheter att leva på sin lön. Många av de människor som intervjuades talade om krav på ett värdigt liv. Tre fjärdedelar av franska folket stödde de gula västarna när protesterna började och stödet är fortfarande stort. Det är intressant att detta är en rörelse som misstror alla former av traditionell politik. När regeringen försökte hitta former för en

dialog dödshotades de personer som antytt att de skulle kunna delta. Inget parti har kunnat dra nytta av den kraft de gula västarna representerar.

I många år har ungefär hälften av det brittiska folket hållit med om att deras land ”på senaste tiden (*in recent times*) förändrats till oigenkännlighet, ibland känns det som att bo i ett främmande land och det får mig att känna mig illa till mods.” Den konservative österrikiske politikern Manfred Haimbuchner fick varmt bifall från publiken när han hävdade att ”folk inte längre känner sig hemma i sin egen stad och på sin egen gata.” Denna känsla är vida spridd även om den är vanligare bland äldre, mindre bemedlade och lågutbildade. Detta var ett skäl till att Brexitkampanjens löfte om att Ta tillbaka kontrollen (*Take Back Control*) var så effektiv. I Förenta Staterna instämmer mer än 80 procent av Trumps väljarkår i påståendet att det var bättre för femtio år sedan (vilket måste inbegripa många som då inte ens var födda). I Storbritannien håller 60 procent med om detta. Enligt den senaste SOM-undersökningen anser 54 procent av invånarna i Sverige att utvecklingen i landet går åt fel håll.

Samtidigt har det demokratiska samhällets förmåga att känna av och hantera medborgarnas bekymmer försvagats. I Europa har antalet förtroendevalda per invånare minskat och de försvagade partierna klarar inte längre att förmedla folkopinioner till maktens korridorer. Det demokratiska samtalet har digitaliserats och varje missnöjd individ har till hands, för spontana utbrott, mer datakraft än vad som behövdes för att placera Apollo 14 i en bana runt månen inför landningen. Många vilsna åsikter som tidigare kalmerades i den lokala partiorganisationen blir nu en viral folkstorm.

Alexis de Tocqueville fann mycket att imponeras av i det Amerika han besökte i början av 1830-talet. En intressant observation var att framtiden var öppen och möjlig att forma med människohand. Samma optimism präglar Croslands bok *The Future of Socialism*. Enligt flera samtida observatörer kunde Ronald Reagan ännu 1984 uppamma en glad förtröstan på vad framtiden bar i sitt sköte. Inför återvalskampanjen producerades en kort TV-film som fått ikonstatus i branschen. Man ser glada människor på väg till sitt arbete ackompanjerade av en trygg röst som meddelar:

”Det är morgon i Amerika. I dag går fler män och kvinnor än någonsin i vårt lands historia till sitt arbete. Tack vare räntor som bara är hälften så höga som under toppåret 1980 kommer i dag nära 2000 familjer att köpa ett nytt hem[...]. Denna eftermiddag kommer 6 500 unga män och kvinnor att gifta sig och eftersom inflationen bara är hälften så hög som för fyra år sedan kan de se framtiden an med tillförsikt. Det är morgon igen i Amerika och under president Ronald Reagans ledning är vårt land stoltare och starkare och bättre.”

Reagan hade fördelen att ta över en ekonomi som präglades av rekordhög inflation och skyhöga nominella räntor. Och stagnationen av reallöner kunde ännu bara skönjas i statistiken och knappast alls i hushållsbudgeten. Nu upplever många människor inte bara att de halkar efter utan att deras levnadsstandard sjunker. Hälften av yrkesverksamma födda år 1980 tjänar mindre än sina föräldrar som nästan alla tjänade mer än sina. Vid millennieskiftet valde, enligt Gallup, exakt en tredjedel av vuxna amerikanare att karakterisera sig medlemmar av ”lägre klass” (*lower class*). Femton år senare hade denna andel ökat till nästan hälften.

När Michael Harrington 1962 publicerade *The Other America*, som lästes av många i John F. Kennedys Vita Hus, så handlade fattigdomen i Förenta Staterna framför allt om äldre människor med dålig hälsa och magra pensioner. Nu gäller det i huvudsak barn. I Cleveland lever hälften av alla barn i fattigdom - på nationell nivå rör det sig om 17.5 procent. Problemet förvärras av att en mycket stor och ökande andel av barnen bor i områden där alla andra också är fattiga (*concentrated poverty*) med konsekvenser för skolor och annan samhällsservice. Flera vetenskapsakademier (*National Academies of Sciences, Engineering and Medicine*) har beräknat att kostnaden för barnfattigdom (inkomstbortfall, brottslighet och sjukdom) uppgår till mellan \$ 800 och 1 100 miljarder årligen.

Det är emellertid förtal när svenska forskare påstår att Förenta Staterna är det enda landet i världen, jämte Papua Nya Guinea, som inte har lagstadgad rätt till betald föräldraledighet. Om inte saken förändrats nyligen så saknas detta också i Lesotho.

I Förenta Staterna räknas 14 procent av befolkningen som fattiga efter skatter och transfereringar. Stöd till denna grupp utgår i form av *Medicaid*, matbidrag (*food stamps*), yrkesskadeersättning och, för lågavlönade, som inkomstbidrag. Den samlade effekten är inte marginell men den kan inte mäta sig den effekt socialförsäkringssystemen har i Frankrike, Tyskland, Storbritannien och andra västeuropeiska länder. Också för vuxna förvärras problemet av de i lever i områden där arbetslösheten är stor och inkomster låga. Tidigare var den givna associationen områden där afroamerikaner bodde. Nu handlar det i snabbt ökande utsträckning också om vita och latinamerikaner som lever i de stora städernas ytterområden.

Hur man än mäter så är det ett gigantiskt problem som förvärras. Men det är en icke-politisk fråga. Inte någon av alla de personer som aspirerar på att bli landets president har fattigdomsbekämpning på programmet. Det finns många skäl till detta – ett är att fattiga vuxna ofta inte röstar och barn inte alls. Det mest remarkabla är att denna utveckling mot ökad och koncentrerad fattigdom sker parallellt med en förhållandevis stark ekonomisk utveckling. Tillväxttakten i Förenta Staterna har både före och efter finanskrisen varit klart starkare än i Västeuropa och den registrerade arbetslösheten är nu rekordlåg. Förenta Staterna är faktiskt ett exempel på det tvätredjedelssamhälle som Iverson och Soskice förutspår.

Trots den väldiga ökningen av materiell välfärd har vi alltså i stora delar av OECD-området en situation som innebär att många människor inte har råd med ett värdigt liv trots att de arbetar heltid. I det rika Kalifornien – nu världens femte största ekonomi – har BNP ökat med nära 80 procent de senaste 20 åren och arbetslösheten är bara 4 procent men 7,4 miljoner invånare är fattiga och nästan hälften av alla barn lever under knappa eller mycket knappa förhållanden. Denna delstat är på många sätt ett dysfunktionellt samhälle. Ett viktigt skäl är att skatterevolten 1978 satte ett tak för fastighetsskatten som finansierade utbildningsverksamheten. Från att ha haft ett av landets bästa kommunala skolväsen finns Kalifornien nu på 47:e plats – fyra från slutet. En annan effekt av skattetaket är att fastighetspriserna hamnat på en nivå som gör att alltfler inte har råd att skaffa en människovärdig bostad. Räknar man in boendekostnader i index för levnadsomkostnader har denna statistiskt rika delstat störst andel fattiga i hela Förenta Staterna. I EU:s största och,

efter Luxemburg, rikaste land finns ett växande system - *Die Tafel* - för att samla in och dela ut mat till behövande familjer. Från starten 1993 finns nu organisationen på fler än 900 orter. Den amerikanska välgörenhetsorganisationen, *Feeding America*, uppskattar att de förser 46 miljoner behövande med mat minst en gång per år. I Storbritannien har renhållningsföretaget Veolia gett sina anställda order att kontrollera stora soptunnor innan de tippas in i sopbilen eftersom det kan finnas sovande människor i dem.

Men missnöjet handlar inte bara om absolut eller relativ fattigdom. Många medborgare är både bedrövade och upprörda över demokratins oförmåga att ta sig an ett antal fundamentala problem av närmast existentiell natur. När 2018 års ekonomipristagare William Nordhaus höll en föreläsning på SNS i Stockholm så utgick han ifrån en modell som förutsade att jordens medeltemperatur om 80 år skulle vara 4 grader högre än i dag. Detta skulle, som påpekades av professor Thomas Sterner i publiken, innebära att temperaturen över land stiger med 6 grader. Afrika, som beräknas ha 4 miljarder invånare år 2100, skulle då bli obebodligt. Är det då inte smått befängt att oro sig för att vi i dag ska investera för mycket i åtgärder som begränsar utsläpp av växthusgaser? ⁶⁴Professor Nordhaus svar var emellertid enkelt och logiskt. I stället för att bråka om den avlägsna framtiden borde vi försöka komma överens om att åtminstone börja röra oss i rätt riktning. Ett första steg borde vara att upphöra med subventioner till utvinning av olja och kol som motsvarar mer än 6 procent av jordens BNP. Lika upprörande är att EU inte ens klarade av att beskatta flygresor - och det blir inte bättre av att man inte vet vem man ska rikta ilskan emot.

Vi vet inte heller hur ansvaret ska fördelas för den finanskris som började i Förenta Staterna 2008 och spred sig till Europa. Den drabbade många miljoner människor och flertalet av dem lever ännu med konsekvenserna. I motsats till vad som hände i samband med ”sparlånekrisen” (*savings&loans crisis*) i Förenta staterna på 1980-talet, då 1100 chefer ställdes inför rätta, har inga chefer avkrävts något ansvar för vad som hände och de institutioner de ledde har ofta hållits skadelösa⁶⁵. När kraschade banker togs över av konkurrenter fanns vanligen en klausul att förväntade bonusar var garanterade. Inte heller systematisk tvätt av knarkpengar (Danske Bank, Deutsche Bank och HSBC har tydligen varit särskilt framgångsrika) eller manipulationen av referensräntan på interbankmarknaden (LIBOR) har lett till annat än böter som betalas av oskyldiga aktieägare. Bötesbeloppen är stora i absoluta tal men utgör vanligen en blygsam andel av den årliga vinsten. För Volkswagen blev dock de ekonomiska konsekvenserna kännbara (i Förenta staterna) när det uppdagades att bolaget manipulerat den mjukvara som mätte kväveinnehållet i avgaser från dieslbilar. Trots detta ansåg sig bolagets chefer förtjänta av den sedvanliga bonusen (som

⁶⁴ Nordhaus’ nyligen bortgångne kollega Martin Weitzmans första stora bidrag till forskningen handlade om de relativa kostnaderna av att välja fel alternativ. Han hade mycket litet till övers för modeller som visade att vi borde acceptera en höjning av temperaturen med 3 grader detta århundrade eftersom kostnaderna för att motverka denna utveckling annars blev för höga. Modellen var alltför osäker. Sannolikheten för att temperaturen skulle öka avsevärt mer var inte försumbar och konsekvenserna skulle då kunna bli oacceptabla.

⁶⁵ Detta är möjligen en sanning med en liten moderation. En av direktörerna på Black Rock, Jonathan Burrows, har åkt fast men det visade sig att skälet var att han under många år tjuvåkt på pendeltåget. En s.k. trader, Tom Hayes, från UBS och Citigroup åtalades för att ha riggat marknaden men jag har inte kunnat få reda på om han slutligen dömdes.

uppgick till i genomsnitt 56 miljoner till personer som har 17 miljoner i baslön). Den person som kört företaget i diket, Martin Winterkorn, fick en spark som lindrades av att han kunde behålla sin prestationsbaserade ersättning (*performance-related pay*) på ca 60 miljoner kronor för 2015. Vilken prestation det gällde nämndes inte i avtalet såvitt jag har kunnat finna. Tyska åklagare har betecknat Winterkorns bedrägeri som ”synnerligen allvarligt” vilket kan leda till ett tioårigt fängelsestraff. Den amerikanska regeringens räddningsinsats 2008 på \$ 23 miljarder till Goldman Sachs användes till stor del för att betala sedvanliga bonusar till de chefer som satt bolaget i knipa.

Cheferna för de 100 största företagen på Londonbörsen tjänade 1980 25-falt mer än den genomsnittlige anställda. År 2016 var ersättningen 135-falt större utan att man behöver räkna in furstliga pensioner och privat hälsovård. Hade de blivit femfalt bättre än de var 1980. Sannolikt inte. Aktieindex (FTSE) föll 2000 – 2008 med 10 procent samtidigt som lönerna ökade med 80 procent. För vanligt folk var utvecklingen mindre gynnsam. Reallöner i Storbritannien har aldrig fallit under så lång tid sedan Napoleonkrigen och återstående livslängd för personer i medelålder minskar. President Obama bjöd 2009 in tretton chefer för stora banker och andra finansinstitutioner till Vita huset och förklarade att han var den som stod mellan dem och upproriska medborgare med högafflar (*people with pitchforks*). Därefter gav han efter för deras krav.

Det finns sannolikt en mycket bred opinion för att alla efter förmåga ska bidra till de skatteuppbörd som i demokratisk ordning fastställts. Oliver Wendell Holmes Jr var möjligen den förste som satte på pränt att ”skatter är vad vi betalar för ett civiliserat samhälle.” Vid flera internationella möten har världens stormakter uttalat sig för att vi måste sätta stopp för transnationella företags och rika individers möjligheter att undandra sig beskattning. Särskilt viktigt är att komma åt brottsyndikats och terrororganisationers tillgångar. Premiärminister Gordon Brown hävdade till och med efter ett G 20-möte att saken var klar. Så är tyvärr inte fallet och det är inte känt vem som förhindrar att mer än kosmetiska åtgärder vidtas.

Vi har tidigare konstaterat att flertalet förment populistiska partier i Europa förenas i motståndet mot invandring, Bryssels maktanspråk och villkorslös anpassning till internationella regelsystem. Men det är uppenbart att det finns ett mer utbrett missnöje som kan exploateras i illiberalt syfte. Till och med *Economists* redaktion har sedan finanskrisen fått allt svårare att försvara den tingens ordning som tidskriften grundades för att skydda. Hösten 2018 presenterades en dystopisk bild av situationen i Storbritannien:

”Landets bolagschefer är mästare på att blåsa upp sin egen ersättning genom att fylla sina styrelser med jasägare som belönas med generösa aktieoptioner. En ny rapport från *High Pay Centre* visar att den genomsnittliga ersättningen till en chef för ett företag som listas på FTSE 100 år 2017 ökade med 11 %, till 3.9 miljoner pund (motsvarande ca 46 miljoner kronor) medan den vanlige arbetarens lön inte ens steg i takt med inflationen. Bankverksamhet i Storbritannien är ett spel som bedrivs av ”insiders” som åtnjuter en implicit subvention från skattebetalarna, som måste ta hand om förlusten om bankerna hamnar på obestånd. Dessa banker har inte mycket att göra med den reala ekonomin: endast 10 % av utlåningen går till företag utanför fastighetssektorn. Globala företag som Amazon och Google slipper undan skatt genom att hänsynslöst utnyttja skatteparadis och intern prissättning.

Det konservativa partiet har vid upprepade tillfällen visat att de inser behovet att ta itu med oerättigade förmåner (*rent-seeking*) och skyddade verkstäder (*insiderism*) men backat tillbaka när vänner i näringslivet sätter hårt mot hårt. Se bara hur näringsdepartementets grönbok om etiska regler i affärsvärlden (*corporate governance*), som innehöll regler om att aktieägarna skulle ta ställning till nivån för chefslöner, förvandlades till en fiaskoartad vitbok till följd av näringslivets lobbyverksamhet.”

Än en gång har *Economist* beskrivit en förrevolutionär situation där det krävs mer handfasta åtgärder än att sänka skatter och avreglera arbetsmarknaden som annars är tidskriftens patentrösning.

Den utveckling som här tecknats rymmer en paradox. Det råder inget tvivel om att stora minoriteter eller till och med majoriteter av väljarkåren är djupt otillfredsställda med hur ekonomi och politik utvecklas samtidigt som en stor och allt större andel av medborgarna förklarar sig nöjda eller mycket nöjda med den egna tillvaron. Inom EU är nu 82 procent av vuxna medborgare mycket eller ganska nöjda med tillvaron, en ökning med 5 procentenheter under en tjugofemårsperiod. I Tyskland har den nöjda andelen 2003-17 ökat från 73 till 93 procent och i det Brexitdrabbade Storbritannien från 88 till 93 procent. Mest remarkabelt är att andelen mycket nöjda briter stigit från 31 till 45 procent. Den mycket nöjda andelen svenskar uppgår bara till 39 procent.

Paradoxen förstärks när vi beaktar att den ekonomiska utvecklingen gått i rätt riktning under de senaste fem åren. I två av tre OECD-länder ligger sysselsättningsgraden nu på rekordnivå. I absoluta tal innebär detta att 43 miljoner människor fått jobb och andelen tillsvidareanställda ökar. Förenta Staterna och Tyskland har vad vi förr i tiden kallade full sysselsättning.

Det är ett illavarslande tecken att människor i ökad utsträckning hyser misstro mot det politiska systemet samtidigt som de upplever en starkt ökad tillfredsställelse med sin privata situation – och ofta har anledning till det. En anledning kan vara att många väljare tycker att politiker inte vill, kan eller vågar ta itu med de viktiga frågorna. Och kanske är det ingen paradox. Vi har det ju trots allt rätt bra trots att regnskogen brinner i Amazonas och permafrosten släpper sitt grepp om metanet.

Politikens vanmakt

När Anthony Crosland 1956 gav ut *The Future of Socialism* var allt möjligt och boken spelade en viktig roll i debatten om Labourpartiets förnyelse. I dag ter sig denna djupt sympatiska bok naiv i sin klockartro på att politiken radikalt kan omvandla samhället.

Att sfären för det möjligas konst minskat beror både på strukturella förändringar av världsekonomin och demokratins självstypning. Tillsammans har de gett upphov till föreställningen att vi måste anpassa oss till vad som oundvikligen sker. Politikens uppgift blir då att tala om för Europas någonstansare att deras lott är ödesbestämd som i ett grekiskt

drama - inte av gudar men av marknadskrafter. Detta är inte sant. I allt väsentligt är den värld vi ser omkring oss människors verk.

Detta gäller i eminent grad den europeiska integrationsprocessen. Från Kol- och Stålunionen (ECSC) 1950 till dagens EU och monetära union (EMU) har, i varje steg, politiska prioriteringar trumfat ekonomiska invändningar. Flera framstående ekonomer varnade sålunda för att EMU skulle få de konsekvenser vi nu ser och att det inte fanns anledning att vänta sig någon större ekonomisk effekt. Men bland eurozonens medlemsländer finns en fast övertygelse att detta var ett klokt och nödvändigt politiskt projekt och att det var möjligt att upphäva den ekonomiska tyngdlagen. Det finns inom Kontinentaleuropas politiska elit en bestämd uppfattning om hur EU:s framtida kurs ska se ut men det är på inget sätt en ödesbestämd seglats.

Inte heller globaliseringen är orörd av mänsklig omtanke. Den världsordning som kom till efter andra världskriget, med GATT-WTO, IMF och Världsbanken som centrala institutioner, skapade en relativt trygg sfär för samarbete över nationsgränser. Den väldiga ökning av internationell handel och utlandsinvesteringar vi sett skulle inte ha kommit till stånd utan denna gemensamma rättsordning. Stora företag har i lugn och ro kunnat samordna globala värdekedjor och flytta produktion i takt med förändrade förutsättningar. En konsekvens är att regeringar nu inför varje beslut av betydelse måste ställa frågan hur det kommer att påverka exportföretagens förmåga att tävla på världsmarknaden och vilka möjligheter som finns för att attrahera utländska investeringar. I Europa har detta lett till en synkroniserad nedjustering av nationell företagsbeskattning. Öppna gränser och flytande växelkurs innebär att kostnaden för att lånefinansiera investeringar fastställs på den internationella kapitalmarknaden.

Ännu en bit in på efterkrigstiden fattade regeringen i Sverige under kungens ordförandeskap formellt beslut i en rad ärenden som nu handläggs av kommuner, ämbetsverk, universitet och andra institutioner. Ofta handlar det om att tolka och tillämpa en generell lagstiftning som fastställts av riksdagen. Detta är en naturlig konsekvens av en samhällsutveckling som ställer allt större krav på speciell kompetens. Viktigare, från demokratisk utgångspunkt, är att den demokratiska sfären inskränkts som en följd av att penningpolitiken lagts i händerna på oberoende experter och att domstolar fått sista ordet på flera områden. Privatisering av offentligt finansierade verksamheter har försvagat möjligheterna till demokratiskt ansvarsutkrävande.

Det kan för den oinvigde te sig rimligt och rationellt att samordna finans- och penningpolitik för att stimulera tillväxt och sysselsättning (som var fallet när alla hade jobb och ekonomin växte med 5 procent om året). Det anses också i många sammanhang vara klokt att förena makt och ansvar. I Europa råder emellertid politisk enighet om att ansvaret för penningpolitiken ska ligga hos en självständig centralbank, vilket sedan 1913 är fallet i Förenta staterna. ECB har dessutom på egen hand tagit sig friheter som ligger utanför dess penningpolitiska mandat. Länder som är medlemmar av eurozonen är dessutom underkastade en ortodox ordoliberal politik som kräver budgetbalans. Allt detta är övervägda politiska val mellan möjliga alternativ.

På allt fler områden har domstolar fått sista ordet när det gäller vad som är möjligt och tillåtet. Den europeiska gemenskapens domstol skaffade sig mycket snart en kompetens som gick långt utöver vad medlemsländernas regeringar förutsett. I och med att Lissabonfördraget trätt i kraft har domstolen avgörandet i sin hand när det gäller frågor av central betydelse för social välfärd och demokratins vitalitet - bostadsbyggande, presstöd, public service, sjuk- och hälsovård och landsbygdsutveckling. I den svenska demokratin har domstolar av tradition haft en rätt undanskymd och nedtonad roll. Vi har sålunda aldrig talat om rättsväsendet som den tredje statsmakten. Plan- och bygglagen och miljöbalken har emellertid gett domstolar inflytande och i många fall sista ordet i många centrala politiska frågor.⁶⁶

I många europeiska länder har viktiga samhällsfunktioner som ännu finansieras med skattemedel utackorderats till privata företag. Det sakrosankta *National Health Service* (NHS) i Storbritannien är ännu i statens ägo och verksamheten är en het politisk fråga men i stort sett är det ett skattefinansierat skal för privata operatörer. I Förenta Staterna har *US Enrichment Corporation* privatiserats vilket verkar äventyrligt eftersom företaget sysslar med att producera anrikat uran. Microsoft ska enligt en notis från Reuters de närmaste tio åren ansvara för Pentagons molntjänster. Direkt tragiskt är att *Federal Aviation Administration* (FAA) tydligen lät Boeing själva sköta testning och analys av det automatiska styrsystem (MCAS) som ledde till att två flygplan av typen 737 Max 8 förolyckades. Detta är för övrigt en av de myndigheter som saknar en ordinarie chef medan Trump funderar på om han ska föreslå sin privata pilot.

Offentligt finansierade verksamheter som utförs av privata entreprenörer finns fortfarande på den politiska dagordningen - utförare regleras, övervakas och utvärderas men det blir en

⁶⁶ Samtidigt som expertmyndigheter, ofta på goda grunder, fått ansvar för allt fler ärenden har partier i Sverige börjat göra politik av frågor som inte hör hemma i någon värdeburen berättelse. Från socialdemokraternas kongress i Örebro fick vi i morgonekot den 24 mars veta att beslut fattats om att det ska bli möjligt att utnyttja studielån för att finansiera körkortsutbildning för lastbil och buss. Den andra nyheten var att läraraspiranter ska anställas i våra skolor. De ska undervisa samtidigt som de klarar av sin utbildning. Tidigare har moderaterna föreslagit praktikhandledare som ska förhindra att studenter hoppar av sin utbildning till lärare. Liberalerna i Stockholm har fört fram förslag om att kommunala trygghetsvakter ska anställas för att hålla vattenskotrar borta från kajerna i Hornsberg. I samma vattenområde vill centerpartiet se flera bastuflostrar. Kristdemokraterna vill att personal utan vårdutbildning sak anställas på sjukhus för att avlasta sjuksköterskor från vissa arbetsuppgifter. För några år sedan meddelades att kristdemokraterna vill att man på prov inför ett nytt system för att rena luften i bussar. Det har provats i Houston och bör fungera också här. Tidigare miljöminister Åsa Romson meddelade att nationella lavinrapporter skulle prioriteras i vårbudgeten 2012. Trettondagsafton 2013 var tydligen ovanligt händelsefattig. Lunchekot toppade med att kristdemokraterna ville ha ytterligare en veckas undervisning för att elever skulle bli bättre på att läsa och skriva svenska. Liberalerna och centerpartiet höll med men moderaterna hade andra prioriteringar för de 1,2 miljarder som kalaset skulle kosta. Inget oppositionsparti yttrade sig i frågan. Med tonvikt på lärare och sjuksköterskor har alla partier fört fram återkommande förslag om grund- och vidareutbildning. Det är möjligt att detta är ett unikt svenskt fenomen och beroende av en logik som kräver att man syns så ofta som möjligt i media. En önskad effekt är emellertid att väljarna känner sig förvirrade – och då framför allt de som grundar sin partitillhörighet på en ideologisk samhällssyn. Det är nästan aldrig möjligt att knyta dessa förslag till en sammanhållen idé om hur samhället ska utvecklas. Framför allt blir det svårt när man avkrävs lojalitet mot politiskt könlösa teknikaliteter.

demokrati på armlängds avstånd. Debatten handlar oftare om försnillade medel än om verksamhetens innehåll.

Den institution som i praktiken fastställer hur företag ska redovisa sin verksamhet – *International Accounting Standards Board* (IASB) – är ett privat företag registrerat i Delaware och finansierat av de fyra stora redovisningsfirmorna och andra multinationella företag. Mer än hundra länder följer IASB:s rekommendationer och Förenta Staterna är på väg att anpassa sin lagstiftning. Detta innebär att företagen själva i praktiken bestämmer hur de ska redovisa sina tillgångar och skulder. Det handlar emellertid inte om att företagen tillvällat sig en makt som de inte borde ha. Offentliga myndigheter har lämnat walk over. På båda sidor av Atlanten misslyckades regeringar med att fastställa en allmänt accepterad norm för hur företag skulle redovisa sin finansiella ställning och skillnaderna mellan olika system var stora. Daimler-Benz gjorde hemma i Tyskland 1993 en vinst på \$ 373 miljoner och i Förenta Staterna en förlust på \$ 1,1 miljarder. Mitt under finanskrisen uppmanade G20 IASB att ”förbättra regler för att värdera och bedöma risk och utarbeta ett gemensamt förstklassigt globalt redovisningssystem (*standards on valuation and provisioning and achieve a single set of high-quality global accounting standards*).” Men formellt är naturligtvis utformningen av lagar om redovisningsskyldighet en fråga för regering och riksdag.⁶⁷

Inte ens den tekniska utvecklingen ligger helt utanför politikens räckvidd. Den kan påverkas av offentligt finansierad forskning och andra former av statsstöd. Ofta är sålunda introduktion av ny teknik beroende av statliga insatser för att snabbt skala upp. Tekniska normer fastställda av offentliga myndigheter är viktiga styrmedel. Alla immateriella rättigheter skyddas av internationella regler och nationell lagstiftning. Den senare har i så gott som alla länder, särskilt i Förenta staterna, missbrukats i den meningen att kraven på originalitet satts på löjligt låg nivå.

Även om det inte funnes något hot mot demokratin – och kapitalismen? – så borde konkurrenslagstiftningen ha moderniserats för länge sedan. Den var obsolet redan före den digitala eran och nu har den helt tappat fotfästet – mindre dock i Europa än i Förenta Staterna. Det handlar om en väldig och viktig uppgift. Sedan 1998 har sammanslagningar av

⁶⁷ Behovet av ett gemensamt system för att värdera aktiebolags finansiella ställning och jämföra prestationer över tid har länge varit uppenbar. Det är därför överraskande att det är först nu som vi börjar närma oss målet. Ännu på 1980-talet valde många noterade företag i Sydeuropa att inte publicera någon sammanställning av sin finansiella situation (*consolidated statements*) och först 1986 blev det ett lagkrav i Frankrike. I Förenta Staterna överlämnade *Securities and Exchange Commission* (SEC) ansvaret till det privata näringslivet vilket resulterade i *Generally Accepted Accounting Standards* (GAAP) på 25 000 sidor. EU gjorde 1978 och 1983 misslyckade försök att på ett meningsfullt sätt harmonisera medlemsländernas redovisningssystem. Enligt en undersökning som redovisades i tidskriften *Forbes* fanns det 2002 56 olika system (*accounting standards*) bland de 500 största icke-amerikanska företagen i världen. Det var den asiatiska finanskrisen 1997-98 som visade att världen behövde ett gemensamt system som trovärdigt redovisade ett företags finansiella stabilitet. G7, Världsbanken, IMF och Baselkommittén uppmanade näringslivet att skynda på arbetet för att få fram en gemensam, allmänt accepterad norm. Den nuvarande situationen är olycklig för Europa eftersom arbetet inom IASB helt domineras av amerikanska intressen. Orsaken är enligt Büthe & Mattli att näringslivet i Förenta Staterna talar med en röst på grundval av väl organiserad kompetens medan man inte vet vem som för Europas talan.

företag skett till ett totalt värde av \$ 44 000 miljarder och det är inte uppenbart att det har gynnat konsumenterna.

Det finns en allmän uppfattning, som jag länge delat, att konkurrensen hårdnat globalt och nationellt under de senaste trettio åren. Den snabba utvecklingen inom IT-sektorn antyder att detta är korrekt. Men både europeisk och amerikansk statistik ger en annan bild. Sedan millennieskiftet har ett fåtal storföretags andel av den samlade försäljningen ökat markant på många marknader. Andelen nya företag har samtidigt minskat. Företagens fria kassaflöde, som andel av BNP, låg under perioden 1970-2000 i intervallet 0–2 procent. Därefter har det ökat kraftigt och ligger nu på nivån 4,0-6,5 procent – högre inom EU än i Förenta Staterna. En beräkning av den svårdefinierade övervinsten hamnar på \$ 660 miljarder per år. En studie från *National Bureau of Economic Research*, av forskarna Jan De Loecker och Jan Eeckhout, visar att amerikanska företags genomsnittliga skillnad mellan produktionskostnad och pris låg på 18 procent under perioden 1950-1980 för att därefter öka till 67 procent 2014.

Den konservative juristen Robert Bork gav 1978 ut boken *The Antitrust Paradox*. Han fokuserade på betydelsen av att stora företag kunde omvandla höga vinster till förbättrad produktivitet eftersom det skulle innebära att också konsumenterna tjänade på affären i det långa loppet. Trots att Borks analys visade sig bristfällig – han prisade högt effektiviteten hos den amerikanska bilindustri som snart massakrerades av japansk kvalitet och kritiserade den beordrade upplösningen av AT&T som visade sig synnerligen förmånlig för konsumenter – så fick hans syn på konkurrens ett betydande inflytande under lång tid.

Domstolar försöker ibland bygga sin argumentation på att ett företags priser ligger över marginalkostnaden. Mig veterligt är detta det enda fall där någon utanför akademiska elfenbenstorn fått för sig att detta fenomen kan mätas i verkligheten för ett enskilt företag och hela marknaden. Det är inte heller klart vilket pris vi bör ta hänsyn till. Varken Facebook eller Google tar betalt över disk. De suger in miljarder kunder som de säljer till högstbjudande för en vinst som uppstår i andra ändan. Ända sedan uppkomsten av billiga tidningar med masscirkulation har köparen också varit en vara som kan säljas till annonsörer. Konsekvensen av Googles och Facebooks dominans är att de eliminerat andra aktörers möjligheter att finansiera kvalitetsjournalistik med annonsintäkter. Endast tre yrkesgrupper minskar i snabbare takt än journalister i Förenta Staterna – brevbärare, bönder och gas- och elmätaravläsare.

Vad som behövs är egentligen att skriva om hela konkurrenslagstiftningen med konsumenters och samhällets bästa för ögonen. Två mindre reformer borde dock kunna hamna på den demokratiska dagordningen dessförinnan. De gigantiska företag som dominerar sina marknader (Facebook, Alphabet, Uber, Twitter, Microsoft) borde tvingas att mot rimlig ersättning dela med sig av sina patent och hindras från att låsa in kunder som konsumenter av tilläggstjänster. Myndigheters beslut 1956 att IBM skulle låta andra företag köpa rätten att utnyttja delar av deras patentportfölj fick som effekt att en rad nya teknologiskt avancerade företag startades. Allra viktigast och lättast är att förhindra mycket stora företag att köpa upp allt som kan bli framtida konkurrens. Alphabet, Googles

moderföretag, har sedan 2013 köpt eller investerat i mer än 300 potentiella konkurrenter. Stubhub dök upp som en effektiv förmedlare av biljetter till olika arrangemang vilket hotade denna del av Ebays marknad. Nu har Ebay köpt konkurrenten och befäst sin dominerande position. Facebook köpte 2012 Instagram och 2014 WhatsApp för att behålla kontrollen över marknaden för sociala nätverk. I sistnämnda fall godkände EU-kommissionen affären på villkor att de två företagen inte samkörde sina mängder av persondata. När företagen ändå gjorde detta fick Alphabet böta \$ 125 miljoner, vilket bokstavligt är kaffepengar i detta fall, men beslutet att tillåta förvärvet upphävdes inte. President Clintons *Telecommunications Act* 1996, som banade väg för denna monopolisering inom medieindustrin och befriade internet från offentlig reglering, var inte av naturen given. Det är enkelt att se vad som behövs – ett förbud mot varje förvärv som syftar till eller kan innebära att en redan dominerande position på marknaden befästs.

Det finns en viktig skillnad mellan amerikansk och europeisk konkurrenslagstiftning – eller hur den tolkas. I Förena Staterna bedömer domstolar effekterna för hela marknaden medan kommissionen och EU-domstolen tar hänsyn till vad som händer i varje enskilt medlemsland. Byråkraterna i Bryssel är också allergiska mot samgåenden mellan företag i samma land. Detta innebär att det är svårare i Europa än i Förenta Staterna att växa till ett världsledande företag.

Det är allvarligt att den politiska sfären krympt. Demokratin måste uppfylla många villkor men den måste framför allt ha ett innehåll. Val måste handla om frågor medborgarna anser viktiga och ha betydelse för vilka förslag som kan genomföras. Det är därför av fundamental betydelse att noga bedöma vilka frågor som kan lämna den trygga nationella demokratin – vare sig det sker till privata entreprenörer, centralbanker, domstolar eller EU.

Är demokratin verkligen hotad?

Den filosofiskt lagde franske matematikern Blaise Pascal menade att man inte skulle chansa i fråga om Guds existens. Han rekommenderade alla att leva ett gudfruktigt liv. Om det skulle visa sig att Gud inte finns så väntar oss samma öde som alla andra, men om Gud existerar så kan belöningen bli mycket stor. Det som avgör saken är emellertid den ohyggliga katastrof som drabbar syndaren om det visar sig att Gud finns. Vi vet inte säkert om vår demokrati är hotad men vi bör inte chansa. Det kostar inte att ta det säkra före det osäkra.

I Förenta staterna har en militant rörelse, finansierad med outsinliga resurser, berett marken för en president som varken i ord eller handling tror på demokratin. Trump och republikanerna i kongressen har i god fart forcerat demokratins bröstvärn. Genom ett klart brott mot etablerad praxis har de politiserat landets Högsta Domstol så att pengar kan styra val på alla nivåer och oönskade grupper kan hållas borta från valurnorna. Det finns ingen möjlighet att inom rimlig tid bygga ett demokratiskt samtal på en gemensam utsaga om

verkligheten. Trump karakteriserar genomgående massmedias rapportering som avsiktligt lögnaktig och demoniserar sina motståndare och i just detta avseende har han, som tidigare nämnts, personligen haft ett omedelbart och starkt genomslag. Enligt en undersökning av TV-bolaget CBS har bara 11 procent av övertygade Trumpanhängare förtroende för traditionella massmedia medan 91 procent litar fullt och fast på sin president. Republikaner och demokrater har i flera frågor helt olika uppfattning om verkligheten och tycks vara lika goda kålsupare. Före presidentvalet 2015 fanns nästan inga republikaner som höll med att "ekonomin utvecklas åt rätt håll." Sedan valdagen har mellan 60 och 75 procent anslutit sig till en positiv syn på utvecklingen. Motsatt förändring har skett på den demokratiska sidan. Mot slutet av Obamas tid var 40 procent positiva. Sedan Trumps intåg i Vita Huset anser bara 10 procent av demokratiska väljare att ekonomin utvecklas åt rätt håll. I just detta fall ligger den republikanska uppfattningen klart närmare verkligheten.

En tidigare i dominerande grad partiöverskridande kultur har ersatts av en partidisciplin som i praktiken utesluter samtal. Trump har övertygat sin väljarbas om att man inte kan lita på landets valsysteem. En majoritet av republikanska väljare kommer inte att acceptera ett valresultat som går dem emot. Trump valdes till president i ett politiskt system som var gravt dysfunktionellt och det fanns ett träsk i Washington att rensa upp.

Den amerikanska Högsta Domstolen har nyligen, i målet *Rucho v. Common Cause*, gjort klart att den inte kommer att befatta sig med så kallad gerrymandering. Den knappa konservativa majoriteten medger att politiskt konstruerade valdistrikt som ensidigt gynnar ett parti kan strida mot konstitutionen men tillägger att domstolen inte har kompetens att avgöra graden av avsiktlig partiskhet. De fem domarna hänvisar frågan till det politiska systemet och till delstatsdomstolar. Det förblir en gåta varför jurister på delstatsnivå skulle besitta en kompetens som saknas på den högre nivån. Dessutom skulle det nästan säkert leda till att valet blir konstitutionellt rättvist i vissa delstater men inte i andra. Och förhoppningen att politikerna skulle lösa problemet är inte ens ett fikonlöv. Det är valda politiker som riggat systemet för att trygga återval utan besvärande konkurrens.⁶⁸

Den demokrati vi känner och praktiserar är representativ. Det innebär att breda, resursstarka partier är avgörande för att den ska fungera väl. Vi kan också önska att många människor organiserade sig i livaktiga intresseorganisationer och att parterna på arbetsmarknaden var jämställda. I alla dessa avseenden har förutsättningarna för en vital demokrati utvecklats i fel riktning. I många länder är partier så svaga att de lätt skulle kunna erövrats av aktivister. Den idylliska bilden av folkrörelsepartier som förvaltar och förädlar medlemmars krav och önskemål till praktisk, synlig politik har aldrig varit helt sann. Partiernas ledande företrädare har formulerat vad de anser riktigt, rätt och möjligt och begärt medlemmars och väljares stöd. Nu har vi partier utan medlemmar och förmåga att spegla opinioner. Polariseringen i Washington är inte representativ för medborgarnas stora samsyn i en rad centrala frågor.

⁶⁸. Det är värt att tillägga att demokraterna skulle vara förfördelade även om gerrymandering inte förekom. Deras väljare är koncentrerade till större städer medan republikanska sympatisörer är effektivt utsprida över hela landet.

Dani Rodrik skriver på sin blogg att ”demokrati, nationell suveränitet och global ekonomisk integration inte är inbördes kompatibla (*mutually incompatible*). Vi kan förena två av de tre men aldrig helt och fullt förverkliga alla tre samtidigt.” I boken *The Globalization Paradox* hävdar han att ”fortsatt globalisering oundvikligen kommer att gå ut över nationalstaten eller demokratin.” Han vill själv att vi ska bevara demokratin medan hans studenter vill offra nationalstaten i förhoppning om att kunna förena långtgående globalisering med någon form av överstatlig demokrati.

Men så ser inte problemet ut. Den del av mänskligheten som inte studerar ekonomi på universitetsnivå vill, enligt *World Values Survey*, under inga omständigheter ge upp sin nationella identitet. Världsmedborgare finns ännu bara i Colombia och Andorra. Det är också svårt att tänka sig att en suverän diktator skulle acceptera att en långtgående ekonomisk integration tillåts utmana den absoluta kontrollen av det nationella territoriet. Viktigare är att vi inte har någon fullvärdig demokrati utanför nationalstaten. Vi fattar en mängd överstatliga beslut i olika sammanhang därför att de ger synligt och påtagligt mervärde utan att allvarligt nagga den nationella suveräniteten i kanten. Men föreställningen om att rika stormakter skulle underordna sig ett globalt styre med makt att omfördela resurser är mer än naivt. Nationell suveränitet och demokrati kan inte bara lyckligen förenas – de är oskiljaktiga.

Rodriks tankeväckande trilemma är i praktiken ett dilemma. Den centrala frågan handlar om hur vi organiserar länders internationella samvaro på ett sätt som är förenligt med en vital och välmädat demokrati. Det regelsystem vi har för internationell handel åtnjuter bred respekt därför att det ger förutsägbara spelregler och lågmäld konfliktlösning. Men nationalstaten måste få utrymme att hantera den strukturomvandling som är en oundviklig och, i många fall, avsedd konsekvens av global konkurrens.

Den legendariske medlemmen av Förenta Staternas Högsta Domstol, Louis D. Brandeis, hävdade redan på 1910-talet att en stark koncentration av rikedom inte kan förenas med ett demokratiskt styrelseskick. Och det handlar inte bara eller ens främst om ett samhälle där några få procent äger väldigt mycket eller lägger beslag på en alldeles oproportionell andel av nationalinkomsten. Det verkliga problemet är att denna förmögenhets- och inkomstkoncentration gett möjlighet att ta kontroll över den amerikanska demokratin. Situationen var mer hoppfull när Brandeis var verksam. Det fanns då en rad fristående och radikala politiker. President Theodore Roosevelt hade folkligt stöd för sin attack mot trusterna och hans kusin Franklin D. Roosevelt fick ett brett mandat i valet 1936 att fullborda *New Deal*. Långt in på efterkrigstiden kunde kongressutskott i relativ frihet från lobbyister utarbeta viktiga reformer som rörde socialpolitik, arbetsmiljö och forskning. Det är utomordentligt svårt att se hur lagstiftare i Washington i dag ska kunna skaffa sig rådrum att tänka på egen hand och agera i nationens intresse. Mycket skulle vara annorlunda i Washington om Hillary Clinton vunnit valet men Wall Streets dominans skulle inte ha rubbats.

Europeisk politik är i långt mindre grad påverkad av pengar. Partierna är försvagade, men de är inte styrda av pengar. Den hegemoni som sätter exportföretagens intresse i främsta

rummet är inte resultatet av rika gåvor utan bygger på ledande politikernas uppfattning att detta är en klok och nödvändig politik. En väldig majoritet av den amerikanska kongressens medlemmar är ekonomiskt klavbundna – de har inte politiskt råd att säga sin mening om rätten att bära vapen, offentligt finansierad sjukvård eller begränsning av immateriella rättigheter. I Europa är det snarare så att politiker har avhållit sig den makt de faktiskt har.

Finansindustrin är ett hot mot demokratin. Åttiotalets banksektor, som i huvudsak multiplicerade sparpengar till bostadslån och produktiva investeringar, har utvecklats till en medvetet obegriplig verksamhet som producerar vinst utan värde och i växande utsträckning är kriminell utan individuellt ansvar. Det finns ett gigantiskt gap mellan samhällelig och privat avkastning med starkt negativa effekter för allokeringen av humankapital.

Fram till murens fall var många ledande ekonomier och politiker övertygade om att den sovjetiska ekonomin växte snabbare än länderna i väst och snart skulle överflygla dem. Någon borde ha påpekat att inget kommunistiskt land någonsin lyckades tillverka en enda produkt som kunde säljas i konkurrens på världsmarknaden. När muren fallit avslöjades ett konkursbo och det fanns anledning att tro att marknadsekonomin i neoliberal tappning var det enda självklara valet. Men långt innan Kinas dominans blev uppenbar hade de asiatiska tigerekonomierna visat att det finns en mer potent variant av den modell som rekommenderades av Världsbanken och IMF.

Men det allvarligaste hotet är att demokratierna i Europa och Nordamerika inte håller sitt löfte till väljarna. En försvagad statsmakt klarar inte sin del av samhällskontraktet. Gör din plikt, kräv din rätt är ett mantra inom arbetarrörelsen sedan mer än hundra år och en bra definition på grundbulten i blandekonomin samhällskontrakt. Det har alltid varit underförstått att en marknadsekonomi belönar den som klarar sig bäst i konkurrens och att en krisstrategi ofta innebär särskilda förmåner för att stimulera, vad Keynes kallade, entreprenörernas ”djuriska instinkter.” Det är heller inte oväntat att vissa personer, tack vare samhällets skydd för immateriella tillgångar, blir osannolikt rika. Men samhällskontraktet lovade att arbetaren skulle kunna leva på sin lön och inte behöva oroa sig för sjukdom eller försörjning på ålderns höst. I stora delar av Västeuropa och Nordamerika uppnåddes dessa villkor redan på 1900-talet. John Kenneth Galbraith gav 1958 ut den mycket lästa boken *The Affluent Society* och i Storbritannien upplevde arbetarklassen på 1960-talet för första gången något som likade tryggt välstånd. Folk oroade sig inte för jobben, det fanns TV och kylskåp och pengar över till kortare semesterresor. Ungdomar kunde planera för en framtid som gifta med hus och bil. Labourpartiet oroade sig för att välbetalda arbetare skulle definiera sig som medelklass och rösta konservativt. I Norden äger samhällskontraktet ännu giltighet men Storbritannien och i flera andra OECD-länder har situationen för lågavlönade försämrats både relativt och absolut – samtidigt som real BNP per capita i runda tal fördubblats sedan 1975.

Den amerikanska professorn, Sheri Berman, har ägnat större delen av sin forskargärning åt att analysera den europeiska socialdemokratin. Hennes grundtes är att dessa partier blev det givna alternativet för den som ville välja bort en liberalism som var besatt av individualismen och marxister som såg all politik i termer av klasskamp. Socialdemokratins

framgångar berodde väsentligen på att de lyckades bevara kapitalismens dynamik i ett samhälle som formades av politiska beslut. Det är trovärdigheten i denna berättelse som nu sätts i fråga.

Hur ska det sluta?

Schumpeter kom sin klassiska studie *Capitalism, Socialism, and Democracy* till slutsatsen att kapitalismen skulle falla som en mogen frukt i socialisternas framsträckta händer. Det berodde inte på att kapitalismen hade misslyckats. Snarare hade det gått alltför bra. Produktionen hade ökat i snabb takt under en mycket lång tid före första världskriget då regeringar lämnade ekonomin i fred. Och massproduktionen av varor gynnade framför allt de sämre ställda. De produkter som de köpte blev allt billigare medan den burgna överklassen lade pengarna på allt dyrare tjänster. ”Vad kapitalismen åstadkommer är” enligt Schumpeter ”inte huvudsakligen att förse drottningar med silkesstrumpor utan att se till att de kan köpas av flickorna på fabriken för en stadigt minskande andel av lönen.”. Till och med ”feminism är ett huvudsakligen kapitalistiskt fenomen.”

Men så småningom kommer den kapitalistiska ekonomin att helt domineras av stora företag som styrs av en byråkratisk hierarki som ”socialiserar” det borgerliga sinnelaget. Då finns inte längre plats för den nyskapande entreprenören. ”Till och med innovationer reduceras till rutin” och kapitalismen förlorar sin moraliska auktoritet. ”Borgerlighetens fästning blir politiskt försvarslös.” Den kapitalism som Schumpeter beskriver skapar, i form av jätteföretag styrda av själlösa teknokrater, förutsättningarna för en övergång till socialismen. ”Den kapitalistiska processen formar tingen och själarna för socialismen.” Den fullt utvecklade kapitalismen kommer i ordnade former att övertas av socialister. Det går lugnt och städat till. Revolutionärer göra sig icke besvär och de självägande bönderna berörs inte. Till saken hör boken skrevs strax efter trettiotalskrisen under andra världskriget då allt tydde på att Marx (som Schumpeter beundrade) hade haft rätt.

Dagens samhällsforskare är – med undantag för Iversen och Soskice – mindre tvärsäkra om utsikterna för en fruktbar samverkan mellan demokrati och kapitalism. Streeck tvekar inte om att timmen är slagen för demokratin. Den kommer att avskiljas från kapitalismen och berövas möjligheten att styra ekonomin. Dess roll blir att ta ansvar för rättsstaten och underhålla massorna. Men också kapitalismen sjunger på sista versen. Ingen politisk kraft kan förhindra att rader av små och stora kriser ackumuleras till ett ”samhälle i djup anemisk oordning.” David Runciman, statsvetarprofessor vid Cambridge, håller i stort sett med. Han framhöll för fem år sedan med enfase, i *The Confidence Trap*, att demokratiska stater har en seg motståndskraft och en överlägsen förmåga att hantera kriser i jämförelse med autokratier som sällan klarar en allvarlig motgång. I *How Democracy Ends*, som kom

förra året, är tonen mörkare men huvudtesen är densamma. Demokratier är enormt stryktåliga men ”dagens representativa demokrati är trött, hämndlysten, paranoid, självbedräglig, klantig och ofta ineffektiv.” Etiketten har fortfarande utomordentligt värde och kommer därför att hänga med som potemkinkuliss för alltmer auktoritära samhällen. Och medborgarna kommer inte att märka när demokratin i praktiken upphörde.

Men hur illa ställt är det egentligen? Oberoende av vilka kriterier vi använder för att mäta hur demokratin fungerar så kommer dagens variant till korta i jämförelse med hur det var under guldåldern då den inte sattes på prov. Det mesta skötte sig självt och människorna fann att resultatet var gott. Kapitalismen kom på benen utan aktivt stöd annat än att internationell handel liberaliserades och att krigsårens ransoneringar avvecklades. I Västeuropa och Nordamerika fanns livaktiga partier sorterade från höger till vänster som, i allt väsentligt, tävlade om vilka reformer som skulle komma först. I alla krigshärjade länder tävlade borgerliga och socialistiska partier om vem som kunde bygga flest bostäder. Labour förlorade, som tidigare nämnts, regeringsmakten därför att de inte lyckats bygga så många lägenheter som de lovat och Churchill lovade fler.⁶⁹ Situationen i Förenta Staterna var särpräglad i så motto att de som hade fast anställning i stora företag hade säkrad god pension och hälsovård vilket gjorde dem obenägna att betala skatt som bara skulle komma andra till del.

Nu handlar politik mindre ofta om nya reformer. Vanligare är att det gäller hur förmåner kan bevaras och hur bördan ska fördelas när resurser skärs ned. Oförändrade skatteskalor fyller inte längre automatiskt på statskassan när ekonomin stagnerar. Arbetslöshet och skattetrötthet har makat åt sig plats på den politiska dagordningen tillsammans med helt nya frågor om klimat, invandring och terrorism. Demokratins arbetsuppgifter har blivit fler och svårare samtidigt som massmedias bevakning har blivit mer intensiv och mindre nogräknad. Det finns nästan ingenting som inte kan läggas regeringar till last.

I Förenta Staterna är situationen allvarlig. Som vi redan konstaterat har flera av demokratins bröstvärn forcerats; få politiker står fria från de intressen som finansierar deras återval och en majoritet av Trumps väljare kommer inte att acceptera en förlust i valet 2020 som resultatet av en legitim demokratisk process. Massmedia arbetar i allt väsentligt på marknadens villkor men det finns fortfarande en effektiv bevakning av makten.

Situationen i Västeuropa är mer hoppfull. Brexit har lett till en kris i Storbritannien som saknar motstycke i landets moderna historia. Journalister har snart slut på ammunition när de ska överträffa varandra i att beskriva eländet men ingen oroar sig för landets demokrati. I Frankrike har den traditionella partistrukturen kollapsat men

⁶⁹ Beveridgeplanen, som är blåkopian för den brittiska välfärdsstaten blev en osannolik bästsäljare när den publicerades i december 1942 (653 000 exemplar såldes omedelbart slut) och hade ett nästan allomfattande stöd.

demokratin är inte i fara. I Sverige tappade massmedias kommentatorer och nätaaktivister fattningen när det tog något längre tid än vanligt att skapa ett parlamentariskt underlag för en regering. Ingen vanlig människa såg skymten av den kris det berättades om i radio, TV och tidningar.

Alexis de Tocqueville, som Runciman frekvent refererar till, var en stor beundrare av Förenta Staternas vitala folkstyre men han föreställde sig aldrig att det skulle komma ens i närheten av rationell perfektion. Käbbel, önskedrömda fakta och taktikspel är ofrånkomliga inslag och ofarliga så länge grunden är stabil. En viktig förutsättning är då att framtiden måste vara öppen och möjlig. Demokratiska val måste ha betydelse och det måste demonstreras i vardagens praktik enligt Tocqueville. Därför är det en fara om en ideologisk hegemoni blir för snäv.

I Polen och Ungern kan val vinnas av öppet illiberala partier (så länge ekonomin går bra). Trump visar i sin praktik ingen respekt för demokratins spelregler och republikanernas strategi är att med alla medel behålla makten trots ett sviktande stöd i väljarkåren på nationell nivå. Den amerikanska traditionen är emellertid så stark att det (ännu?) inte är möjligt att få många väljares stöd för att inskränka demokratin. Detta är än mer retoriskt sant i Västeuropa. Demokratin *har* gradvis tömts på en del av sitt innehåll, särskilt i de länder som är infogade i eurozonen, men det sker i det fördolda eller som en konsekvens av påstått nödvändiga krislösningar. Vi kan sannolikt utgå ifrån att den som vill utöva politisk makt i Västeuropa och Nordamerika under lång tid måste svära trohet mot demokratiska ideal.

Det är viktigt att hålla isär frågan om en politisk ordning fungerar mer eller mindre väl och de resultat som levereras. Den senaste stora förhandlingen i WTO:s regi, Doharundan, misslyckades delvis därför att dessa två aspekter blandades ihop. I den ministerdeklaration som angav målen för förhandlingen lovade de deltagande länderna att ”göra positiva ansträngningar i syfte att garantera (*ensure*) att utvecklingsländerna, och särskilt de minst utvecklade bland dem, tillförsäkras (*secure*) en del av världshandelns tillväxt som står i proportion till (*commensurate*) deras behov av ekonomisk utveckling.” Men detta är ett omöjligt och därför falskt löfte. WTO:s regelsystem för internationell handel talar om hur tävlingen ska gå till – inte vem som ska komma först i mål. De asiatiska tigerekonomierna har lyckats utomordentligt väl medan många afrikanska länder fortfarande är helt beroende av råvaror som utvinns och exporteras av utlandsägda bolag. Demokratin är på samma sätt en arena där idéburna förslag ska mötas i ädel tävlan innan det klokaste antas av en majoritet och blir landets lag. Iversen och Soskice är på denna punkt tydliga. Demokratin har inget ansvar för jämställdhet eller hur resurser fördelas. Uppgiften är endast att se till att majoritetens uppfattning kommer till uttryck och blir bestämmande för den regering som ska styra. Inkomst- och förmögenhetsskillnader är resultatet av demokratiska beslut.

Det är viktigt att upprätthålla denna intellektuella rågång mellan resultat och demokratisk kvalitet. Väljarna är sannolikt inte så nogräknade. Otillfredsställande

resultat i form av beskurna förmåner, ökad arbetslöshet och minskade bidrag läggs ofta demokratin till last. Men varken Brexit eller omstöpningen av svensk arbetsförmedling är exempel på att demokratin brister. Vi bör fokusera på partier som vill skada grunderna för vårt folkstyre.

Streeck menar att både demokrati och kapitalism står inför sin *Götterdämmerung*. Iversen och Soskice är övertygade om att de länge kommer att leva lyckliga tillsammans. Men det finns ingen anledning att tro att de skulle ha samma bäst före-datum. Det är svårt att tänka sig en demokrati som inte i fredstid är en marknadsekonomi (även om blandningen kan variera) men kapitalismen kan existera i olika politiska system.

Att Schumpeter 1942 förutspådde kapitalismens (snara?) hädanfärd är begripligt men i dag är det svårt att se några allvarliga åkommor. Privata företags samlade bidrag till BNP; deras andel av arbetskraften och vinstnivån är högre än någonsin under efterkrigstiden. I land efter land har skattesystem, skydd för immateriella rättigheter och marknadsregleringar anpassats efter näringslivets önskemål. Kapitalismen blomstrar och den har dramatiskt ökat sina möjligheter att – via politiska ombud – fastställa sina egna spelregler. Det är faktiskt remarkabelt att finansindustrin kommit helskinnad ur finanskrisen och kan fortsätta sin verksamhet utan särskilt besvärande reglering.

Iversen och Soskices tes om kapitalismens politiska impotens är inte trovärdig. Det är naturligtvis korrekt att lagar och föreskrifter antas av lagstiftande församlingar och utfärdas av offentliga myndigheter men både i Västeuropa och i Nordamerika har näringslivets stärkt sina möjligheter att påverka allmän inriktning och detaljer. Skillnaden är emellertid stor mellan Förenta Staterna och andra länder.

Skälet är enkelt. Alla medlemmar av kongressen i Washington är sin egen lyckas smed. De söker väljarnas stöd för sitt eget program och, om de ställer upp för omval, så måste de försvara hur de röstat under den gångna mandatperioden. Partidisciplinen har hårdnat radikalt i både senaten och representanthuset men det finns stora skillnader mellan vad enskilda kandidater går till val på i Kalifornien, Montana, Florida och Texas. Det finns inget federalt eller annat offentligt stöd för valkampanjer. Den centrala partiorganisationen kan ge stöd till kandidater i valkretsar där utgången är osäker men i allt väsentlig måste var och en finansiera sin kampanj med bidrag från privata företag eller individer.

Elisabeth Warren som kommer att bli Trumps eller Pences motståndare nästa år har lovat att använda konkurrenslagstiftningen för att bryta upp Facebooks och Googles *de facto* monopol. Silicon Valleys entreprenörer kommer att ställa till förfogande bokstavligt talat obegränsade finansiella resurser för att stoppa henne. Hittills har den

allmänna uppfattningen varit att det inte går att ”köpa” ett presidentval. Denna tro kommer alltså att testas på allvar 2020.⁷⁰

Iversen och Soskices tes att näringslivet i stort sett saknar inflytande vilar på föreställningen att konkurrensmyndigheter tvingar företag att konkurrera så hårt med varandra att de inte kan enas om en samordnad aktion. På egen hand kan de inte påverka lagstiftaren och deras kollektiva röst är svag. I Förenta Staterna kan denna utsaga inte tas på allvar. Det finns sålunda inget empiriskt stöd för påståendet att konkurrensen är särskilt hård. Vinstnivån har sällan eller aldrig varit så hög. Allt fler marknader domineras av ett fåtal företag som är väl skyddade mot ”inbrytare.” Läkemedelsföretagen och IT-industrin åtnjuter i stor utsträckning ”patenterat” skyddat mot konkurrens. Det tycks vara relativt lätt ingå kartelliknande överenskommelser som eliminerar konkurrens. Mäklarsamfundet, *National Association of Realtors*, kunde sålunda under mycket lång tid hindra konkurrens genom att som medlemmar bara acceptera företag som krävde ett sanslöst högt arvode på 6 procent. Det finns mängder av exempel på nära band mellan enskilda företag och senatorer och medlemmar av representanthuset. Bland mäktiga intresseorganisationer finns inte bara ovannämnda mäklarsamfund och *National Rifle Organisation* (NRA) som effektivt hindrar medlemmar av kongressen att följa folkets vilja att åtminstone begränsa försäljning av vapen. *US Chamber of Commerce*, som med den ojämförligt största budgeten företräder en stor del av näringslivet, har en stark ställning i Washington och i delstater. Den driver också med stor framgång rättsprocesser för att få till stånd lagstiftning i näringslivets intresse men vanligen för att stoppa oönskad reglering. Läkemedelsföretagens organisation PhARMA, *National Association of Manufacturers* (NAM) och *Motion Picture Association of America* är alla finansiellt starka bidragsgivare till många medlemmar i representanthuset och senaten. Detta stöd är viktigt, kanske avgörande, för att bli vald. Ett minst lika verksamt argument är hotet om generöst bidrag till motkandidaten. Det är värt att notera att detta system fortsätter att fungera trots att en överväldigande majoritet av väljarna ogillar politikens beroende av pengar från näringslivet. Framför allt är det en belastning att ta emot stöd från bröderna Koch och andra suspekta organisationer. Obama och Trump kunde visa att de inte var beroende av näringslivets välvilja men inte Hillary Clinton.

Näringslivets aktivitet för att påverka lagstiftning sker nästan uteslutande sker på nationell nivå. Inom EU förekommer också en regelbunden kontakt mellan kommissionen och olika intresseorganisationer lokaliserade till Bryssel. Det finns ingen effektiv talesperson för näringslivet på global nivå. *International Chamber of Commerce* (ICC) med säte i Paris är helt dominerad av Västeuropa och Förenta Staterna och den har aldrig kunnat enas om skarpa ställningstaganden. *World*

⁷⁰ Många vill kanske hävda att saken testades med framgång redan 1896. De ledande företrädarna för näringslivet oroades av att William Jennings Bryan, presidentkandidat för ett parti som med stolthet kallade sig populister, drog väldiga skaror till sina valmöten. Ägarna till de stora industriföretagen finansierade en omfattande kampanj som möjligen säkrade William McKinleys seger.

Economic Forums årliga möte i Davos är ett välorganiserat möte med en imponerande deltagarlista men resultatet är allmänt hållna deklarationer.

Den neoliberal hegemonin har hittills passat de tongivande företagen och näringslivets intresseorganisationer bra. Dock är de liksom de stora politiska partierna dess fångar. I det fördolda går det att få gehör för åtgärder som gynnar nationella företag men det går inte att öppet föra fram förslag om att begränsa konkurrensen. Liksom demokrati är konkurrens ett lödigt värdeord.

Om vi sammanfattar det sagda så har vi några hållpunkter för att fundera över hur demokrati och kapitalism, tillsammans eller var för sig, kan komma att utvecklas. Kapitalismen står stark. Den förfogar över väldiga resurser och är väl organiserad på nationell nivå. Den vill gärna fortsätta en fredlig samvaro med demokratin men kan överleva och frodas i en annan miljö. Det finns enkätundersökningar som pekar på att ungdomar inte har samma självklara tilltro till demokratin som äldre generationer men manegen är inte krattad för någon ”stark man” som vill inskränka demokratin i folkviljans namn. Men historien lär oss att politiskt vanstyre och korruption kan leda människor till att sätta ordning och reda framför möjligheten att fritt säga vad de tycker.

I närtid är det mest sannolika att utvecklingen fortsätter på den inslagna vägen. Detta är vad Iversen och Soskice rekommenderar, Streeck fruktar och Runciman ser som oundvikligt. I väljarkåren finns, om vi ska tro enkätundersökningar, ett starkt stöd för att delar av samhällets infrastruktur (el, gas, vatten, järnvägar) ska åternationaliseras; att ”de rika” ska beskattas hårdare; att skolan ska ge alla barn och ungdomar en likvärdig start på livsresan och att läkare inte ska behöva fråga illa sjuka människor om de betalt försäkringen. Men med undantag för det program som *Labour* (långt från möjligheten att utöva politisk makt) nyligen antagit finns inget framträdande parti som formulerat förslag som skulle innebära ett tydligt avsteg från den neoliberal kursen.

Detta innebär att inkomst- och förmögenhetsskillnader kommer att fortsätta att öka. Inte bara Brandeis för hundra år sedan och Streeck i dag utan många fler bedömare menar att denna utveckling i längden inte är förenlig med demokrati. Kanske – men än har vi inte nått vägs ände. Klart är emellertid att en hårt trängd demokrati blir än fattigare och att kapitalismens resursövertag snart ter sig oövervinneligt. Näringslivet kommer inte bara att i alla lägen ha större ekonomiska resurser – företag och andra institutioner kommer att kunna mobilisera den mest kvalificerade kompetensen i alla kontakter och konfrontationer med offentliga myndigheter. Vi har tidigare ställt frågan om orsaken till att ingen i Förenta Staterna ställts inför rätta för delaktighet i det bedrägliga beteende som medverkade till finanskrisen. Ett skäl är att amerikanska myndigheter inte förfogar över de resurser som krävs för att driva dessa rättsprocesser med förhoppning om framsteg. När en fråga i rätten reduceras till en kamp mellan experter vinner alltid försvaret – och finansindustrin har råd att betala de bästa och flesta. Ett mer dyrbart underläge uppstår när offentliga organ

upphandlar komplicerade projekt som de saknar möjlighet att bedöma och kontrollera.

I Västeuropa kommer demokratins bröstvärn att hålla men den kommer att tömmas på innehåll och, framför allt, tappa sin förmåga att leverera resultat. Det är oundvikligt att detta leder till att färre finner anledning att rösta i allmänna val. Vi vet att äldre, välbärgade och välutbildade röstar i större utsträckning än mindre bemedlade med färre timmar i skolbänken. Traditionella demokratiska väljare i Förenta Staterna deltar sålunda klart mer sällan än republikaner. Det är mer än sannolikt att denna diskrepans kommer att växa. Detta kommer att beklagas av politiker och politiska kommentatorer men inga åtgärder kommer att diskuteras på allvar innan valdeltagandet hamnar på alarmerande låg nivå. För övrigt deltog 2015 bara 48 procent av de röstberättigade i valet till riksdagen i Europas demokratiskt mest stabila land där man dessutom ständigt ställer till med populistiska folkomröstningar.

Partierna kommer att försvagas. Antalet medlemmar har redan fallit dramatiskt sedan femtiotalet. Denna utveckling fortsätter inte bara därför att en politisk karriär inte längre är särskilt lockande på nationell nivå. Vi kommer att få partier med få, i många fall passiva, medlemmar – organisationer som blir ett lockande byte för aktivister med onda avsikter. Att det i alla länder med proportionella valsystem inte längre finns två stora partier som står för tydliga alternativ kommer att bidra till en fortsatt fragmentisering av partistrukturen. Då kommer kanske Gert Wilders lösning att vara attraktiv – ett parti utan andra medlemmar än ledaren och ägaren.

Iversen och Soskices framgångsrika medelklass kommer inte utan anledning att dela med sig till grupper som halkat efter. Och de allra rikaste menar sannolikt att de redan nu gör rätt för sig. Den procent av alla skattskyldiga i Förenta Staterna som 2014 deklarerade de högsta inkomsterna stod för nästan exakt 40 procent av de federala inkomstskatterna (20 procent kom från den högsta promillen). Hela 71 procent av dessa skatteinkomster betalades av de 10 procent som hade de högsta deklarerade inkomsterna. Hittills har det varit en vedertagen sanning att det inte lönar sig att beskatta de mycket rika eftersom de är så få. Det blir bara symbolpolitik sägs det. Nu är emellertid de välbeställda fler och framför allt är de väldigt mycket rikare. Vill man åstadkomma en omfördelning av inkomster och förmögenhet är emellertid en väl utformad skatt på fasta tillgångar som mark och fastigheter mer effektiv. Utsikterna för att en politisk majoritet ska genomföra en sådan politik i Västeuropa och Nordamerika ter sig emellertid avlägsna. Polen förblir en solitär på detta område. Den politik som PiS nyligen fick mandat att genomföra kommer att leda till att inkomstskillnaderna minskar i ett land där de inte tidigare har ökat. Barnbidragen kommer att uppgå till ca 1200 per månad; pensioner ökar kraftigt, minimiinkomsten i stort sett dubblas och ungdomar under 25 år slipper betala inkomstskatt.

Iversen och Soskices optimism bygger på att det alltid kommer att finnas en stabil majoritet som står bakom det neoliberala projektet. Detta förutsätter att alla

välutbildade också i fortsättningen kommer att få meningsfull sysselsättning på den ordinarie arbetsmarknaden – en premis vi inte kan ta för given. Fortsatt automatisering, ökat genomslag för artificiell intelligens och självlärande robotar kan mycket snabbt flytta en tredjedel av arbetsstyrkan från den framgångsrika medelklassen till en missnöjd majoritet.

Det är inte osannolikt att vi kommer att se en ökning av privat välgörenhet. Att en stor del av ett lands barn lever i direkt misär är inte bara moraliskt oacceptabelt utan ett slöseri med nationens humankapital. Redan i dag finansieras i Förenta Staterna sociala insatser till ett värde av ca \$ 500 miljarder från privata givare. Det motsvarar mer än 2 procent av BNP. För donatorer är valet ofta lätt mellan att betala högre federal inkomstskatt eller utforma skattesubventionerade insatser efter egen håg. I Europa är den potentiella skattelättnaden större än i Förenta Staterna.

Vi ska inte förvänta oss en omvärdering av den neoliberal politik som i Europa draperats i ordoliberal tvångströja. Ansvaret för stimulansåtgärder har lagts på penningpolitiken som via nollräntor och uppköp av obligationer tryckt upp tillgångsvärden och hushållens skuldsättning till nivåer som gör det riskabelt att höja räntan. I flera år har allmänheten förmanats att tänka på vad man har råd med när ”räntan åter höjs till normal nivå.” Men det är svårt att se när detta kan ske och någon normal ränta har vi inte haft sedan Knut Wicksells dagar.

Kapitalismen har inga onda avsikter vad gäller dagens folkstyre. Allt tyder på att den trivs och frodas i samvaro med en domesticerad demokrati. Det finns därför ingen anledning att sätta tilltro till Streecks uppfattning att ett demokratiskt samhälle skulle dra med sig kapitalismen i graven. Näringslivet vill inte ha en avreglerad anarki och har därför behov av ett politiskt system som har legitimitet att fastställa lagar som tillämpas effektivt och med oväld. Skydd för äganderätter och möjlighet att bedriva näringsverksamhet i aktiebolagsform är i stort sett nödvändiga förutsättningar för en marknadsekonomi. Att skatter och regler om avtal, handel och konkurrens är tydliga och förutsägbara sänker ekonomins transaktionskostnader. Effektiv och opartisk tvistlösning och rättstillämpning har samma positiva effekt. Det finns all anledning att tro att näringslivet i Västeuropa och Nordamerika föredrar dagens demokrati framför andra möjligheter att tillgodose dessa behov. De miljoner människor som har ledande positioner i företag, intresseorganisationer och andra institutioner har levt hela sitt liv i fria demokratiska samhällen – de skulle känna sig illa till mods om autokrater kom till makten. Ett reellt hot mot vår demokratiska samhällsordning skulle alltså bli en utmaning också för kapitalismen.

Med argument som har en betänklighetslikhet med Norman Angells försäkran 1909, i *The Great Illusion*,⁷¹ att stormakternas ekonomiska sammanflätning innebar att det inte skulle bli något krig trots allt vapenskrammel, hävdar Iversen och Soskice att den utvecklade nationalstaten har ett starkt intresse av största möjliga globalisering.

⁷¹ Boken publicerades 1909 men kom i en ny utgåva i stort sett varannan månad fram till kriget.

Detta är knappast sant vad gäller Förenta Staterna. Omedelbart efter andra världskriget hade landet ett väldigt konkurrensövertag gentemot den övriga världen och ett behov att exportera en betydande del av den totala produktionen. Washington tog därför initiativ till förhandlingar som ledde till att tullar och andra handelshinder reducerades. Det har alltid varit så att det land som är mest konkurrenskraftigt går i bräschen för att liberalisera världshandeln. Det är därför ingen tillfällighet att det nu är Kina som driver frågan mest kompromisslöst vid de årliga Davosmötena. Men både Trump och Elisabeth Warren vet att det inte finns stöd i väljarkåren för ökad frihandel. Näringslivets stöd för att liberalisera internationell handel är retoriskt starkt men selektivt. Mycket länge begränsade de rika länderna importen av textil och konfektion där fattiga länder kunde konkurrera. Det ska därför inte uteslutas att världshandeln i ordnade former regionaliseras till tre ekonomier – Nordamerika, EU och Kina – med var sin intressesfär. Om denna utveckling begränsas till en kännbar men inte prohibitiv tullmur skulle effekterna bli måttliga och inte självklart negativa (beroende på alternativ).

Inga vuxna människor i Västeuropa och Nordamerika har upplevt ett allvarligt hot mot demokratin i länder där den slagit rot. Det ter sig därför överkligt att autokrater skulle kunna komma till makten och behålla den med repressiva metoder. Runciman råder oss att inte "stirra oss blinda på vad som hände under trettioalet." Jag är inte säker på att det är ett gott råd. Historien lär oss att demokratin kan släppa taget gradvis och omärkligt. Varje litet steg spelar inte så stor roll tills det är för sent. Memoarlitteraturen från trettioalets Tyskland är full av exempel på detta. Den judiske författaren Milton Mayer berättar sålunda i sin klassiska studie *They Thought They Were Free* från 1955 om tio icke-judiska tyskars biedermeiertillvaro. Efter att ha genomlevt det krisartade tjugotalet var de tillfreds med en utveckling som gav materiell trygghet och höll tyst om det de påstod sig vara okunniga om. Och Sebastian Haffner vittnar i sina memoarer, skrivna 1939 men publicerade först 2000, om "den eviga välordnade vardagslunk" som förhindrade en "kraftfull reaktion mot det fasansfulla som hände." Lucius Clay, som var militär guvernör i den amerikanska ockupationszonen i Tyskland efter kriget, konstaterade att människor som stod inför valet att äta sig mätta som kommunister eller hålla fast vid demokratin på 1000 kalorier om dagen oftast valde det första alternativet. Många ledande intellektuella i tjugotalets Europa förfasade sig över den kraftlösa och oförutsägbara demokratin och såg ett hopp i den vitala fascismen i Italien. I gravt vanstyrda och korrumpierade länder ska vi inte förundra oss över att många kommer att föredra materiell välfärd och stabilitet framför möjligheten att fritt ge uttryck för sin mening. Metoden att förse oligarker i näringslivet med obegränsade förmåner i utbyte mot att de håller sig borta från politik praktiseras sedan länge på olika håll i världen.

Autokrater har alla skäl i världen att inskränka oppositionens rörelsefrihet. Deras ställning är inte ohotad så länge rimligt fria val tillåts och kontrolleras av en oberoende myndighet. De måste trovärdigt bevara föreställningen att de står på folkets sida och ekonomin måste gå bra (som den nu med generöst EU-stöd gör i

Visegradländerna, Bulgarien och Rumänien). Om dessa förutsättningar ändras återstår en mer öppen repression och den utvägen är rimligen stängd för unionens medlemsländer.

Demokratin har, trots uppenbara brister, den ovärderliga egenskapen att den tillåter oss att fatta legitima beslut. Det tycks emellertid vara ännu viktigare att människor upplever att offentliga myndigheter är effektiva, opartiska och fria från korruption. Medborgarna är då inte bara lika inför lagen. De bemöts i vården, skolan och vallokalen med respekt och det går inte att betala sig till en gräddfil. Det är möjligt att Iversen och Soskices progressiva majoritet och näringslivet inser att orättvisor och korruption kan rubba den politiska stabiliteten.

Det finns ett antal utmaningar som kan ändra förutsättningarna för demokratin och kapitalismens fredliga samexistens – klimatförändring, massinvandring och terrorism. Vilka former hotet från terrorister kan ta sig är svårt att bedöma men det råder inget tvivel om att jordens medeltemperatur kommer att stiga i en takt som får märkbara effekter redan i närtid och att många miljoner människor när en önskan om ett bättre liv i Västeuropa eller Nordamerika.

Klimatfrågan kommer under detta århundrade att utsätta demokratin för påfrestningar. Vi är nu i god fart på väg mot en situation då jordens medeltemperatur år 2100 hamnar långt över Parisavtalets tak på 2 grader och förhoppning om 1.5. Många forskare menar att vi på vägen dit kommer att sätta i rörelse mekanismer som startar en självförstärkande och irreversibel utveckling på olika områden – t.ex avskogning i Amazonas och permafrostens grepp om väldiga mängder metan (så kallade *tipping points*). Det är en genuint global fråga. Det spelar ingen roll var utsläppen av växthusgaser sker – partiklarna sprids och stannar under lång tid i vår gemensamma rymd.

Om vi studerar en grafisk kurva som över tid visar utsläppen av koldioxid och metan så ser vi en måttlig ökning 1750–1850 – industrialismens första hundra år. Därefter stiger kurvan relativt kraftigt fram till 1950 och redan då är halten av koldioxid i atmosfären (det så kallade ppm-talet) högre än det varit någon gång under de senaste 800 000 åren. Därefter stiger kurvan närmast exponentiellt in i okänt territorium. Vi kan inte veta med säkerhet vad effekten blir av den mängd CO₂ molekyler som redan lagrats i atmosfären.

Möjligheten att ställa om det kapitalistiska systemet till fossilfrihet växlar mellan obekymrad optimism – i Norge letar man mer intensivt än någonsin efter nya investeringar som ska leverera olja och gas i femtio år – till ett fatalistiskt konstaterande att det redan är kört. Den enkla lösningen att sätta ett mycket högre pris på all användning av fossila bränslen är inte politiskt möjlig. Administrationen i Förenta Staterna har inte ens accepterat att det finns ett problem att lösa.⁷²

⁷² Den givna läroboken i detta ämne är Staffan Laestadius *Klimatet och omställningen*.

Ett sannolikt scenario är att vi mycket snart kommer att inse att vi sätter våra barnbarns framtid på spel. Få människor kan leva med den insikten utan att kräva radikala åtgärder. Klimatförnekare i styrelserum och regeringskanslier kommer att förlora all trovärdighet. Detta existentiella hot kan leda till en partiöverskridande kraftsamling i OECD-kretsen för att i ordnade former ta itu med problemet. Om emellertid demokratin, som hittills, misslyckas så uppkommer den obehagliga situationen att vi kanske måste välja mellan demokrati och kraftsamling.

Konflikten mellan klimatsmart politik och demokrati finns redan på nationell och lokal nivå. Utbyggnad av vattenkraft finns inte längre som ett alternativ för att producera el. Vi behöver öka produktionen av jordartsmetaller både med tanke på alla batterier som ska produceras och för att bryta Kinas monopol. Men denna typ av gruvbrytning är inte välkommen någonstans. Vindkraft och parker för solpaneler möter ofta lokalt motstånd.

Det är möjligt att föreställa sig den politiska konstellation som skulle kunna bli den majoritet som tar sig an klimatutmaningen och det finns, i teknisk mening, enkla lösningar.⁷³ Inställningen till invandring kapar på ett helt annat sätt gamla politiska lojaliteter. De partier som länge haft stopp för invandring som huvudfråga har sällan ett fläckfritt demokratiskt förflutet. I marginalen finns grupper som öppet förespråkar våld. Samtidigt är det uppenbart att det funnits ett latent motstånd mot invandring som nu fått fritt utlopp när traditionella partier bytt position – ofta mycket radikalt. Det finns en risk att det blir svårt att hantera utmaningen i rationell ordning. Det finns inte heller en synlig enkel lösning.

Frågan om en rättsordning för invandring till Europa kommer inte att lösas i närtid. Afrikas befolkning beräknas vid slutet av detta århundrade att uppgå till 4 miljarder. Veldig många är unga och det finns mycket litet som tyder på att alla kan få meningsfull sysselsättning i sina hemländer som i många fall är vanstyrda och korrupta. Ett varmare klimat förvärrar situationen.

Vi har ingen tillförlitlig kompass när det gäller den framtida samvaron mellan kapitalism och demokrati. Det är emellertid klart att det finns anledning att fundera över hur vi kan stärka vårt demokratiska system som tjänat oss bra i sjuttio år.

⁷³ Det stämmer naturligtvis till eftertanke att det på 1980-talet fanns en politisk samsyn i klimatfrågan. Ronald Reagan, Michail Gorbatsjov och Margaret Thatcher var överens om att det var människors verksamhet som ledde till en märkbar höjning av jordens medeltemperatur. I ett tal inför FN:s generalförsamling deklarerade Thatcher att utsläppen av växthusgaser kan leda till en klimatförändring som blir "självförstärkande och oåterkallelig."

Det finns mycket vi kan göra.

Ständigt försökt. Ständigt misslyckats. Spelar ingen roll. Misslyckas igen. Misslyckas bättre.

Samuel Beckett i Westward Ho

De viktorianska teorierna om Kapital och Arbete är obsoleta men ingen annan doktrin har tagit deras plats. Det finns därför anledning att se saker och ting i arbetarens perspektiv och då inte förundras över att han är missnöjd utan varför han så länge hållit sig lugn

Sir George Askwith i ett PM till regeringen 1911

Antonio Gramsci fängslades 1926 av fascisterna och ställdes två år senare inför specialdomstolen för statens säkerhet anklagad för förberedelse till väpnat uppror. Åklagaren avslutade sin plädering med följande ord: ”Denna hjärna måste hindras från att arbeta under de närmaste tjugo åren.” Att domstolen, en general och fem överstar från den fascistiska militian, skulle efterkomma denna beställning var aldrig i tvivel men trots sin medfödda ohälsa, han var en och en halv meter lång och gravt puckelryggig, och vidriga förhållanden i fängelset skulle Gramsci under tiden fram till sin död den 27 april 1927 författa 2 848 handskrivna sidor som smugglades ut ur Italien.

Som generalsekreterare 1924-26 för Italiens nybildade kommunistparti (PCI) hade Gramsci deltagit i debatten om hur fenomenet fascism skulle tolkas och om de korrekta förutsättningarna för revolutionen. Kominterns karakteristik av socialdemokratien som bourgeoisins vänsterflygel hade så småningom graderats upp till anklagelsen att vara fascistiska medlöpare. Att revolutionen i Ryssland inte följt ett strikt marxistiskt schema var klart men hur skulle situationen tolkas i Italien. Måste fascismen följas av mogen kapitalism innan revolutionens stund var inne eller kunde man våga ta steget direkt till kommunismen. Gramsci hade tidigt kommit till den rätt självklara insikten att revolutionen förutsatte ett samarbete mellan arbetarna i norr – Turin kallades för Italiens Petrograd – och de förslavade jordbruksarbetarna i söder men det räckte inte att inta en korrekt hållning och vänta på att produktivkrafterna skulle lägga allt till rätta. Det krävdes organisation och handling.

Redan som partisekreterare hade Gramsci betonat att partiet inte kunde bygga på medlemmar som disciplinerades av krav på enighet. De måste vara lojala som ett resultat av personlig övertygelse. På ett helt annat sätt än Marx ger Gramsci kulturen en självständig ideologisk plats. Den härskande klassen behåller sin makt därför att den utvecklar en intellektuell hegemoni som legitimerar dess maktinnehav. Därför måste den politiska kampen också innehålla en attack mot den ideologi som legitimerar som självklar en orättvis fördelning av makt och resurser.

Vi ska inte använda etiketten populism i allvarliga sammanhang

När jag började skriva denna text hade jag uppfattningen att vi kunde avvara etiketten populism. Under resans gång har jag övertygats om att den är direkt skadlig. För några veckor sedan fick jag i radio höra att Muqtada al-Sadr är populist. Jag har en rätt hyfsad uppfattning om vem han är – en inflytelserik och sannolikt populär shiamuslimsk ledare med en egen milisstyrka. Men jag går bet på att förklara varför han är populist. I Dagens Eko förklarar skepparen på en norsk fisketrålare att påståendet att temperaturen stigit i Barents hav är populism. I den allmänna debatten förekommer ett växelbruk. Ibland blir populism helt enkelt ett uttryck för ogillande. Men det kan också bli beteckningen på partier som gör sig breda genom att förfäkt populära åsikter. Detta är särskilt fallet när annars välartade politiker anses föra fram ”populistiska förslag.” Per Gudmundson satte i Svenska Dagbladet etiketten på Stefan Löfvén därför att denne lovat men inte tycks kunna klara EU:s lägsta arbetslöshet. När tidskriften *Economist* varnar för att ”Indonesien och många andra länder i regionen (Sydostasien) är i farozonen för att förfalla till populistiskt majoritetsstyre (*populist majoritarianism*)” så blir jag osäker på hur detta ska tolkas.

Det finns vissa drag som karakteriserar de rörelser som ofta kallas populistiska men etiketten används så vidlyftigt att den saknar mening. Viktigare är att lyhördhet för folkopinioner inte i sig kan vara ett problem i en demokrati. Sant är att den direkta demokratin kan innebära en fara för alltför brådstörtade beslut men i länder som har en representativ demokrati hinner stundens passioner svalna till valdagens eftertanke. Så länge vi kan förlita oss på en etablerad demokrati med jämspelta aktörer och stabila institutioner finns ingen anledning att stävja populisters aktivitet. Det är också rätt poänglöst att skilja på höger- och vänsterpopulister och ovarsamt låta arga autokrater segla under populistisk bekvämlighetsflagg i stället för att kallas vid sitt rätta namn. Nuvarande språkbruk kan inte ens skilja på gammaldags socialdemokrater och partier med uttalat onda avsikter.

Den definition vi valt är oberoende av vilka politiska förslag ett parti för fram. Det är väljarnas uppgift att avgöra vilken väg EU ska beträda och hur flyktingar ska tas emot. Att klistra etiketten populism på den som tänker och tycker fel är inte konstruktivt – framför allt inte om det sker för att slippa tala om vad som är fel. Så länge den liberala demokratin är intakt måste vi våga utgå ifrån att väljarna har kompetens att bedöma vilka förslag som är värda att beakta och kanske genomföras.

Utfrysning på gränsen till mobbning fungerar inte när ett parti fått stöd av en respektabel del av väljarkåren. Det innebär då en förklaring att vissa medborgares röster inte räknas. Martyrernas blod var, enligt Tertullianus, en gång den kristna rörelsen utsäde. Situationen är i dag mindre dramatisk men den som i motvind står upp för sin tro har en naturlig rätt till sympati. Farligt blir det naturligtvis om traditionella partier så småningom accepterar en tidigare förhånad uppfattning.

Grunden för denna attityd är att etablissemangen – framför allt traditionella politiska rörelser, massmedia och affärsvärlden – har en gemensam *Weltanschauung* som definierar vad som är sans och balans i det demokratiska samtalet. Gemensamt för partier som kallas populistiska är att de bryter mot dessa regler och skälet är att en allt större minoritet inte delar elitens uppfattning om vad som är rätt och riktigt. Utan att alltför mycket förenkla situationen kan vi konstatera att de företräder åsikter om invandring, globalisering, nationalism och EU som inte ryms i rådande politiska hegemoni. Så länge det *bara* handlar om partier och politiker som har fel uppfattning i en liberal demokrati finns ingen anledning att åsätta dem en nedsättande beteckning. Det är sant att så kallade populistiska partier exploaterat ett växande missnöje med den rådande ordningen men det finns en mening med att demokratin ger denna möjlighet. Om vi vill komma till tals med deras väljare är det direkt dumt att idiotförklara dem.

Frågan är inte vad vi tycker om den politik som kallas populistisk utan hur vi ska värna den liberala demokratin mot de partier som vill erövra makten med en politik, som uppenbarligen är populär, för att behålla den med otillåtna medel. Det är då viktigt att göra klart vad det är för demokrati vi vill värna.

Den demokrati vi vill värna

Christopher Achen och Larry Bartels gedigna studie *Democracy for Realists* är en 330 sidor lång litania över hur illa demokratiska system fungerar. Väljarna vet för litet för att kunna ta ställning och när de tror sig veta så vet de fel. De saknar information för att kunna bedöma vem som ska prisas eller klandras för vad som hänt under mandatperioden. Enstaka händelser kan med massmedialt bistånd få oproportionell betydelse som hindrar att långsiktigt kloka beslut fattas. Inte sällan kan en rådande falsk hegemoni tvinga politiker att ljuga för att komma till makten. Franklin Roosevelt lovade sålunda dyrt och heligt att ”bevara en sund valuta vad som än skulle hända” innan han gav upp guldmyntfoten och Clinton kände sig, som redan nämnts, tvingad att lova att aldrig höja de skatter han visste att han skulle höja. Men Achen och Bartels skjuter delvis över målet. Ingen har någonsin föreställt sig att det finns en perfekt demokrati som med klinisk precision omvandlar en majoritet väl informerade medborgares ståndpunkt till långsiktigt kloka beslut. Det finns avgörande kvalitativa skillnader mellan de system som praktiseras på vår jord och det handlar om ett rörligt mål. Achen och Bartels hänvisar genomgående till amerikanska erfarenheter. Det finns därför anledning att påminna om den tidigare nämnda studien av kunskapsnivån i trettiofyra länder. Förenta Staternas medborgare hamnade där i bottenkiktet.

Demokratins uppgift är inte att skapa en bestående konsensus. I stället handlar det om att på ett civiliserat sätt hantera de meningsmotsättningar som uppstår i ett samhälle. Det är förmågan i detta avseende som avgör demokratins styrka. Gramsci skulle ha påpekat att varje övergripande samförstånd är resultatet av den för tillfället existerande hegemonin. Han hade ingen illusion om att en harmonisk, konfliktfri värld väntade *après la lutte*.

Achen och Bartels kommer slutligen – på sidan 317 – fram till att demokratin har en avgörande fördel. Det är den enda metod vi känner som gör det möjligt att fatta legitima beslut. Varje öppet samhälle rymmer mängder av uppfattningar som kommer i konflikt med varandra. Ofta är kompromisser möjliga men ibland måste ett beslut fattas som då går emot minoritetens uppfattning. Legitimiteten består i att den förlorande parten accepterar beslutet som giltigt. Det är uppenbart att detta förutsätter att den som varit i minoritet vet att hen kommer att få en ny ärlig chans. Demokratin är inte bara ett högriskprojekt - dess beslut är alltid tillfälliga.

Även om vi inte förväntar oss perfektion så har vi rätt att ställa mycket höga krav på hur demokratin ska fungera i Västeuropa och, framför allt, i Norden. Kanske åvilar oss också ett ansvar för att visa att demokratin inte bara är en effektiv metod att legitimera de ständiga kompromisserna utan också kan tillhandahålla materiell och själslig välfärd i rättsstatens hägn.

Grundläggande är att fria och rättvisa val äger rum i konstitutionell ordning och att en segrande majoritet får en möjlighet att förverkliga sitt program. Denna kärna är inbäddad i en robust rättsstat. Domstolars ställning och sammansättning är inte hotad av valutgången. Lagtrygghet innebär att lagar och förordningar är kända och tillämpas med oväld. Regler om äganderätt och skattskyldighet är kända och förvaltas av oberoende myndigheter. Valsystemet måste ha en stark konstitutionell status. Förekomsten av legitim opposition ska inte bara respekteras utan helst välkomnas. Debatten ska vara fri i både formell och reell mening. Detta innebär att partier och massmedia måste förfoga över resurser för att fullgöra sin demokratiska värnplikt.

Det är möjligen överkurs men det är av värde om parter balanserar varandra i kompetens och resurser på flera arenor. Viktigast är naturligtvis den politiska spelplanen men det är bra om konsumenter har möjlighet att spela sin roll som övervakare av effektiv konkurrens. Demokratiskt organiserade parter på arbetsmarknaden har ett värde i sig men bidrar också till att demonstrera konflikthantering i praktiken.

Alla demokratier bygger på en mer eller mindre uttalad maktfördelning mellan lagstiftare, stats- eller regeringschef och domstolar. I Förenta Staterna och Frankrike har konstitutionen gett presidenten betydande makt medan parlamentet dominerar i det grundlagslösa Storbritannien. I Sverige är, som redan nämnts, domstolars ställning av tradition nedtonad och maktfördelningen mellan regering och riksdag beror på mandatfördelning. En administrativ förordning som stärker lagstiftarens ställning är att utskotten inte bara tar ställning till regeringens propositioner utan har ett eget sekretariat. De författar ett eget utlåtande som ligger till grund för riksdagens beslut. I vissa andra parlament kan ledamöterna bara säga ja eller nej till regeringens propositioner.

Vid sidan av de tre konstitutionellt angivna makterna spelar andra administrativa organ en viktig roll. I allt större utsträckning avgörs frågor inom offentliga myndigheter, ofta av en enskild person. I flera avseenden är de lagstiftarens förlängda arm. Under ett normalt arbetsår antar kongressen i Washington något hundratal lagar (*acts*) medan olika federala institutioner utfärdar flera tusental föreskrifter. På samma sätt som svenska riksdagsutskott

har EU-kommissionen pennans makt att tolka vad ministerrådet och parlamentet kan ha menat.

Vi har tidigare visat att den amerikanska administrationen politiseras som en följd av ett skifte på presidentposten. Det är därför viktigt att peka på en institution som andra länder kan överväga att kopiera. Sedan 1921 finns i Washington något som närmast kan liknas vid ett osedvanligt starkt revisionsverk (*US Government Accountability Office, GAO*). Smeknamnet är kongressens vakthund. Chefen (*Comptroller General*) utses av presidenten i samråd med senaten från en lista på minst tre personer som upprättats av en partiöverskridande grupp (*bipartisan*). Mandatet gäller i femton år och innehavaren kan i stort sett bara avsättas genom riks rätt (*impeachment*). Det finns mycket starka belägg för att en opartisk och effektiv förvaltning är en förutsättning för en väl fungerande demokrati.

Men denna demokrati måste också ha ett mättande innehåll. Valdeltagande i amerikanska val är lågt vid varje rimlig jämförelse. Detta beror till en del på att rösträtten på olika sätt begränsas men det främsta skälet är att många människor inte anser att utgången har betydelse för deras vardag. Inom EU deltar allt färre i valen till parlamentet trots att denna församling, som från början bara var en debattklubb, fått allt mer att säga till om.⁷⁴ Det är dock fortfarande svårt även för välinformerade medborgare att se vad som står på spel och hur det påverkas av parlamentets sammansättning. Att valdeltagandet vid nationella val fortfarande är högt i Västeuropa beror väsentligen på att resultatet har betydelse för vad som kommer att hända under den kommande mandatperioden. Det är därför av central betydelse att frågor som medborgarna har intresse av stannar i den trygga nationella demokratiska sfären.

Den demokrati vi vill värna är alltså inbäddad i en rättsstat med stabila institutioner och jämspelta aktörer på många arenor. Det är en idealbild som är svår att realisera men till skillnad mot den perfekta ekonomiska modellen är det en ambition mot vilken vi kan mäta vardagens imperfektioner. Den ger också vägledning för vad som kan och bör göras för att stärka enskilda komponenter i ett stort system. Det är farligt om rådande hegemoni blir så snäv att frågor som medborgare finner viktiga inte får rum i demokratins vardagsrum.

I de tidiga fördragen om europeisk integration finns inget sagt om demokrati. Först senare formulerades kraven och EU står nu som garant för demokrati och respekt för mänskliga rättigheter i Europa. Utvecklingen i Polen och Ungern visar emellertid att det är dags att, med viss detaljrikedom, sätta på pränt i en fördragstext att demokrati innebär mer än allmänna, fria val och den formella rätten att hysa en åsikt.

Sanning och hyfs

⁷⁴ Att det *genomsnittliga* valdeltagandet för hela EU gått ner över tid beror på att organisationen utvidgats och nivån i de nya länderna är lägre än i de gamla västeuropeiska medlemmarna.

Demokratins kvalitet och innehåll liksom jordmån för missnöjespartier finns i en nationell kontext men några utmaningar är gemensamma. Det politiska systemets vitalitet är beroende av en samsyn om hur verkligheten är beskaffad och respekt för fair play.

I gravt polariserade länder har de två lägren en uppfattning om verkligheten som är immun mot traditionell nyhetsförmedling och forskarrapporter. Situationen är, som tidigare redovisats, bättre i Västeuropa där en majoritet sätter tilltro till dagspress och public service. I fråga om invandring och flyktingpolitik finns emellertid också här en utbredd uppfattning om att journalister inte vill eller vågar berätta om hur det verkligen förhåller sig.

I Förenta Staterna är det sannolikt inte möjligt men i Europa borde det gå att stärka radio och TV i allmänhetens tjänst – offentligt finansierad men kritiskt granskad från höger och vänster av andra starka aktörer. I alla händelser får dess ställning som huvudsaklig förmedlare av kvalificerad information inte undergrävas. EU-domstolen kan inte få avgöra i vilken omfattning nationella regeringar vill finansiera public service eller vilken omfattning presstödet ska ha.

Regering och riksdag kan anslå mer resurser för forskning men det är forskarnas och universitetens uppgift att kvalitetssäkra resultaten. Det är önskvärt att universitet och högskolor tar på större allvar sitt ansvar för det demokratiska samtalet. Om postmodernistiskt flum och räddhågad identitetspolitik får breda ut sig kommer allmänhetens förtroende för forskningen att minska. Förra året antog Köpenhamns universitets riktlinjer som slår fast att utgångspunkten för att bedöma om en kränkning ägt rum är ”den anställdas eller den studerandes upplevelse av att vara kränkt” - alltså omvänd bevisbörda. Ett minimivillkor för offentlig finansiering borde var att ett lärosäte antar den s.k. Chicago-deklarationen som slår fast att man i den akademiska miljön kan råka ut för andra åsikter än de man har med sig hemifrån.

Stora parlamentariska utredningar har, som redan påpekats, många fördelar. I detta sammanhang är det viktigt att alla partier gemensamt får tillfälle att utreda och diskutera de aspekter de finner mest angeläget att lyfta fram. Och det är väl bevittnat, inte bara av undertecknad, att det är svårare att försvara ett påstående vid sittande bord med opposition på andra sidan än stående på ett torg omgiven av de redan frälsta. Väl utförd leder en parlamentarisk utredning till en utsaga om verkligheten som alla partier kommer att förhålla sig till. För inte så länge sedan var detta den vanligaste modellen och på 1990-talet var en av fem utredningar parlamentarisk. I dag finns i Sverige en enda utredning i vilken alla riksdagspartier är representerade.

Att politiker lovar runt och håller tunt är en vedertagen uppfattning men den är inte korrekt. Både traditionella och förment populistiska partier lovar i stort sett vad de avser att hålla – utan att alltid lyckas. Ett särskilt problem uppstår emellertid när temperaturen stiger inför val. Sittande regering måste försvara sitt fögderi och det handlar då om ökad ekonomisk tillväxt, erövrade exportandelar, kortare köer av mångahanda slag och rangordning i olika internationella mätningar. Det är oundvikligt att många människor inte känner igen sig i denna statistiska eufori. I stället uppstår en känsla av att andra fått något som man inte själv fått del av. Omvänt försöker oppositionen beskriva den misär som brett ut sig över landet

under den gångna mandatperioden. Särskilt olycklig i detta avseende var socialdemokratiens oppositionsperiod 2006-10. Partiets kärnväljare kände inte igen sig i det elände som beskrevs.

Det är ingen lätt uppgift att lägga grunden för den samsyn som är det demokratiska samtalets förutsättning. Och trägen kan inte vara säkra på sin seger. Dock borde den ständigt upprepade sanningen på sikt vara mer framgångsrik än lögnen. Vi lever i en verklighet som ofta handgripligt visar vad som är sant eller falskt. Tobaksbolagens kampanj för att utså tvivel om forskarnas varningar var framgångsrik tills de tragiska motbevisen blev övermäktiga. Om nu pågående förändring av klimatet fortsätter kommer jordens medeltemperatur snart att hamna högre än Parisavtalets ambitionsnivå. Klimatförnekarnas argument kommer då att väga lätt.

Det går utmärkt att beskriva den demokratiska kultur som vi eftersträvar. Fundamentalt är att alla politiker betraktar sina motståndare som legitima opponenter i kampen om makten. John McCain var ett ljus i det amerikanska mörkret. Vid ett möte under valkampanjen 2008 sade en republikansk entusiast i publiken att man inte kunde lita på Obama ”därför att han är arab.” McCain svarade att detta inte var korrekt. Obama var en fin kille vars åsikter han inte delade. Bruno Kreisky, som senare skulle bli förbundskansler i Österrike, tillbringade krigsåren i Sverige på flykt undan nazisterna. Han hade upplevt hur demokratin hade dukat under i hans hemland och fann det han upplevde i Sverige närmast ofattbart:

”I denna högt utvecklade demokratiska kultur respekterade man fullt ut politiskt olikfärdighet, som man inte betraktade som motståndare redan därför att man i den svenska riksdagen inte satt efter partitillhörighet utan efter de landskap man kom ifrån. Sålunda satt socialdemokrater bredvid konservativa, kommunister bredvid liberaler, bönder bredvid arbetare: de kom från samma landskap och var ofta vänner sedan barndomen”⁷⁵

Personligen hade jag tillfälle att på nära håll se när demokratin skulle planteras och slå rot i de före detta kommunistiska diktaturerna i Östeuropa – ofta samtidigt som de utsattes för ekonomisk chockterapi. Det skämtades en del om att deltagare i demokratikurser uppgivet frågade hur man gör. Men det fanns en reell och tragisk bakgrund. Deltagarna hade inte bara levt hela sitt liv i länder där fria och hemliga val inte förekom – de hade inte haft möjlighet att praktisera demokrati över huvud taget. Det var ett uttalat kommunistiskt mål att krossa organisationer som styrdes av medlemmarna själva. Den sanning regeringen predikade trodde man inte på men det fanns ingen alternativ ståndpunkt att förhålla sig till. Elena Bonner talar om ett samhälle ”utan verkliga övertygelser” och ”frånvaron av moraliska hållpunkter och förmågan att skilja sanning från lögn, det goda från det onda.” Det är ingen tillfällighet att demokratin står starkast där den växte fram under lång tid i samhällen med fria småbönder och praktiserades på lokal nivå innan den tillämpades som nationell

⁷⁵ Det fanns fog för Kreiskys omdöme. Tre centrala personer bakom den så kallade kohandeln 1933 var skåningarna Per Edvin Sköld och Per Albin Hansson från Socialdemokraterna och Bondeförbundets ordförande Axel Pehrsson-Bramstorp. De kom från samma landsända och Pehrsson-Bramstorp skulle senare skriva en biografi om ”vännen, arbetskamraten, hedersmannen” Per Albin Hansson. Kanske fanns det ett samband mellan den politiska miljön i trettiotalets Sverige och det faktum att väldigt få svenskar, i jämförelse med andra länder, anslöt sig till nazisternas *Waffen-SS*.

statskonst. Alexis de Tocqueville vittnar om den demokratiska intensiteten och mångfalden av frivilliga organisationer i den tidiga amerikanska republiken. Han skriver att till och med barnen ”i sina lekar uppfinnar regler som de följer och straffar överträdelser de själva definierat. Samma anda genomsyrar alla aspekter av den sociala samvaron.”

Arméingenjören Henry Robert gav 1876 ut *Pocket Manual of Rules of Order for Deliberative Assemblies* som blev en osannolik bästsäljare. Under nästan ett halvt sekel blev den, enligt en tidning, ”en lika outhärlig följeslagare som katekesen var i mer kyrksamma tider.” Robert Putnam beklagar – i boken *Bowling Alone* – att det sociala kapital som skapats under de goda åren är på väg att förspillas. I Storbritannien har sedan mycket lång tid funnits ett otal frivilliga organisationer som sysslat med allt från amatörforskning och folkbildning till fågelskådning och lokalteater. Olof Palme hade fog för sin övertygelse att Sverige var en studiecirkeldemokrati och hade varit det ganska länge. Var fjärde svensk var i början av 1900-talet medlem i en folkrörelse. En amerikansk studie visar att ökad kunskap om politiska förhållanden (*civics*) bland högstadiel elever innebar att sannolikheten för att de skulle rösta i ett presidentval ökade med 2 procent medan deltagande i föreningsliv (*extracurricular activities*) ledde till en höjning med 141 procent. Detta är kanske något som den tyska *Bundeszentrale für Politische Bildung* ska lägga på minnet.

Demokratisk kultur handlar i mycket om det Levitsky och Ziblatt kallar demokratins bröstvärn. Det går aldrig att i text ange regler för allt. Fair play etableras, som redan sagts, på grundval av alla religioners gyllene regel. Gör inte mot någon vad du inte själv vill bli utsatt för. Om den ena parten tänjer reglerna kommer motståndaren att anse sig ha rätt att tänja litet till. Den kultur vi önskar kan inte lagstiftas – det är kulturen som bär upp lagarna. Eller som Václav Havel uttryckte saken: ”Ett bättre system ger oss inte automatiskt ett bättre liv. Det är faktiskt tvärtom – det är bara genom att skapa bättre livsvillkor som ett bättre system kommer till stånd.”

Den nya dagordningen

Det är dags att återvända till den fråga vi ställde tidigare. Kan vi utgå ifrån att det politiska och finansiella etablissemang som format rådande intellektuella hegemoni alltid har rätt (i stort sett) och bortse från de ”trashankar och frifräsare” som vilseförts av populismens löften om enkla lösningar på komplexa problem? Kan vi vara säkra på att de (snart) inser sitt misstag och återvänder till sin gamla partifälla (som i många fall var sofflocket). Svaret på frågan är faktiskt självklart. Stödet för de förment populistiska partierna beror på att dess företrädare lyckats återpolitisera en rad frågor som utmönstrats från den politiska dagordning där de rätteligen hör hemma.

Traditionella partiers strategi för att möta den förmenta populismen var länge att peka på dess rötter i antidemokratiska och rasistiska rörelser. Detta gäller i hög grad det första stora parti som gjorde kampen mot invandring till en huvudfråga – *Front National* som numera

heter *Rassemblement National*. Sverigedemokraterna har fortfarande medlemmar som i alla händelser varit rasister. Men de partier som i huvudsak bara är fascistiska eller nationalsocialistiska (*Jobbik* i Ungern; *Gyllene gryning* i Grekland; *Kotleba* i Slovakien och den falangistiska rörelsen i Spanien) har hittills haft mycket begränsad framgång. Alla förment populistiska partier med tveksamma släktträd har försökt städa undan liken i garderoben. Undantaget är Italien där ett öppet fascistiskt parti, *Movimento Sociale Italiano*, grundades redan 1946 och, efter att ha bytt namn till *Alleanza Nazionale*, deltog i Berlusconi's regering 2004 – 08.

Det är naturligtvis inte fel eller otillåtet att påminna om ungdomssynder – och ofta är det värre än så – men det är tyvärr ett argument som inte fungerar särskilt bra. Väljarna tycks inte bry sig (fascism är ett luddigt begrepp för många). På den tid denna ideologi tillämpades i praktiken i Italien hade den brett stöd i intellektuella kretsar – J.M Keynes, H.G. Wells, George Bernard Shaw och många fler - och jämfördes fördelaktigt med den anemiska demokratin i andra delar av Europa. Dessutom känner sig de som röstat på ett populistiskt parti också utpekade. I många fall leder politisk mobbning till oförtjänt martyrskap. Traditionella partier måste helt enkelt vinna den politiska kampen och då blir det nödvändigt att de tydligare deklarerar sin hållning till de frågor som gett de förment populistiska partierna deras framgångar.

Tydligast är detta i fråga om invandring och arbetskraftens fria rörlighet. Tecken i skyn fanns tidigt men ändå överraskades alla traditionella partier av dessa frågor förödande sprängverkan på europeisk och amerikansk politik. Framgångar för främlingspolitiska partier har ritat om den politiska kartan i så gott som alla EU-länder och Trump skulle inte sitta i Vita Huset om han inte lovat att bygga en mur mot Mexico. I maj 2015 hade endast 23 procent av republikanerna en positiv bild av honom medan han ogillades av 65 procent. Två månader senare – efter det beryktade talet om att mexikanska våldtäktsmän strömmade över en oskyddad gräns – hade den positiva andelen ökat till 57 procent samtidigt som den negativa fallit till 40 procent.

I Europa fanns mycket tidigt signaler om frågans potentiella sprängkraft. I valet 1964 vann en relativt okänd lokal politiker över Labours tilltänkte utrikesminister i valkretsen Smethwick genom att helt satsa på motstånd mot invandring. Omkastningen till Tories var större än i någon annan valkrets. Fyra år senare höll Enoch Powell sitt beryktade tal om att invandring skulle leda till blodsutgjutelse eller värre⁷⁶. Effekten av talet blev att en sansad debatt om invandring blev omöjlig.

Det står nu klart att strategin att tuga ihjäl frågan var ett allvarligt misstag (vilket många bedömare förutsåg). Att den har kraft att kapa alla gamla politiska lojaliteter borde inte förvåna. Enligt *World Values Survey* identifierar sig, som redan nämnts, människor i alla länder, utom Colombia och Andorra, i första hand, och i överväldigande grad, med sin nation och i andra hand med sin hembygd.

⁷⁶ Talet är känt som "rivers of blood"-talet. Men Powell citerade Vergilius som talade om att floden Tiber "fradgas av mycket blod."

För traditionella europeiska partier är uppgiften utomordentligt grannläga. Det råder inget tvivel om att de på viktiga punkter har accepterat en politik de tidigare kallat populistisk och underkänt. I länder som Danmark, Nederländerna och Norge, med stabil liberal demokrati, har invandringspolitiken lagts om radikalt med brett parlamentariskt stöd. Inför valet i Sverige 2014 ville inget parti, utom Sverigedemokraterna, tala om att en fortsatt stor invandring kunde leda till problem. Journalister som ställde ”volymfrågan” giftstämplades. Omedelbart *efter* valet började alla partier röra sig i riktning mot en mer, och i många fall mycket mer, restriktiv hållning. Anledningen till att denna fråga inte spelade stor roll i Brexitomröstningen var att regeringen och Lämnsidan var överens om att hindra fri rörlighet inom unionen och starkt begränsa invandringen från andra länder.

För att ge ett uns av realism åt de diskussioner som nu pågår om att hantera invandring och fri rörlighet på europeisk nivå så är det bra att veta att dessa frågor har en helt annan historisk dimension i de f.d. kommunistiska medlemsländerna. Efter första världskriget uppstod i Öst- och Centraleuropa en rad nya nationalstater och gränser ritades om men människorna blev kvar de fötts och bodde. Många av de nya statsbildningarna var mångkulturella och mångetniska. Också efter andra världskriget ändrades gränser och de baltiska staterna blev ofria sovjetrepubliker. Nu tvingades emellertid många miljoner människor att flytta till sin etniska och språkliga hemvist. Utvecklingen mot homogena nationalstater har fortsatt genom Tjeckoslovakiens delning och Jugoslaviens upplösning. Efter medlemskapet i EU har dessa länder förlorat en mycket stor del av sin arbetsföra befolkning. Sedan murens fall har, som redan sagts, mer än 20 miljoner människor lämnat Östeuropa. Det låter sig sägas att de skulle behöva ett tillskott av arbetsvilliga flyktingar men den tanken har med kraft avvisats. På denna punkt är Ivan Krastevs *Efter Europa* en bra lärobok.

De övriga förment populistiska frågorna är av en annan karaktär men det finns ett gemensamt drag – den konsensus som länge rått håller på att krackelera och förlora sin status som allmängiltig sanning både i de anständigas salonger och i akademiska kretsar. Det råder inget tvivel om att ett regelbaserat internationellt handelssystem har stora fördelar – särskilt för små exportinriktade ekonomier - och globaliseringen har bidragit till att markant sänka priset på varor och tjänster som konsumeras av människor med måttliga inkomster. Paradexemplet är lågprisföretaget Walmart, som ensamt importerar 5 procent av Kinas BNP. Samtidigt är det klart att många drabbats av låglönekonkurrens och att den utlovade kompensationen uteblivit. För den som förlorar sitt välbetalda jobb och omvärldens respekt är det en klen tröst att kunna handla kinesiska varor till bra priser på Walmart.

Intressantast är ändå diskussionen om EU eftersom den så klart blottlägger relationen mellan en övertygad elit och en motsträvig väljarkår som vid upprepade tillfällen förgäves sagt stopp och belägg. Det europeiska projektet utvecklades under mer än fyrtio år utan ett stabilt demokratiskt mandat. Detta berodde inte på att politikerna aktivt försökte dölja vad de höll på med. Belgaren Paul-Henri Spaak, som mer än någon annan förtjänar att benämnas Europas fader, konstaterade i sina memoarer att folk helt enkelt inte var intresserade och han tyckte det var rätt skönt När grunden lades till Europasamarbetet gick ekonomin på högvarv. Reallönerna ökade märkbart varje år och alla som ville hade en trygg anställning. Väljarna

hade stort förtroende för sina valda representanter. Vad som beslutades i Bryssel hade ingen märkbar effekt för andra än bönder – och de var nöjda med skyhöga subventioner. Från mitten av 1970-talet föll tillväxttakten dramatiskt och arbetslösheten sköt i höjden. När Maastrichtavtalet trädde kraft 1993 innebar det att besluten i Bryssel på ett helt annat sätt berörde medlemsstaternas nationella suveränitet. När folkens valda representanter ville gå vidare och lägga ett konstitutionellt fördrag till grund för samarbetet sa medborgarna i Frankrike och Nederländerna med klar majoritet och högt valdeltagande nej. Enligt alla konstens regler hade därmed förslaget fallit. Mig veterligt diskuterades ingenstades i europeiska regeringskanslier eller parlament ens tanken på att böja sig för folkets röst.

Statsbärande partier i Europa har ett standardsvar på frågan om hur EU ska lösa sina problem – fördjupad integration. Ivan Krastev anklagar EU för att se dagens kris som ett kommunikationsproblem – folket har helt enkelt inte begripit. En återhållsam syn på idén att ”mer Europa” alltid är lösningen kan uppfattas som nationalism eller provinsialism. Men, som tidigare redovisats, en stabil två tredjedels majoritet vill att Bryssels makt ska minska. De som vill öka unionens federala karaktär har endast stöd av en fjärdedel.

Om vi fokuserar på demokrati så kan vi konstatera att den genuina varianten i Europa finns på nationell nivå medan unionen lider av ett underskott. Det finns ingen möjlighet att på valdagen utkräva ansvar för beslut som fattas i Bryssel. Samhällskontraktet är nationellt viket innebär att finansiella krav på staten måste utgå från folkets beslut att sig självt beskatta. När kompetens flyttar till Bryssel töms den nationella demokratin på en del av sitt innehåll och unionens demokratiska underskott växer. Ändå väljer vi ibland att tillsammans med andra länder fatta beslut på överstatlig därför att resultatet kompenserar för en acceptabel inskränkning av den nationella suveräniteten. Unionens konstitutionella ryggrad är faktiskt subsidiaritet. Beslut ska fattas på lägsta nivå så länge det är möjligt och i Bryssel bara när det är nödvändigt och nödvändigheten måste visas. Tack vare unionens olyckliga ”konstitutionalisering” har frågor som hör hemma på sockenstämman hamnat på EU-domstolens dagordning. Den ännu fortgående, osynliga överföringen av kompetens till Bryssel är ett hot mot demokratin i Europa. För länder som är med i EMU är det rimligt att fråga om inte utvecklingen redan gått för långt. Ivan Krastev påpekar att den demokrati som råder i Östeuropa ger folket rätt och möjlighet att byta regering men inte politik. Som den tidigare redovisade undersökningen av Gilens och Page visar tycks situationen i Förenta Staterna vara densamma. I konkurrens med elitens lobbyister har väljarna begränsade möjligheter att markant påverka politikens inriktning. Och oberoende av vem som sitter i Vita Huset så kommer finansministern från Goldman Sachs.⁷⁷

Det är symtomatiskt att Brexit nästan uteslutande diskuteras som ett brittiskt problem. Det måste rimligen ha funnits några skäl för att en majoritet valde att lämna och vi kan vara rätt säkra på att det inte berodde på en nostalgisk dröm om ett svunnet imperium (som många faktiskt tror eller bara påstår). Brexitsidans samlande paroll Ta tillbaka kontrollen (*Take back control*) hade stark och bred resonans i väljarkåren. Hälften av dem som röstade för att lämna motiverade sitt val med att de ville leva i ett land där regeringen kan ställas till svars

⁷⁷ Detta är inte helt sant. Av de senaste sex finansministrarna finns en som inte avlönats av Goldman Sachs.

för vad den gjort eller underlåtit att göra. De ville också slippa EU-domstolens juridiska färla. Tories jordskredsseger i valet 2019 kan bara förklaras av att traditionella Labourväljare valde att få Brexit avklarad (*Get Brexit Done*).

Hållningen till globalisering är mer mångtydig. Under ett kvartssekel efter andra världskriget sammanföll en radikal liberalisering av internationell handel med en enastående hög och stabil tillväxt som gav full sysselsättning, höga företagsvinster och offentliga medel för att bygga välfärdsstaten. Denna utveckling lade grunden för uppfattningen att liberalisering och avreglering kunde gå hand i hand med en demokrati som hade kraft att omfördela resurser till dem som inte fick sitt på den fria marknaden. Den stagflation som följde på den första oljekrisen 1973 innebar en dramatisk och bestående (och hittills oförklarad) försvagning av produktiviteten. Högkonjunkturen avlöstes av svag och instabil tillväxt. Allt fler regeringar tvingades - mer eller mindre mot sin vilja - att acceptera högre arbetslöshet som i många fall nådde tvåsiffriga tal. Finanskrisen 2008 – 2010 minskade radikalt föreställningen om marknadsekonomens förträfflighet, framför allt i världen utanför Västeuropa och Nordamerika. Krisen var atlantisk – Kinas BNP växte 2009 med nära 10 procent (tack vare ett gigantiskt stimulanspaket i storleksordningen \$ 580 miljarder - motsvarande 14 procent av BNP) och Indiens med nästan 8 procent.⁷⁸

I grunden handlar den växande kritiken mot globaliseringen om ett sviket löfte. Det har länge varit uppenbart både i teori och praktik att fria marknader gynnar varsomhelstare mer än någonstansare. I otaliga ekonomiska skrifter har vi kunnat läsa att den samlade värdeökningen av en mer effektiv allokering av resurser är så stor att den räcker för att kompensera de drabbade. Det var detta som var det underförstådda löftet. I flera länder har detta skett i form av utbildning i nya yrken eller rimliga förtidspensioner men ofta har förändringen inneburit en försämrad livskvalitet. För någonstansare är det helt enkelt svårt att ersätta ett fast jobb i hembygden där familj, vänner och bekanta erbjuder både materiellt och emotionellt stöd. Bo Rothstein har nyligen föreslagit att vi bör betrakta synen på globalisering ur perspektivet rädsla (*Fear*) och hoppfulla (*Hope*) och Italiens tidigare premiärminister Matteo Renzi menar att vad som framför allt utmärker populism är fruktan för framtiden. Det är sannolikt att någonstansare oroar sig mer än varsomhelstare för framtiden men det har de ju all anledning att göra. Och att efterfråga en rimlig trygghet i demokratiska val är rätt naturligt. Det hör till saken att det, efter 70 års omfattande liberalisering av internationell handel och avreglering på hemmaplan, finns få lågt hängande frukter att plocka. Alla nya frihandelsavtal ger marginella allokeringvinster.

⁷⁸ Kinas kraftfulla keynesianska politik bidrog till en stark ökning av Tysklands export av fordon och kapitalvaror. Detta förvärrade paradoxalt nog krisen i eurozonen eftersom den tyska regeringen fick fritt utlopp för sitt medfödda behov att strama åt finanspolitiken så snart tillfälle gavs. Effekten blev oundvikligen att handelsöverskottet ökade gentemot andra medlemmar av eurozonen. Inte bara i Europa men också i Förenta Staterna finns ett system för att kompensera arbetare som förlorar jobbet på grund av importkonkurrens men det har aldrig i budgeten fått adekvata resurser.

Det finns varken anledning eller möjlighet att här föreskriva den politik traditionella partier bör anamma i fråga om invandring, europasamarbete och globalisering men taktiken att lägga locket på är dömd att misslyckas om de vill inleda ett samtal med ”de vilseförda.” Kort sagt – traditionella partier måste på allvar ta sig an de frågor som förmenta populister återuppväckt.

Inkomstfördelning och incitament

I Manifestet för sociala framsteg – *Idéer för ett bättre samhälle* – citerar en grupp på omkring 300 samhällsforskare Louis D. Brandeis, som 1911 deklarerade att ”vi kan ha demokrati i vårt land, eller så kan vi ha stor rikedom koncentrerad i händerna på ett fåtal. Men vi kan inte ha båda.” Han kommenterade då den dramatiska snedfördelning av makt och rikedom som skedde under vad som kallats den gyllene eran (*Gilded Age*). Forskargruppen, som vill etablera sig inom samhällsvetenskaperna som en motsvarighet till FN:s klimatpanel, pekar på att en liknande utveckling nu pågår i hela världen och ser detta som ”ett direkt hot mot demokratin.”

När Brandeis utfärdade sin varning ägde den rikaste promillen i Förenta Staterna drygt en femtedel av alla tillgångar. Efter ett kraftigt tapp strax efter första världskriget nåddes en toppnivå på 25 procent alldeles före trettioårsdepressionen. Denna andel sjönk därefter kontinuerligt fram till slutet av 1970-talet då den stannade på ca 8 procent. Samtidigt steg den andel av hushållens samlade förmögenhet som ägdes av de mindre bemedlade 90 procenten av befolkningen till en dryg tredjedel. Från detta läge har förmögenhetsfördelningen i Förenta Staterna snedfördelats i accelererande takt. För fem år sedan var den andel som ägdes av den rikaste promillen lika stor som det tidigare toppåret 1929 – och lika stor som värdet på de 90 procentens samlade tillgångar. Då kontrollerade de 16 000 rikaste familjerna – en tiondels promille av befolkningen – drygt 11 procent av nationens tillgångar.

Effekten av att Clinton och Bush d.y. sänkte kapitalvinstskatten till 15 procent är, enligt Joseph Stiglitz att de superrika i genomsnitt betalar en lägre *andel* av sina inkomster än de mindre bemedlade. En av de mest flagranta illustrationerna till den osunda relationen mellan de mycket rika och den politiska eliten i Förenta staterna handlar om det tidigare nämnda kryphålet i skattelagstiftningen som gjorde det möjligt för chefer för olika kapitalförvaltande fonder att deklarerera kundernas *avgifter* för kapitalförvaltning som *avkastning* på kapital till den nämnda låga nivån 15 procent. Den som gynnades mest, Stephen Schwarzman, som var chef för världens största och mycket lönsamma bolag för kapitalförvaltning (*private equity*) Blackstone, kallade Obamas försök att täppa till detta kryphål en krigsförklaring som kunde liknas vid Hitlers angrepp Polen.⁷⁹

⁷⁹ Schwarzman vidhöll sin uppfattning men bad om ursäkt för hur han uttryckte sig.

Flera länder har en långt starkare förmögenhetskonzentration än Förenta Staterna. Sydafrika och Brasilien placerar sig högt i alla mätningar. Enligt en studie som företagits under rätt äventyrliga former så kan Kina göra dem rangen stridig. Också i Indien och Ryssland är förmögenheten oerhört koncentrerad. Enligt *The Guardian* äger 110 personer 35 procent av tillgångarna i Putins land. I Indien hade 2010 de rikaste 100 personerna tillsammans tillgångar på \$ 300 miljarder, vilket motsvarade en fjärdedel av landets BNP. Om vi tar ett något bredare grepp och jämför inkomsterna för de rikaste 20 procenten med den minst bemedlade femtedelen visar det sig, något överraskande, att skillnaden är störst i Singapore med Förenta Staterna på andra plats. Storbritannien ligger nu rätt nära den amerikanska nivån.

I europeiska OECD-länder har utvecklingen sedan 1980-talet varit parallell med den amerikanska på en lägre nivå. Inkomst- och förmögenhetsfördelningen i Sverige är sålunda jämnare än i Förenta Staterna men klyftorna har ökat i snabbare takt. I SNS-rapporten *Välfärdsstat i omvandling* från mitten av 1990-talet oroade sig författarna för att Sveriges ”extremt jämna löne- och inkomstfördelning, med tillhörande skattetryck” kanske inte längre skulle kunna förenas med en snabb tillväxt. Den oron är inte längre befogad.

All statistik av detta slag tenderar att bli abstrakt. Det är svårt att ta till sig vad det innebär att en promille av ett lands invånare äger 25 – 30 procent av alla tillgångar och att inkomsterna för en procent motsvarar en fjärdedel av nationalinkomsten. Den genomsnittliga ersättningen till cheferna för de 25 största hedgefonderna var 2002 \$ 134 miljoner – tio år senare hade den stigit med \$ 400 miljoner till \$ 537 miljoner. Det har inget att göra med att dessa individer har arbetat mer energiskt eller varit mer infallsrika – snarare tvärtom eftersom arbetet i allt större utsträckning utförs av algoritmer som styr robohandeln med värdepapper. Ersättningen har ökat därför att de tillgångar som förvaltas har växt med en faktor tio (minst) sedan 1990-talet. Man blir en aning orolig när det visar sig att dessa tjugofem personer tillsammans får mer betalt än cheferna för de 500 riktiga företag som ingår i *Standard&Poor's* index.

Praktiskt taget alla läroböcker i nationalekonomi intygar att bonus är ett verksamt medel för att människor ska prestera bättre. Det finns inte tillstymmelse till bevis för detta. Redan sunt förnuft borde stämma till eftertanke. Vad är det för figurer man anställer som chefer på olika nivåer om de behöver en bonus för att göra en helguten arbetsinsats? Har de inga tankar på att stanna i företaget och kvalificera sig för en befordran? Har ni någon gång upplevt den misstämning som inträder när den ”utlovade” bonusen inte faller ut. Om man blickar tillbaka 15-20 år och ser hur många okloka eller överdrivet riskabla beslut som fattats för att säkra bonusnivån, framför allt inom finanssektorn, så är svaret rätt givet. Läroböckernas slutsats är faktiskt inte hållbar ens i teorin. Ersättningssystemen är vanligen så utformade att bonusen tas för given som ett tillskott till ordinarie lön. Detta innebär att den anställde antingen kommer att arbeta mer eftersom den samlade ersättningen är högre eller mindre därför att hen har råd med mer fritid. En annan idé som fick brett genomslag på 1980-talet var att knyta höga chefers lön till aktiekursens utveckling. De skulle då lära sig att tänka som ägare. Men det slog, enligt *Economist*, helt fel. ”När de samlat på sig tillräckligt mycket

aktieoptioner, började chefer bete sig som legosoldater (*hired guns*) och inriktade sig på att massera aktiekursen för att öka sin egen inkomst.”

Det är ont om bra empiri på detta område och det är svårt att göra rättvisande jämförelser. Ric Marshall och Linda Eling-Lee publicerade emellertid 2016 en prismetad studie – *Are CEOs Paid for Performance?* – som håller måttet och ger robusta resultat. De jämförde 429 stora amerikanska företag under perioden 2005-15 och fann att det ackumulerade resultatet var mycket bättre – 39 procent – för de företag vars chefer hade en lägre lön än kollegorna i de mindre framgångsrika bolagen. Mera som ett kuriosum kan nämnas att företag vars chefer regelbundet deltar i *World Economic Forums* möten i Davos tycks gå mycket sämre än jämförelseindex och ännu mycket sämre än bolag vars VD stannar hemma och jobbar. Den enda riktigt bra studie om arbetstid som jag kommer ihåg på rak arm handlade om taxichaufförer i New York. De hyrde sin bil per dag för en fast summa. Regniga dagar gick det lätt att tjäna pengar men när det var svårt och uppehållsväder gick det tyngre. Hur länge arbetade de? De arbetade tills de fått ihop den dagsförtjänst de ville ha – alltså mindre när det var lätt att tjäna pengar och längre när det var svårt.

Det går inte att dra några säkra slutsatser på grundval av anekdotisk evidens. Det finns säkert också kulturella skillnader mellan och inom Europa, å ena sidan, och Förenta Staterna i allmänhet och New York i synnerhet. I poppersk anda kan vi dock konstatera att tvärsäkra påståenden om bonusars välsignelse inte bara är tveksamma – de är sannolikt fel. Vi kan för övrigt vara säkra på att bonusar inte infördes efter noggranna studier eller av personer som trodde att de skulle fungera. De infördes därför att det var svårt att motivera de höga chefslöner man ville sätta (åt varandra). Då blev det nödvändigt att motivera en del därav som belöning för en särskilt framstående prestation. I Förenta Staterna bidrog också en ändring av skattelagstiftningen. President Clinton lyckades höja skatten på inkomster som översteg \$ 1 miljon men gjorde undantag för ”prestationsrelaterad lön” (*pay related to performance*). Resultatet blev som väntat att en ökad del av mycket höga löner redovisades som beroende av särskilda insatser.

Finansindustrin då och nu

Louis Brandeis föddes 1856 och tog sin juristexamen vid Harvard som tjugoföråring med ett betyg som i alla fall inte överträffades under hans livstid. Efter grundlagsfäderna har få personer haft ett så stort inflytande på landets konstitution och hur den ska tolkas.⁸⁰ Han ”uppfann” rätten att vara för sig själv (*law of privacy*) och övertygade president Woodrow Wilson om att den centralbank som inrättades 1913 skulle bli en helt igenom federal

⁸⁰ Lärda jurister skulle sannolikt invända att den mest inflytelserike var den helgonförklarade ordföranden i Högsta Domstolen under första hälften av 1800-talet, John Marshall. Det var han som etablerade en evolutionär tolkning av konstitutionen som stod sig tills Antonin Scalia lade sin kalla hand över texten. En annan värdig, kanske övermäktig konkurrent om denna ära, är naturligtvis Oliver Wendell Holmes Jr som lämnade domstolen 1935.

institution. Några år innan han nominerades till Högsta Domstolen, och valdes, med röstsiffrorna 47 – 22, hade han gett ut boken *Other People's Money: and How the Bankers Use it*. Det är en detaljrik redovisning – han var känd för att kunna räkna - av en ekonomi i händerna på *the Money Trust* – en sammanslutning av stora banker och företag under ledning av J.P. Morgan & Co. Ett genomgående tema är att bankerna kan ta ut väldiga avgifter utan att ta någon risk. Ibland blir det faktiskt dubbelt upp. Banker tar ibland betalt för att genomföra fusioner som senare visar sig strida mot konkurrenslagstiftningen och får då ersättning för att lösa upp vad de just fogat samman. Mest intressant är att storbanker inte initierade någon av de industrier som växte fram. Först när företagen stod på säker grund trädde *Money Trust* in och då för att eliminera konkurrens. ”Dessa bankbaroner lägger, genom de höga avgifter de tar ut (*excessive exactions*) en tung skatt på hela samhället” men ännu viktigare är att Money Trust ”effektivt eliminerar konkurrens.”

Det finns många skillnader mellan den värld som Brandies beskrev och dagens situation. En är att den verklighet han beskriver i den nämnda boken är begriplig. Det går att se vad som hänt och vilka konsekvenser det fick. Det är till och med möjligt att se vad som borde göras, vilket är skälet till att Brandeis artiklar i *Harper's Weekly* (som senare blev boken) fick politiska konsekvenser. I dag tycks inte ens förmenta experter veta vad som hänt.

Den atlantiska finanskrisen hade delvis andra orsaker och förlopp i Förenta Staterna än i Europa. Ännu på våren 2007 pekade alla tecken mot skyn - även om de sifferkunniga visste att huspriserna redan börjat dala efter att ha stigit under en lång följd av år. Samtidigt som det var billigare än någonsin att försäkra sig mot kreditrisk, i mitten på juni, stod klart att två av Bear Stearns fonder hamnat på obestånd. En av dem hade det lika (avsiktligt?) obegripliga som oöversättbara namnet *High Grade Structured Credit Enhanced Leveraged Fund*. För att rädda vad som räddas kunde företaget sälja obligationer med säkerhet i huslån men fann inga köpare. Aktiemarknaden började ställa in sig på att en del banker och finansinstitut skulle komma med dåliga nyheter. Analyskåren beräknade att värdet på lån till egna hem skulle behöva skrivas ned med omkring \$ 20 miljarder. Snart visade det sig emellertid att banker rensat sina balansräkningar från dåliga lån genom att placera dem i särskilda instrument (*Special Investment Vehicles, SIV*) trots att de fortfarande bar ansvaret i egen räkning. Vid ett analytikermöte i november 2007 tvingades Citigroups finanschef, Gary Crittenden, medge att han faktiskt inte visste hur tillgångarna (dvs utestående lån) i balansräkningen skulle värderas. Vad som i september varit \$ 20 miljarder beräknades nu två månader senare till mellan \$ 400 och \$ 500 miljarder. Så småningom skulle IMF ”uppskatta att banker och andra finansiella institutioner från 2007 till 2010 skrev av \$ 2 700 miljarder för värdepapper utgivna i Förenta Staterna (*US-originated assets*).” Bear Stearns togs över av JP Morgan Chase i mars 2008 på ett sätt som kom att bli ett mönsterbildande. Federal Reserve lånade ut de pengar som behövdes och tog risken medan hela uppsidan (i stort sett) hamnade hos JP Morgan Chase.

Samtidigt rapporterade Lehman Brothers, vars finansiella ställning ifrågasattes på marknaden, en kvartalsvinst som låg långt högre än vad analytikerna förutspått. Men glädjen blev kortvarig. Bolaget var ett korthus som rasade samman ett halvår senare. Då blottades för omvärlden det finansiella systemets enormt komplexa bräcklighet. Ett skäl till att alla

räddningsförsök misslyckades var att ingen kunde bedöma värdet på företaget. Det fanns ingen marknad för de sofistikerade finansiella produkter som fanns i Lehman Brothers' balansräkning. Bolaget visade sig rymma ett otal mer eller mindre självständiga enheter och konkursförvaltare hade svårt att avgöra om dessas relationer till omvärlden stod på plus eller minus. Marknaden var bottenfrusen eftersom man inte visste vem man kunde lita på och vem som var på fallrepet.

Den underliggande orsaken till den amerikanska krisen var att många miljoner familjer fått eller övertalats att ta lån som de inte kunde betala. I många fall hade lån beviljats till personer som varken hade jobb, inkomst eller utbildning. Andra bodde skuldfritt i eget hus men övertygades att ta lån för att konsumera. Ofta var villkoren mycket generösa under en inledande period för att sedan snabbt bli tuffare. Konsumtionsboomen i Förenta Staterna finansierades i stor utsträckning med lånade pengar. Under ett enda år ökade belåningen av egna hem med nästan \$ 1 000 miljarder.⁸¹ Många hus byggdes och belånades av spekulanter som trodde att priserna skulle fortsätta att stiga.

Lånen förmedlades, vanligen mot provision, av agenter (som förvånande ofta fanns i brottsregistret) till personer som i många fall saknade insikt om vad de skrev på. Enskilda företag utförde mot betalning den värdering av fastigheten som behövdes för att banken skulle bevilja lånet. Så småningom paketerades lånen till obligationer som av de stora värderingsinstituten (*rating agencies*) fick högsta säkerhetsklass. Detta var viktigt eftersom snabbt växande pensionsfonder och försäkringsbolag var på jakt efter säkra placeringar.

Europeiska banker och institutionella placerare drabbades tidigt av den amerikanska krisen men ännu i maj 2008 lovade EU-kommissionen att ”den gemensamma valutan i sig skulle fungera som ett skydd mot externa chocker.” Det visade sig vara precis tvärtom. Den europeiska statsfinansiella krisen har sitt ursprung i att räntorna inom eurozonen föll till samma nivå som i Tyskland (nästan). Detta förhållande, som hade kunnat vara en fördel för eurozonens ekonomier, bidrog till Greklands budgetkris och till fastighetsbubblor i Spanien och Irland. Regeringen i Aten tvingades söka nödhjälp som i praktiken innebar lån för att betala skulder till franska och tyska banker, hedgefonder och försäkringsbolag.⁸² Den irländska fastighetskrisen löstes genom att skulder flyttades från banker och spekulanter till skattebetalarna. En politik som dominerades av sparsamhetsnit ledde till att euroland sedan krisens början haft en sämre ekonomisk tillväxt än någon jämförbar ekonomi – och inom sig starkt asymmetriska konsekvenser.

Det finns flera drag som är gemensamma för vad som hände på olika sidor av Atlanten. Ingen av huvudaktörerna har ställts till ansvar och det beror bara delvis på att det är svårt att fördela skuldbördan. I Förenta Staterna hittar vi misstänkta längs hela värdekedjan – agenter som, påhejade av regering och kongress, prackade på personer lån som de borde vetat att de inte skulle kunna betala eller ens behövde; värderingsmän som mot betalning åsatte

⁸¹ Totalt belånades hus i Förenta staterna till ett värde av \$ 2 300 miljarder. Därav användes 44 procent för att reparera huset; lika mycket för att köpa aktier och andra tillgångar och resten för konsumtion.

⁸² Franska och tyska bankers skulder till alla krisländer uppgick till 75 resp. 50 miljarder euro. Detta hade lätt kunnat betalas över statsbudgeten.

fastigheter det värde de hoppades att de skulle få någon gång i framtiden; banker som kände till innehållet i det paket de sålde som kuranta varor; värderingsinstitut som samfällt och mangrant misslyckades med den enda uppgift de hade och borde kunna; obligationsförsäljare som kursade värdepapper med exotiska namn med okänt innehåll; försäkringsbolag som inte bort ta ansvar för saker de inte begrep. När delstaten Georgia 2002 införde en lag som gjorde alla deltagare i "värdekedjan" ansvariga för sina handlingar dödades den slutligen av de tre stora ratinginstituten som vägrade att ge högsta betyg till de lån som uppfyllde villkoren. I Europa tävlar kommissionen, ECB, Eurozonens finansministrar och stats- och regeringscheferna med alltför riskbenägna och giriga banker om förstahandsansvaret. Eller ligger skulden kollektivt hos trojkan – IMF, kommissionen och centralbanken – som tvingade på Grekland villkor som i alla händelser fonden betraktade som orealistiska.

I enskilda fall förefaller det emellertid som om ansvar borde kunna utkrävas. Den officiella rapporten om finanskrisen konstaterade att Citigroup 2007 hade en relation mellan utestående lån och eget kapital (1 till 48) som var mer än dubbelt så riskabel som den företaget rapporterat till myndigheter (1 till 22). Att inte ha granskat Angelo Mozilos förehavanden som chef för landets största försäljare av tveksamma lån (*toxic subprime loans*) måste betraktas som tjänstefel av rättsvårdande myndigheter.⁸³ Den irländska fastighetskrisen borde ha fått ett kännbart rättsligt efterspel eftersom bankerna var helt medvetna om vad de ställde till med och kallt räknade med att räddas av staten.

Voltaire berättar i *Candide* att engelsmännen då och då skjuter en amiral "pour encourager les autres" (för att gjuta mod i de andra). Han syftar på en verklig händelse. Under sjuårskriget 1756-63 hade amiral John Byng, kraftigt underbemannad och med läckande skepp, underlåtit att förfölja den franska flottan. Eftersom den engelska flottans krigshandbok (*Articles of War*) föreskrev att en befälhavare i stort sett alltid måste gå till attack hur höga oddsen än var så kunde domen bara bli en. Vi kanske inte ska vara så stränga men det hade varit bra om myndigheter ändå hade försökt att undersöka om allt alltid hade gått rätt till.

Ett bestående och i långa stycken berättigat intryck är att finansiella institutioner och deras aktieägare hållits skadelösa medan människor som förlorat både hem och jobb lämnats åt sitt öde. Att cheferna i Merrill Lynch fick behålla sina bonusar för 2007 när företaget togs över av Bank of America blev stilbildande för hur det skulle gå till. Den nödvändiga kapitaliseringen av banker med federalt bistånd gav utrymme för bonusar. Det väldiga kapitaltillskottet på \$ 180 miljarder till försäkringsbolaget AIG behövdes för att det skulle kunna honorera sina åtaganden gentemot Goldman Sachs och andra bolag. Alla räddningsaktioner bidrog till att OECD-länders offentliga skuldsättning ökade från i genomsnitt 73 procent av BNP 2007 till 100 procent 2011.

⁸³ Niall Ferguson beskriver Mozilos verksamhet och konstaterar att "om inte detta var en kriminell verksamhet så måste det i sanning bero på att det finns brister i strafflagen."

Den finansiella sektorn har utvecklats till ett utomordentligt komplext system.⁸⁴ Det behöver inte vara så. De flesta delarna är både begripliga och viktiga. Banker använder kortsiktigt sparande och egen upplåning på marknaden som bas för långa lån för köp av bostad, konsumtion och kommersiella investeringar. Att detta egentligen är en allmännyttig verksamhet, vars värde ligger i hur låntagaren använder pengarna, har vi glömt i vår neoliberala värld. Det är därför som stater i flertalet OECD-länder garanterar sparares insatta pengar upp till ett visst belopp. IMF har beräknat att värdet av denna form av offentligt stöd till banker är \$ 630 miljarder (vilket är mer än nettovinsten för världens 1000 största banker). Banker och många andra finansiella institutioner förvaltar också, mer eller mindre aktivt, pengar för kunders räkning. Det är lönsamt, riskfritt och begripligt men sällan framgångsrikt. I bästa fall alltså ett nollsummespel. I andra ändan på registret finns mängder av finansiella innovationer som på svenska kommit att kallas värdepapperiseringen. Olika former av underliggande tillgångar paketeras i ett instrument av varierande säkerhet som kan säljas till institutionella placerare. Det teoretiska (*notional*) värdet på utestående derivat ökade 1998-2008 enligt *Bank for International Settlements* från \$ 72 000 miljarder till \$ 673 000 miljarder (11-falt större än världen totala produktion).

I grunden bygger idén att paketera olika former av lån till värdepapper med varierande risk och löptid på en sund idé. Det finns miljoner kunder som har olika behov av att kombinera risk och bindningstid. Fundamentalt är då att det finns en transparent länk till hur värdet utvecklas på de underliggande tillgångarna.⁸⁵ Värdet av denna verksamhet får dock genomgående lågt betyg. Den högt ansedda rapporten *The Turner Review*⁸⁶ avvisar tidigare föreställningar om att marknaden alltid är effektiv. Värdepapperiseringen fick en omfattning ”som inte kan motiveras av dess värde för den riktiga (*real*) ekonomin.” En direkt ”negativ form av vinstuttag (*rent extraction*) möjliggörs genom dolda vinstmarginaler, asymmetrisk information och kunskap mellan den slutlige konsumenten av finansiella tjänster och producenten och den struktur *principal-agent* relationen har mellan investerare och företag och mellan företag och enskilda anställda.”⁸⁷

Till detta kan vi lägga några förhållanden som den försiktige Lord Turner inte nämner. Företag inom finanssektorn lägger beslag på en orimlig andel av näringslivets vinster och löner. Åren före finanskrisen svarade, enligt *Bureau of Economic Analysis*, den finansiella

⁸⁴ Andrew Lo, som är professor vid MIT's Sloan School of Management, har gjort ett försök att begripa hur finansindustrin fungerar, utan att göra anspråk på att lyckas, i *Reading About the Financial Crisis: A 21-Book review*. En bra redogörelse för finansindustrins komplexitet finns hos Wolf (2012).

⁸⁵ Derivat är samlingsnamnet på instrument som får sitt värde från underliggande åtaganden.

⁸⁶ Rapporten skrevs av Adair Turner på uppdrag av Storbritanniens finansminister. Han var ordförande för landets finansinspektion fram till dess avskaffande 2013 och är nu medlem av överhuset utan partitillhörighet (s.k. *crossbench*).

⁸⁷ Den tidigare chefen för Federal Reserve, Paul Volcker, var mer rättfram i sitt omdöme om finansindustrins bidrag till människors välfärd. Den enda innovation han fann anledning att nämna var uttagsapparater (ATM). Han glömde emellertid indexfonder som lanserades av Jack Bogle 1975. Hans fond Vanguard, i dag världens största, motarbetades energiskt av Wall Street, som ville skydda sina kommissionsintäkter, och kallades till och med ”oamerikansk” (*unAmerican*). Hans innovation beräknas ha sparat omkring \$ 1 000 miljarder i avgifter för sparare.

sektorn i Förenta Staterna för 40 procent av alla vinster i näringslivet (*corporate sector*)⁸⁸ och de anställda på Wall Street tjänar i genomsnitt femfalt mer än kollegor inom annan privat verksamhet i New York. Finanssektorn i både Amerika och Europa drar till sig en stor del av elituniversitetens studenter som skulle ha haft ett större värde för samhället om de blivit chefer i riktiga företag, forskare, lärare, läkare, universitetsrektorer, politiker eller uppfinnare. Finansindustrins Mecka håller på att bli en mycket märklig plats. Nästan hälften av alla annonser om jobb som kräver en universitetsexamen var 2014 knutna till London (*London-based*) och staden tappar befolkning i alla åldersgrupper utom i intervallet 20-29. De allra fattigaste blir allt fattigare men gläds kanske av att utvecklingen energiskt följs av *Social Mobility Commission*. London är i sanning en magnet men för landet norr om Oxford och Cambridge ses den mer som en dödsstjärna än en tillväxtmotor.

Storbritannien har drabbats av ”den holländska sjukan” – ett begrepp som används för att beskriva vad som händer när en sektor etableras och blir överlägset mer inkomstbringande än resten av ekonomin. Vanligen associeras till länder som kunnat exploatera fyndigheter av gas och olja för att etablera sig som storexportörer. Med flytande växelkurs innebär detta oundvikligen att valutan stärks vilket leder till att alla andra sektors konkurrenskraft sänks. Så länge det gäller just olja och gas kan man både ha och äta kakan vilket Norge visat på ett föredömligt sätt. Landets ledande partier har kommit överens om att merparten av oljeinkomsterna fonderas för att konsumeras av kommande generationer. Men Storbritannien har inte denna frihet. Om regeringen försöker beskatta finanssektorn kan den utan svårighet flytta. Vilka konsekvenser detta skulle få för landet på lång sikt är en intressant fråga med tanke på att effekten sannolikt är positiv.

Om vi lägger ihop höga avkastningskrav, monopolvinster, ökade boendekostnader och kostnadsdrivande löner så blir slutsatsen densamma som hos Brandeis. Stora delar av verksamheten inom finansindustrin innebär en beskattning av den riktiga ekonomin.⁸⁹

⁸⁸ Stephen Cohen & Bradford DeLong (2010) anser att detta är en kraftig underskattning av finansindustrins andel eftersom många fonder är organiserade på ett sådant sätt att de inte räknas till ”corporate sector.”

⁸⁹ Det har alltid rått delade meningar om hur man ska registrera finansiella tjänster i nationalräkenskaperna. När Simon Kuznets (ekonomipristagare 1971) gjorde det första försöket 1934 så uteslöt han ”en mycket stor del av utgifter för finansiella och spekulativa aktiviteter” och en hel del annat eftersom han ville beräkna det som bidrog positivt till mänsklig välfärd. FN fick efter kriget uppgiften att utarbeta en standard för nationalräkenskaper och använde då den traditionella metoden för att redovisa värdet av tjänster – nämligen vad kunden betalar. Men då och i huvudsak också i dag så tar inte banker ut en avgift. De lever på skillnaden mellan vad spararna får och den ränta bankerna kräver för att låna ut. I den ursprungliga versionen av FN:s standardmodell (*Standard National Accounts, SNA*), som kom 1953, var banksektorns bidrag till BNP därför mycket litet eller negativt. När systemet gjordes om 1993 introducerades en metod som kallades ”indirekta beräkningar av finansiell förmedling” (*financial intermediation services indirectly measured, FISIM*) som dock har den icke avsedda (och 1993 svårförutsedda) effekten att ”ökad riskexponering registreras som en ökad real tillväxt av finansiella tjänster.” Denna absurda konsekvens uppvisades för allmänt beskådande det fjärde kvartalet 2008 då Lehman Brothers just hade kollapsat och världens finansmarknader var bottenfrusna. Då lämnade den brittiska finansindustrin sitt största bidrag någonsin till landets BNP. Min enkla uppfattning är att bankernas viktiga grunduppgift – att ta hand om sparande och finansiera klokt riskvärderade investeringar – ska registreras som utgifter vilka uppvägs av investeringarnas bidrag till BNP. En bra redogörelse för hur BNP beräknas finns hos Coyle (2014). Problemet med att registrera risk berörs av Andrew Haldane i ett tal som finns på nätet – <http://www.bankofengland.co.uk/publications/Pages/news/2010/036.aspx>.

Om de traditionella partierna vill återta en rimlig kontroll över samhällsutvecklingen är det nödvändigt att radikalt förändra finanssektorns omfattning och struktur. Det är inte möjligt att ha en industri som till stora delar lämnat rättsstatens berättigade krav på insyn och kontroll och är så komplex att ingen utomstående (och uppenbarligen mycket få inomstående) begriper. Ett särskilt problem är en mycket stor del av verksamheten har flyttats utanför den sfär som är föremål offentlig reglering (*shadow banking*). De lama reformidéer som hittills förts fram tar sikte på att öka krav på eget kapital och förhindra att någon bank blir så stor att den inte kan tillåtas gå i konkurs (*too big to fail*). Den enkla lösningen är att den rena bankrörelsen tar hand om samhällets sparande och förmedlar lån förinvesteringar och konsumtion.⁹⁰ Den får inte ägna sig åt något annat och blir ensam berättigad till statens omsorg och beskydd. En annan möjlighet är att inrätta statligt garanterade eller statliga institutioner som bara ägnar sig åt bostadslån. Andra företag får konkurrera om sparnas pengar genom att erbjuda högre ränta (och risk). De ska stå under finansinspektionens kontroll och verka med krav på den transparens som då behövs. Den som får oktroj på bankverksamhet eller licens för annan finansiell verksamhet får inte ha filial eller kunder med konton i skatteparadis.

Handel med aktier och andra värdepapper är en verksamhet som borde skötas som en allmännyttig verksamhet. Robothandel har ingen samhällsnytta. Den ger enbart de stora och mäktiga en fördel på bekostnad av mindre aktiehandlare. John Schwall, som tillhör de invigdas krets, konstaterar att robohandlare, ”skor sig på landets alla pensionssparare genom ett systematiskt bedrägeri och folk har inte en aning om vad som sker. Jag håller på att gå i taket (*That just drives me up the fucking wall*).” Robothandel är i teorin mycket lätt att avskaffa men den privatägda börsen Nasdaq får två tredjedelar av sina intäkter från denna verksamhet.

Det kan tyckas att ovan nämnda förslag är alltför radikala för att föra fram i Bryssel (för att inte tala om Washington) men om man inte tillåter sig att formulera hur det borde vara vet man inte ens i vilken riktning man ska röra sig.

Brandeis analys är befryndad med tidskriften *Economists* ovan citerade värdering av bankers roll i den brittiska ekonomin och samma fråga kan ställas i dag. Vad är det egentligen banker tar betalt för? Årsvinsten i den amerikanska banksektorn var för sju-åtta år sedan \$ 115 miljarder. De fyra svenska storbankerna tjänar tillsammans ca 120 miljarder kronor.

Den tidigare nämnda investeringsfonden Bear Stearns hade en lång tid en TV-reklam som slutade med att en äldre man med tilltalande utseende och en förtroendeingivande röst förklarade att ”vi tjänar pengar som man gjorde förr i tiden, vi förtjänar dem.” Det visade sig att detta inte var helt sanningsenligt men idén är bra. I det marknadsekonomiska system vi har är det av fundamental betydelse att alla banker förtjänar sina pengar på ett sätt som bidrar till samhällets utveckling. Det är då beklagligt att de i försvinnande liten utsträckning

⁹⁰ Den brittiska liberala ministern Vincent Cable berättade för mig att de hade varit på väg att föra fram ett förslag om att klyva finanssektorn men att det stupade på att det skulle bli så svårt och dyrt att dela upp alla digitala system. Jag förbehöll mig rätten att tro att det var ett problem av samma karaktär som millenniebuggen.

lånar ut tillväxtdrivande investeringar. Och frågan är om banker någonsin spelat denna roll. De gjorde det inte i Förenta Staterna under 1900-talets första hälft enligt Louis Brandeis. Winston Churchill var inte heller imponerad. ”Jag skulle helst se finansherrarna mindre högfärdiga och industrialisterna mer nöjda” sade han 1925 under sin tid som finansminister. Martin Wolf påpekar att de lån som i dag redovisas i bankers balansräkning ”till överväldigande del går till hushåll och andra finansiella institutioner.” Fredrik Erixon och Björn Weigel har beräknat att den andel av brittiska bankers utlåning som går till företag som producerar varor och tjänster endast är 3 procent. Wolf påpekar också att banker i grunden är att betrakta som allmännyttiga institutioner som ”mer är en del av staten än den privata sektorn.” Det blir därför obegripligt varför denna verksamhet ska kunna göra anspråk på att avkastningen på eget kapital ska ligga på nivån 15 procent.

Alla bedömare är överens om att en central orsak till finanskrisen är att många personer tog omotiverat stora risker med andras pengar och att flera av världens banker och investmentbolag saknar en etisk kompass som är synkroniserad med hur den övriga delen av mänskligheten ser på saken. Inte sällan uppdagas saker som knappast kan kallas något annat än brottsliga. Det har uppenbarligen varit svårt att avstå från att tvätta pengar åt ryska och ukrainska oligarker, mexikanska knarkkarteller, vapenhandlare och terrorister. Dåvarande chefen för Citigroup, Charles ”Chuck” Prince förklarade i en intervju i juli 2007 varför det var så svårt att avstå från lönsamma affärer. ”Så länge musiken spelar är det bara att hoppa upp och dansa. Vi dansar fortfarande.” Han var medveten om spelets hårda regler och kanske en av de få som såg vartåt det lutade. Om han 2005 gett order om att hans bank skulle sälja av lönsamma dåliga lån och satsa på säkrare papper skulle han ha fått sparken eftersom alla finansbolag fortfarande gjorde rekordvinster och börsen gick som tåget. Nu fick han i stället stiga av drygt fyra månader efter intervjun när Citigroup tvingades till stora nedskrivningar. Den tidigare chefen för finansföretaget Morgan Stanley, John Mack, uttalade sig *post festum* när han i ett föredrag i New York deklarerade att ”vi kan inte kontrollera oss själva.”

Demokratisk kultur

En av demokratins viktigaste uppgifter är att hantera meningsmotsättningar på ett sätt som gör att hotande konflikter omvandlas till legitima beslut. Politiska motståndare måste då träffas för att ta sig an denna uppgift. På federal eller nationell nivå sker det på behörigt avstånd från problemen och besluten leder till lagstiftning, medelstilleddelning eller utredning. I kommuner handlar överläggningar om det mer närliggande. Det blir då enklare att se partiöverskridande gemensamma intressen. Men det blir tunt om det demokratiska samtalet

reduceras till valda representanters protokollförda möten. Ett samhälles långsiktiga hållfasthet kräver en tätare social väv.⁹¹

Det är bra om medborgare över klass- och partigränser tvingas hantera frågor av gemensamt intresse. Ett samhälle där de välbeställda lever i enklaver med egna vaktstyrkor, skickar sina barn till privata skolor, ofta utomlands, har egna försäkringar för sjukvård och pension kan vara en klanderfri formell demokrati men de människor som bebor det har få gemensamma intressen. Det är bra om det finns sfärer – militärtjänst, föräldraföreningar, offentlig sjukvård, frivilligorganisationer, studieförbund, förvaltning av koloniområden, sportfiskeföreningar, körer, hemvärn och andra folkrörelser – i vilka medborgare kan diskutera och samarbeta. Inte alltid för att komma överens men för att begrunda andras synpunkter. Detta är inte en lätt uppgift under några omständigheter. Atenarna nöjde sig inte med att de kände varandra och var fysiskt sammanlänkade på slagfältet. De organiserade sitt stadssamhälle så att medborgare från olika läger hade ett gemensamt ansvar för viktiga samhällsfunktioner. Den känsla av samhörighet som skapas på detta sätt kallade Ibn Khaldoun, på 1300-talet, *'asabiyya* och lade till grund för sin historiefilosofi.⁹² Niccolò Machiavelli och Brunetto Latini talar om *il ben commune* (det gemensamma goda) – den synergi som gjorde de italienska stadsstaterna starka och rika.

Vår verklighet är en annan och den dramatiska omfördelningen av inkomster, makt och rikedom har satt sina spår på marken. När inkomstskillnaderna ökar blir avståndet mellan människors boningar större både geografiskt och mentalt. Denna utveckling speglas på många av välfärdsstatens mötesplatser – dagis, skola, bibliotek, och vårdcentral. Jag har tidigare i skrift berättat om den idyll min generation av klassresenärer växte upp i. Det finns otaliga exempel på människor från olika socioekonomiska miljöer och med vitt skilda slutstationer i livet som gick i samma klass, deltog i samma fritidsaktiviteter och, för den manliga hälften, gjorde lumpen ihop. Frankrikes president Emmanuel Macron har motiverat sitt förslag att återinföra allmän värnplikt med behovet att stärka nationens sociala sammanhållning (*cohésion sociale*). Nu är Sverige ett mångkulturellt och långt mer segregerat samhälle. Det vouchersystem som bland andra ekonomipristagarna Milton Friedman och James Buchanan fick gehör för ledde i Förenta Staterna till att den pågående etniska integrationen i skolor bröts och förbyttes i sin motsats. Det var en seger för den rika medelklassens valfrihet men kanske ett nederlag för demokratin.⁹³ Under perioden 2000-2013 fördubblades antalet skolor med mycket hög etnisk koncentration och utvecklingen har

⁹¹ Vi kan och vill förmodligen inte anamma amishs livsfilosofi men det är viktigt att komma ihåg att det finns alternativ. Amish (som är ungefär lika många som islänningarna) är inte emot alla nymodigheter men de tar bara till sig det som bidrar till samhällets välbefinnande (*fabric of society*). En intressant företeelse är seden att skicka ut ungdomar på *rumspringa* (springa runt) ett år i den moderna världen innan de bestämmer om de vill återvända, vilket 90 procent gör.

⁹² Ordet betyder gruppkänsla, solidaritet eller stamtillhörighet. Det förekommer mer än fem hundra gånger i hans mästerverk *Muqadidima* (Prolegomena). Idn Khaldoun har setts som en föregångare till Machiavelli, Hobbes, Montesquieu, Vico, Marx, Weber och Durkheim men det är viktigt att komma ihåg att den värld han skrev om och analyserade var ett arabiskt stamsamhälle. I FN-dokument översätts *asabiyya* helt enkelt med stamtillhörighet (clannism).

⁹³ Sverige har också ett vouchersystem fast vi kanske inte tänker på det. Men varje elev är försedd med en prislapp och det avgörande villkoret för att en vinstdriven skola ska lyckas är att den kan fylla klassrummen.

fortsatt i tangentens riktning. I Paris finns förvisso mer eller mindre fina *arrondissements* (stadsdelar) men långt in på 1960-talet var det en rätt väl integrerad metropol i kraft av vad som kallades *mixité*. I hus utan hiss fanns ofta butiker i gatuplanet och ägare som bodde i våningen över. På plan två fanns förmögna familjer och därefter föll inkomsten i takt med hur många trappor man måste bestiga. Nu hittar jag inte begreppet i mitt lexikon men franska regeringar försöker genom lagstiftning bevara en *mixité sociale* i stadsmiljöer.

Det hör sedan många år till god ton, åtminstone i Europa, att beklaga segregation och vidgade klyftor men det finns få exempel på verkligt kraftfulla åtgärder som skulle kunna vända utvecklingen. Det finns omfattande intervjuundersökningar i både Europa och Nordamerika som visar att två tredjedelar av väljarkåren vill se åtgärder som minskar inkomst- och förmögenhetsklyftor. Samtidigt har denna fråga, enligt statsvetarna Derek Epp och Enrico Borghetto, fått allt lägre prioritet på den traditionella politiska dagordningen. De studerade förslag som lagts i parlamenten i nio europeiska länder under perioden 1941 – 2014 och konstaterade att krav på lag och ordning och minskad immigration successivt hade trängt undan förslag som syftar till att förbättra situationen för de sämre ställda. Deras tentativa slutsats är att koncentrationen av rikedom gett ökad politisk makt till en mycket liten elit – framför allt makt att förhindra vissa radikala förslag som anses vara oförenliga med bibehållen konkurrenskraft. Det är kanske symtomatiskt att när Blair och Brown faktiskt avsatte betydande resurser i budgeten för att förbättra livsvillkoren för de sämre ställda så var det inget de skröt med i valrörelsen.

Det ska genast medges att det är en synnerlig svår uppgift att bryta utvecklingen mot ökad segregation och vända den i motsatt riktning. Det räcker inte med ökade anslag till olika aktiviteter utan kräver strukturella åtgärder i fråga om bostadspolitik och fysisk riksplanering. Och det kan inte ske genom tvång utan måste bygga på medborgarnas önskan och villighet.

Under den tidiga efterkrigstiden stod ofta bostadsbristen högt på den politiska dagordningen i Europa. Partier tävlade med varandra när det gällde hur mycket som skulle byggas och mer än en regering föll på att den inte lovade tillräckligt mycket. I Sverige kallades det miljonprogrammet och utländska gäster kom för att beskåda moderna tvårumslägenheter i Vällingby. Hyror var då och är nu reglerade i någon form i alla civiliserade länder. Det stör marknaden och kan ge upphov till förmåner som sticker i ögonen men det kan vara bra för demokratin. Stora områden med billiga hyresrätter har emellertid en tendens att stigmatiseras och snarast bidra till segregering. *Social housing* i Storbritannien och franska *banlieues* associeras med misär, drogmissbruk och brottslighet. Ett land som lyckats bygga stadsmiljöer som många kan och vill bo i är Österrike. Här finns en lång tradition att subventionera människors boende. Varje person som arbetar betalar en extraskatt som motsvarar 1 procent av lönen för att finansiera bostäder med låg hyra. Detta innebär att många har råd med en bra bostad och att Wien kvalificerat sig som världens mest attraktiva storstad. Endast 12 procent av invånarna i staden äger sin lägenhet – mer än 80 procent är hyresgäster. Stadens planeringschef betonar värdet av att en professor och en arbetslös kan bo i samma hus. ”De ska gå in och ut ur samma port och hälsa på varandra.” New Yorks radikale borgmästare Bill de Blasio har försökt sig på samma sak utan att nå hela vägen

fram. Han erbjöd byggherrar skattefördelar och andra förmåner om de upplät en del av lägenhetsytan till bostäder som mindre bemedlade hade råd med. De fick då inte tillträde till motionslokal, simbassäng och andra gemensamhetsanläggningar – och de fick en särskild ingång som omedelbart kom att kallas ”fattigmans port” (*poor door*). Många rätttroga har gjort sig lustiga över vad som också kan betraktas om ett ärligt försök som visar hur svårt det kan vara.

Det finns flera skäl till att Finland inte har några allmänt kända ”utsatta områden” med låg socioekonomisk status, hög andel invandrare och omfattande kriminalitet. Det viktigaste är med stor säkerhet att landet tagit emot relativt få flyktingar. Ett annat är att stadsplanerarna lyckats blanda hyresrätter med ägarlägenheter och radhus.

Vill man bygga mer integrerade bostadsområden så skulle det kunna finansieras med en fastighetsskatt som har den obehagliga egenskapen att den inte går att smita ifrån. Den skulle också innebära en omfördelning från rika till mindre bemedlade och från stad till land – om man så vill en liten kompensation för vad som hänt under de senaste trettiofem åren. Intäkterna skulle kunna användas för att subventionera kostnaderna för att bygga lägenheter i stadsmiljö med överkomlig hyra. Priser på fastigheter skulle stagnera eller till och med falla beroende på hur hög skatten blir vilket ger fler möjligheter att ta sig in på marknaden. När Storbritanniens finansminister George Osborne varnade för att Brexit skulle leda till ett kraftigt prisfall på egna hem visade det sig att de flesta välkomnade detta eftersom barnen skulle kunna flytta ut till eget boende.

Stora skillnader i fråga om inkomst och förmögenhet har betydelse för hur demokratin fungerar men det är, som Crosland ständigt påpekar, viktigt att inte förlora ur sikte hur levnadsvillkoren ser ut för de sämst ställda. Det har under mycket lång tid varit klart och accepterat att samhället har ett ansvar för människor som är arbetslösa eller saknar förmåga att försörja sig själva. Frågan får en helt annan dimension när det visar sig att många människor i rika länder inte har råd med mat och logi trots att de arbetar heltid. Vi har redan nämnt att antalet fattiga ökar i Kalifornien och att *Die Tafel* delar ut mat till allt fler i Tyskland. De gula västarna startade som en protest mot höjda priser på diesel. Nu är det en kamp för rätten att leva ett värdigt liv. Grundbulten för välfärdsstatens doktrin har alltid varit att de allra flesta skulle ha ett jobb med en lön som räckte till både materiell och andlig spis. Och detta tillstånd fanns inte bara som en hägring på 1960-talet – det var praktiskt taget uppnått. Dagens situation är otänkbar från den utsiktspunkten.

Det finns flera traditionella instrument i den politiska verktygslådan. I Tyskland har införandet av minimilöner dämpat utvecklingen mot ökad ojämlikhet och socialdemokraterna har lagt ett förslag om en hygglig grundpension efter ett långt arbetsliv till en kostnad av mer än 7 miljarder euro. Låglönesatsningar i avtalsförhandlingar har spelat roll i Sverige. En annan möjlighet är systemet med negativ inkomstskatt – om redovisad inkomst är för låg har löntagaren rätt till ett tillskott till lönen i stället för ett avdrag. Det är då uppmuntrande att de senaste utvärderingarna pekar på att systemet är både effektivt och överraskande billigt. Det har också den stora fördelen att det bara gäller för den som arbetar

på den vita arbetsmarknaden. Enklast och mest effektivt är och förblir dock en skatt på mark och fastigheter.

Vem ska göra jobbet?

De amerikanska grundlagsfäderna såg partier som ett hot mot deras skapelse som byggde på idén om en filtrerad och förfinad folkvilja. Men det visade sig att partier behövdes för att kanalisera väljarnas preferenser till maktens boningar. I en ideal värld är ”demokratins uppgift att aggregera individuella preferenser till ett kollektivt val på ett så rättvist och effektivt sätt som möjligt.” Modellen är hämtad ur ekonomernas verktygslåda och beskriver både för marknaden och politiken en situation som aldrig kan realiseras full ut. I båda fallen gäller att någon måste göra det jobb som består i att ge konsumenten eller väljaren ett rimligt antal val. Uppdraget är betydligt svårare på den politiska marknaden. Det räcker med att begrunda alla tänkbara kombinationer mellan olika möjligheter att finansiera offentlig verksamhet och de aktiviteter som kan genomföras. Det krävs att partier uppkommer och yxar till ett antal förslag om hur vissa skatter och avgifter ska göra det möjligt att förverkliga ett sammanhållet program. Debatter inför val handlar både om inkomstsidan – skatters omfattning och fördelningseffekt – och värdet av de reformer som skatterna ska betala. Ibland också om varför vissa neddragningar är nödvändiga. I många fall har valprogram, innan de blir offentliga, stötts och blötts inom partier med varierande grad av demokrati. På detta sätt ställs medborgaren inför ett hanterligt antal alternativ, vilket också underlättar ansvarsutkrävande. Efter valdagen överlåter vi arbetet med att förverkliga generella deklARATIONER till praktisk politik till de representanter vi valt som lyckligtvis är klokare och mer omdömesgilla än vi själva.⁹⁴

Det är lätt att kritisera politiska system och det bör vi göra när de präglas av korruption och nepotism. I Västeuropa ska vi nog snarast vara glada att så många begåvade människor ännu väljer en politisk karriär. De drivs inte av pengar; kanske av viljan att utöva makt men också av möjligheten att göra världen litet bättre. Den i fotnoten nämnda studien, som avser svenska riksdagsmän och kommunalpolitiker, pekar på att de drivs av motivet att tjäna något

⁹⁴ Det väckte märkligt nog en viss munter uppmärksamhet när denna självklarhet dokumenterades av en grupp forskare. De jämför intelligens (*cognitive score*) och ledarskapsegenskaper för personer som i Sverige valts till kommunala uppdrag och till riksdagen mot ett antal elityrken. I fråga om kompetens att leda en verksamhet är det bara storbolagschefer som överträffar riksdagsledamöter. Ordföranden i kommunstyrelsen har samma ledaregenskaper som chefer för medelstora företag och klart bättre än ekonomer och statsvetare. Mätningen av IQ placerar läkare i topp följda av ekonomer, jurister och statsvetare. Riksdagsledamöter och ordföranden i kommunstyrelsen når i stort sett samma kognitiva nivå som chefer för medelstora företag (Dal Bó m.fl.)

annat än pengar. Det är också viktigt att understryka att det demokratiska systemet i Sverige tycks promovera de mest talangfulla för de tyngsta uppdragen.

Philip C. Friese skrev 1856 i *An Essay on Party* att partiers främsta uppgift är att skapa opinion – precis det grundlagsfäderna fruktat allra mest. Men partier kom också att få många andra funktioner. I sina bästa stunder har de blivit skolor i det möjligas konst. Många av partierna i Västeuropa och Nordamerika har varit arenor för intensiva debatter om centrala samhällsfrågor och, i många fall, har de varit folkrörelser. I Förenta Staterna fick partier tidigt, tack vare den valde presidenten makt, betydelse för politikens inriktning. I parlamentarismens hemland var Lord Salisbury den förste regeringschef som behövde bekymra sig om opinionen inom sitt parti. Han var premiärminister tre gånger under perioden 1885-1902 och ville att hans dödsorsak skulle anges vara tvånget att skriva ”andefattiga brev till korkade konservativa partiorganisationer.”

Till följd av valsystemets utformning har det i Förenta Staterna och Storbritannien bara funnits två partiprogram att välja mellan men, å andra sidan, har medborgarna kunnat ta ställning till vem de vill utse som sin lokala representant. Innan partidisciplinen stärktes på allvar i Förenta Staterna kunde man efter ett val inte säkert bedöma den politiska kursen innan man granskat personuppsättningen i representanthuset. Också balansen i senaten var starkt beroende av vem som valts och vilka som skulle ta hand om de viktiga posterna som utskottsordförande. Människor har uppenbarligen ett behov av att tycka om sina politiska ledare. Hur underligt det än kan låta hävdar tyska forskare med viss emfas att folk började med att tycka om Hitler som person innan de också gillade hans politik. Forskarna vid Göteborgs universitet, som står bakom de så kallade SOM-undersökningarna hävdar envist att partiledares person nästan saknar betydelse för partiers resultat i val. Omedvetna om detta letar demokraterna i Förenta Staterna nu med ljus och lykta efter en kandidat som är ”likeable” (lätt att tycka om). Trump är tydligen ett undantag – ganska få gillade honom innan han lovade att bygga en mur.

I länder med proportionella valsystem blir personberoendet mindre och partierna fler. I Västeuropa. Kanada, Australien och Nya Zeeland har det dock ofta och under lång tid funnits två stora partier, ett till höger och ett till vänster. I Japan endast ett och i Schweiz en handfull.

Den andel av medborgarna som är medlemmar i ett politiskt parti har i Västeuropa sedan 1970 minskat kraftigt i alla länder utom Spanien (och där har ökningen skett från en extremt låg nivå). Och de som deltar aktivt i partiarbetet är naturligtvis ännu färre. I Storbritannien, Tyskland och Frankrike är nu bara några få procent av den vuxna befolkningen registrerade som medlemmar. Det var i praktiken Torypartiets 160 000 medlemmar som valde Boris Johnson till landets premiärminister. Österrike är ett undantag. Där är ca 17 procent partimedlemmar och den andelen har varit konstant under 2000-talet. Det beror till en del på att politiska sammanslutningar har möjlighet att fördela eftertraktade jobb till egna medlemmar. Italien är också ett glädjande undantag. Efter att ha sjunkit under lång tid har partiaktiviteten ökat efter millennieskiftet. Det är emellertid osäkert hur medlemskap i Femstjärnerörelsen registreras. Utvecklingen av valdeltagande följer samma mönster. Det

har sjunkit särskilt snabbt i länder som Storbritannien, Japan och Kanada och är extremt lågt i Schweiz. I Förenta Staterna är det relativt stabilt på låg nivå. Valdeltagandet är fortfarande högt i Italien och Tyskland och mycket högt i Danmark, Island, Norge och Sverige även om vi inte når Maltas rekord på 93 procent. Ett annat fenomen är att de två största partiernas andel av väljarkåren minskar. På 1950-talet representerade de i många fall mer än tre fjärdedelar av de medborgare som röstade - nu vanligen mindre än hälften i länder med proportionella valsystem. I Tyskland, där politiker har en stark aversion mot minoritetsregeringar, har under hela efterkrigstiden någon form av koalition, och i värsta fall en stor koalition, funnits till hands. Att döma av opinionssiffror och delstatsvalen i Bayern och Hessen är den tiden förbi.

Denna utveckling är, om vi accepterar att partier är en omistlig del av demokratin, djupt oroande. Peter Mair deklarerar i den viktiga boken *Ruling the Void – The Hollowing out of Western Democracy* – i dess första mening faktiskt - att partidemokratins tid är över. Den grundläggande tesen är att politiska partier har förvandlats från organisationer med många medlemmar, som levde i symbios med folkets skiftande sinnelag och valde representanter som förde argumentationen vidare in i parlament och regeringskanslier, till elitdrivna organisationer som formulerar de åsikter medlemmarna förväntas anamma. Statsbärande partier blir regeringens representanter bland folket i stället för ett folkligt brohuvud i maktens salar. Orsakerna till denna utveckling är flera och naturligtvis beroende av nationell kontext. Meningsmotsättningarna längs den traditionella politiska skalan har minskat i betydelse. Det är ett illavarslande tecken att många medborgare inte ser någon skillnad mellan de stora partierna till höger och vänster. Det är också oroande att det i många länder tycks vara en fördel om kandidater inte befläckas av politisk erfarenhet. Särskilt belastande är att ha tillhört den politiska eliten. Det finns en intressant undersökning av ett antal valkretsar i Förenta Staterna, framför allt i Mellanvästern, som med klar majoritet vanns av Barack Obama 2008 och 2012 men förlorades av Hillary Clinton. Hur kunde väljare som två gånger stött Obama flytta sina sympatier till Donald Trump? Förklaringen visade sig vara att de helt enkelt ville ha något nytt – vad som helst men inte det gamla vanliga.⁹⁵ Detta borde inte ha överraskat. Alla undersökningar om vilka som röstar på förment populistiska partier visar att ett vanligt motiv är att man vill ”röra om i grytan.”⁹⁶ Det är möjligen ett tidens tecken att de ledande medlemmarna bland de gula västarna i Frankrike reagerade med ursinne när en av dem försökte bilda ett parti inför valet till EU-parlamentet.

Mair beklagar att ”intensiteten i den ideologiska polariseringen dämpats.” Val får allt mindre betydelse för vad som efteråt händer i människors vardagsliv. Rörligheten i väljarkåren har ökat inte bara därför att nya frågor dyker upp på demokratins dagordning. Politik som

⁹⁵ Det finns en skröna som möjligen är sann. En medlem av representantskapshuset i Förenta staternas kongress hade representerat sin valkrets någonstans i New England i många år och satt med senioritetens rätt så säkert att det inte ens fanns någon motkandidat. Han fick då för sig att han ändå borde driva en kampanj och ställde sig utanför en tunnelbanestation och hälsade på pendlarna och bad om deras stöd. Enligt egen uppgift var det vanligaste svaret att han kunde vara säker på deras röst för han ”måste vara bättre än den idiot som sitter där nu”.

⁹⁶ Det finns emellertid en sak som förenar de väljare som först valde Obama och sedan Trump. De gillar hårdrock – framför allt Metallica, AC/DC och Guns’n’Roses (Economist, November, 16th, 2019).

karriärväg har blivit mindre attraktivt även om det i Sverige fortfarande tycks vara en lockande sysselsättning. I en väl svepande formulering hävdar Mair att politiska eliter skapar sina ”institutioner som ett försvar mot den politiska marknadens oförutsägbarhet” och då blir EU den slutliga triumfen – ”konstruerat av nationella politiska ledare som en skyddad verkstad där de i sitt hantverk är befriade från de begränsningar den representativa demokratin annars tvingar på dem.”

Men dagens politiker arbetar under nya villkor. Alla representanter för makten hade en lugnare tillvaro när ekonomin gick bra och alla fick det märkbart bättre år från år – de minst bemedlade i procentuella termer mest. President Eisenhower citerades aldrig, åtminstone inte så länge Koreakriget pågick, utan att ordalydelsen kontrollerades med Vita Huset och om man där sade att han inte sagt det han faktiskt hade sagt så skrev man inte. En vändpunkt kom när det blev uppenbart att man inte kunde låta senator Joseph McCarthy tala till punkt utan att bli vare sig kommenterad eller motsagd. General de Gaulle var sannolikt den politiker, i alla fall i Europa, som först insåg TV-mediets enorma betydelse och han blev den nya scenens oomstridda dominant under hela sin tid som president. Hans televiserade presskonferenser var regisserade in i minsta detalj. Fransk TV, som fram till 1964 bara hade en kanal, täckte i sina nyhetssändningar hans omfattande resor i landet lika väl och devot som rumänska medier senare skulle bevaka Ceaurescu. Tage Erlander hade bara ett fåtal presskonferenser om året och tilltalades av journalister, åtminstone i början av sin långa karriär, som Herr statsminister.

Den tiden är för länge sedan och för alltid förbi men en viss balans borde återställas. Partierna bör ta tillbaka kontrollen över en stor del av valrörelsen. Vi har behov av att möta och se våra politiker som något annat än stridstuppar på var sin sida i en TV-studio. Partierna skulle faktiskt kunna komma överens om att ha färre (och bättre ?) partiledardebatter mellan och inför val. Partikanslier borde fundera på om minsta förändring i regelsystemen förtjänar en presskonferens och massmedia borde överväga möjligheten att när stiltje råder lämna våra folkvalda i fred för att sköta sitt värv. Vi behöver inte hitta på politik.

Folkomröstningar förtjänar en parentes eftersom många hävdar att de är ett populistiskt ofog. Ofta tillfogas att den fråga saken gäller – EU:s konstitutionella fördrag; Brexit; kärnkraft; euron – är så komplicerad att vanligt folk inte kan bilda sig en uppfattning om vilka konsekvenser de olika alternativen kan få. Detta argument är inte helt övertygande. Rimligen måste det vara lättare att ordentligt debattera och sedan ta ställning till en enda fråga än att delta i allmänna val där alla frågor ska vägas samman och överlåtas till ett parti som måste kompromissa för att få komma med regeringen. En annan demokratisk fördel med folkomröstningar är att väljarna ser en klar skillnad mellan att säga ja eller nej – vilket förklarar att valdeltagandet blir högt. I så gott som alla demokratier i västvärlden har vi lagt ansvaret för politiska beslut i händerna på våra valda representanter men det är inte självklart att vi ska fränhända oss möjligheten att använda folkomröstningsinstitutet. Vissa frågor kan ha så skickelsedigra och irreversibla konsekvenser att väljarna måste ta ett direkt ansvar. Detta var fallet när vi i Sverige tog ställning till att bli medlemmar i EU och sa nej till att använda euron som valuta.

Folkomröstningar bör uppfylla två villkor. Det första borde vara enkelt att klara. Det ska vara klart vad saken gäller och vilka konsekvenser utfallet får. Det är också viktigt, men ibland svårare, att veta vem som äger frågan och tar ansvar för hur folkets vilja ska tas om hand. Invånarna i Geneve har, om jag minns rätt, tre gånger röstat för att bygga en ny förbindelse mellan stadens norra och södra del. Men inget har hänt därför att det inte gått att nå enighet om var brofästen eller ingångar till en tunnel ska placeras. De praktiska konsekvenserna var inte en del av beslutet. Invånarna i Nederländerna hade inte haft en folkomröstning på 200 år när regeringen tillfrågade dem om vad de tyckte om det förslag till konstitutionellt fördrag som regeringen tyckte mycket om. Svaret blev ett rungande nej – 62 procent – som regeringen inte ville kännas vid. Om det var folkomröstningen eller regeringens beslut att ignorera dess resultat som tärde på demokratin skulle jag helst inte lämna osagt. De två nämnda folkomröstningarna i Sverige uppfyller båda villkoren och enligt nuvarande opinionsläge var det kloka beslut. Det är uppenbart att det aldrig preciserades vilken form Brexit skulle få. Det är därför förvånande att den som tog ansvar för beslutet och förhandlade fram ett avtal som erbjöd ett utträde i ordnade former blev var mans niding.

Det finns ingen patentmedicin för de politiska partiernas kris – och i detta sammanhang tror jag att det missbrukade ordet kris är adekvat. Det är sålunda klart att valdeltagandet ökar när alternativen är klara. Presidentval i Förenta Staterna lockar fler än det som typiskt nog kallas mellanårsval. I Frankrike gick 84 procent av de röstberättigade till valbåsen 2007 för att utse president men bara 60 procent deltog i det allmänna valet åtta veckor senare. Brexitomröstningen lockade nästan tre miljoner som nästan aldrig tidigare röstat trots att de haft åldern inne. Men det går inte att föreskriva att partier måste formulera klara och tydliga alternativ av den enkla anledningen att valprogram är och nog måste vara en blandning av tydliga löften, skarpa förslag, målsättningar, ambitioner och önskningar.

Några saker är dock möjliga i Europa. Vi kan hindra att pengar styr så som sker i Förenta Staterna. Partier som vill tävla om makten ska redovisa hur deras verksamhet finansieras. Andra institutioner som ägnar sig åt politisk propaganda måste ha tydliga ägare. Offentligt stöd blir då nödvändigt för att partier ska kunna spela sin nödvändiga roll i våra demokratiska system.

Det offentliga uppdraget

Det finns ett offentligt uppdrag som är oberoende av politik. Få verksamheter av någon betydelse är helt oreglerade och vi är i stort sett överens om att så ska vara fallet. Det är då viktigt att lagar och föreskrifter är både tydliga och effektiva. Att det finns detaljerade standardkrav för till exempel byggnader som byggherre och köpare kan hänvisa till sänker transaktionskostnader. Staten, kommuner och offentliga myndigheter upphandlar varor och tjänster till ett värde som motsvarar 20–30 procent av BNP. Det ligger i alla skattebetalares intresse att det sker med skicklighet och oväld. Det är viktigt att det allmänna kan

konkurrera om kvalificerad arbetskraft för polis, rättsväsende, skola, sjukvård och regeringskanslier. Som vi redan visat är det av fundamental betydelse för demokratis legitimitet att offentliga myndigheter fungerar väl och är fria från korruption.

Vi bör kunna utgå ifrån att det finns brett stöd för att det ska råda en rimlig balans mellan politik och marknad – eller, annorlunda uttryckt, mellan samhällsintresset (den del av en verksamhet som styrs mot det som i demokratisk ordning definierats som allmännytta) och det privata vinstintresset (de verksamheter som i huvudsak bedrivs med sikte på långsiktig vinst och förmodas bidra till samhällsnytta genom att konkurrera om kunders gunst). Vårt resonemang här besväras inte av att dessa intressen inte är glasklara så länge vi fokuserar på balansen. Ett privat företag som arbetar på entreprenad inom den offentliga sektorn representerar naturligtvis vinstintresset medan den myndighet som upphandlat tjänsten representerar samhällsintresset. Frågan handlar alltså inte om en verksamhet ska läggas ut på entreprenad eller om den ska drivas i egen regi. Vi intresserar oss enbart för hur väl det offentliga uppdraget utförs.

Vi kan då konstatera balansen mellan politik och marknad undergått en radikal förändring. När företagen i Förenta Staterna på 1970-talet beslutade att stärka och samordna sina resurser för att påverka lagstiftarna i Washington fanns fortfarande en fackföreningsrörelse att räkna med i den privata sektorn och reformsinnade politiker bland både demokrater och republikaner. Långt in på efterkrigstiden, som ett arv från New Deal, levde kvar en föreställning om att Washington stod på folkets sida mot storfinansen. Richard Nixon genomförde sålunda en generös reform av socialförsäkringssystemet och införde strikt lagstiftning om arbetsmiljö. När Ronald Reagan i sitt installationstal den 20 januari 1981 deklarerade att ”regeringen är inte lösningen på våra problem, regeringen är problemet” inleddes ett nytt skede. I Västeuropa fanns inte bara hos socialdemokrater länge en obruten tro på politikens skapande kraft. Och det fanns nästan alltid alternativa vägar att välja. Löneskillnader mellan privat och offentlig sektor hade börjat öka men människor valde i stort sett yrke efter håg och fallenhet. Ännu på 1980-talet rådde enighet inom OECD-kretsen att det krävdes kraftfulla åtgärder för att hålla jordens temperatur på hälsosam nivå trots att forskarna då uttryckte sig mer garderat än i dag.

Balansen har rubbats i flera dimensioner. Näringslivets relativa övertag i pengar och högt kvalificerade medarbetare är nu mycket stort samtidigt som det offentliga uppdraget blivit mer utmanande och väljarna mer krävande. Till en del kamoufleras samhällsintressets reträtt av att regleringar blivit mer detaljerade och omfattande. Det finns snart ingen motgång som inte kan läggas staten till last. När allt fler delar av den offentliga sektorn utförs på entreprenad av privata företag reduceras stat och kommun till beställare av en verksamhet som de gradvis får allt mindre kunskap om. Beträffande fördelningen av samhällets humankapital har Tobins farhågor (se sid. 00) besannats med råge. En oproportionell andel av de amerikanska toppuniversitetens studenter hamnar i finansindustrin. I flertalet, men inte alla, OECD-länder har lön och status relativt sett fallit markant för anställda inom

offentlig sektor. Reagan och Thatcher nöjde sig inte med att proklamera marknaden som världsgåtans lösning. De har också lämnat efter sig till många av dagens politiker en vana att nedvärdera det arbete som utförs i departement och ämbetsverk. Trump har sin vana trogen gått ett steg längre och medvetet misskött de delar av sin administration som han ogillar – och det är en hel del.

Att reglera finansindustri kräver detaljerad kunskap om hur dagens internationellt sammanvävda finansiella system fungerar och hur dess riskexponering ser ut. Om någon är i besittning av denna visdom så har hen hittills hållit den informationen för sig själv – och skälet kan naturligtvis vara att den är alltför dyrbar för att spridas till obehöriga. Min gissning är att ingen har den nödvändiga överblicken. En del av problemet är att aktörerna på denna marknad ägnat mycken tid och kraft åt att göra systemet svårt att genomskåda för utomstående och, med gemensamma men inte samordnade krafter, lyckats så väl att de inte själva varken kan förstå eller kontrollera systemet. Försäkringsbolaget AIG:s gigantiska förluster orsakades av en mindre grupp på företagets Londonkontor som utan ledningens vetskap skrev ut försäkringar för krediter vars värde de inte förstod. När Lehman Brothers böcker öppnades hittade konkursförvaltarna ett inkråm av osannolik komplexitet. Uppgiften att reformera underlättas naturligtvis av att den obegripliga delen av finansindustrin inte är värdeskapande för andra än dess invånare.

Balansproblemen på kontraktmarknader (drift och underhåll av samhällsfunktioner; privatisering av undervisning, fängvård och äldreomsorg; upphandling av stora infrastrukturprojekt) är mycket stora. Samhällsforskare menar att stat och kommun bör vara försiktiga när det handlar om mer komplexa företeelser vars resultat är svåra att utvärdera och mäta. Det är goda råd så länge man kan välja mellan att driva verksamhet i offentlig regi eller lägga ut den på entreprenad.

Så länge det gäller hanterliga, nästan standardiserade projekt som städning, snöröjning och fastighetsunderhåll kan man utgå ifrån att stat, kommun och myndigheter har kompetens att bevaka sin a intressen – och om det skulle brista så får det begränsade effekter. När det gäller mer avancerade projekt – som Berlins nya flygplats, Big Dig-tunneln i Boston, säkerhetsarrangemangen vid Olympiska Spelen i London och Nya Karolinska Sjukhuset i Solna – har det ofta visat sig att inte ens professionella och väl bemannade myndigheter klarar att skriva kontrakt som knyter ansvar till prestation på ett tillfredsställande sätt. Om det är sant att hälsan tiger still så finns det en förklaring till att vi aldrig hört talas om ett IT-projekt som klarat budget och tidsram. I alla händelser är kostsamma totala misslyckanden vanliga. Polisen i Sverige köpte 2011 systemet Pust Siebel för att registrera enklare brott. Kostnad för inköp och underhåll under det första året beräknades till 100 miljoner kr. Notan slutade på minst 300 miljoner för ett system som var så undermåligt att det lades ned redan 2014. Ovan nämnda spektakulära fiaskon – det finns många fler men också projekt som gått bra – ger inte mycken vägledning för framtiden men belyser några sanningar. En förutsättning för att kontraktmarknader ska fungera är att beställaren har kraft och kompetens att balansera utförarens berättigade krav på vinst.

Att kalibrera incitamenten i rätt riktning för en mångfacetterad och svårsmakbar verksamhet kommer alltid att vara svårt. Att till marknaden överlämna problem som den inte kan lösa kommer nästan säkert att göra ont värre. Det går helt enkelt inte att ersätta erfarenhet, tillit och förtroende för professionell etik med avtal.

Det går att utmärkt illustrera den förändring av maktbalansen som skett på makroplanet. Vi har redan pekat på att den så kallade sparlånekrisen på 1980-talet ledde till att mer än tusen personer ställdes inför rätta och många hamnade bakom lås och bom. Men efter finanskrisen har åtal inte väckts mot någon av dramats huvudpersoner och nästan inte heller mot någon annan. Skälet i Förenta Staterna är nästan säkert att justitiedepartementet i Washington bedömer företaget som utsiktslöst. De har, som redan nämnts, inte de resurser som behövs för att möta den armé av advokater som skulle beledsaga varje bankchef genom hela rättsprocessen.

Efter börskraschen 1929 fick Franklin Roosevelt mandat att genomföra en total nyordning av maktstrukturen i det amerikanska samhället och han hade klart för sig vad som borde, kunde och måste göras. Inte ens under själva finanskrisen diskuterades i Europa eller Förenta Staterna förslag som på allvar skulle ändra det regelsystem som inte hållit måttet. Det fanns helt inget förslag från något av de traditionella partierna som rymdes inom den rådande hegemonin.

Den konsensus om neoliberalismen som fick fast form på 1990-talet har uppenbarligen överlevt finanskrisen. Inga allvarliga förslag har sålunda lagts fram för att reglera den internationella finansindustrin. Trump bryter, till sina anhängares stora förtjusning, mot alla koder inom synhåll men han har inga som helst planer på att införa några regleringar som begränsar rörelsefriheten för egna och andras företag. I Europa har neoliberalismen, till följd av Lissabonfördraget och tillkomsten av eurozonen, övergått i den tyska ordoliberalismen som bygger på att staten inte bara ska vakta på natten utan också stå som garant för väl fungerande marknader. Denna filosofi blir därmed en naturlig bas för symbiosen mellan tyska kristdemokrater och landets industri.

I vår blandekonomi förhandlar politiker och anställda inom offentlig sektor varje dag med privata företag och andra institutioner om kontrakt av mångahanda slag. Det har enorm betydelse för skattebetalare att samhällsintresset är väl representerat. Än viktigare är att demokratins legitimitet är avhängig medborgarnas visshet att rättvisa skipas med oväld och effektivitet. I längden är det inte hållbart att ett frikännande beror på överlägsen tillgång till pengar.

Ett EU att vara stolt över

De nordiska ländernas demokrati fungerar utomordentligt väl i ett internationellt perspektiv. Vare sig det handlar om att mäta frihet från korruption, välfärdens kvalitet eller konkurrenskraft hamnar de alla regelmässigt bland de tio främsta. Det finns risk att vi

invaggar oss i en falsk trygghet. Den nordiska modellen skulle inte må bra om vårt omedelbara grannskap blir mer autokratiskt och om stormakter anser sig ha rätt att bortse från internationell lag och rätt. Demokratier kommer ofta till korta i umgänget med autokratier.

EU kan på sikt vara ett hot mot den nationella demokratins vitalitet. Men unionen kan också bli vårt gemensamma värn av demokratin – och vår enda möjlighet att påverka den internationella spelplanen.

Att försvara demokratin var inte en del av det ursprungliga uppdraget. Det finns inte ett ord om detta i Romfördraget men de sex ursprungliga medlemsländerna var alla demokratier. Det var först när diktaturen störtats i Portugal och Franco lämnat scenen i Spanien som frågan hamnade på dagordningen. Den stora utmaningen kom emellertid när muren föll och det plötsligt fanns ett tiotal ekonomiskt och säkerhetspolitiskt hemlösa f.d. kommunistdiktaturer mitt i Europa. Att de också var mycket fattiga med en stor jordbrukssektor innebar att de som medlemmar, inom gällande regelsystem, skulle göra anspråk på merparten av regional- och jordbruksstödet. Det fanns ett starkt motstånd bland länder i unionen som skulle behöva dela med sig och Frankrike, som knappt börjat vänja sig vid ett mycket större Tyskland, ville inte att Berlin också geografiskt skulle bli unionens självklara mittpunkt. Men EU klarade denna utmaning. Redan vid ett toppmöte i Köpenhamn sommaren 1993 lades de villkor fast som måste uppfyllas – demokrati, fungerande marknadsekonomi, rättsstatens principer och respekt för mänskliga rättigheter – samt en tidshorisont som gjorde det intressant för sittande regeringar att beträda den smala vägen till medlemskap. Det finns emellertid ett uppenbart behov av att precisera mer omfattande och bindande krav på den liberala demokrati vi vill värna och vårda.

Enligt Laekendeklarationen, som var stats- och regeringschefernas programförklaring till det konvent som skulle skriva ett konstitutionellt fördrag, vill EU inte bara ”ge globaliseringen en etisk inramning” utan också i sin kamp för demokrati och mänskliga rättigheter ”fungera som en referenspunkt för en rad länder och folk.” En helt nödvändig uppgift måste då bli att reglera den internationella finansindustrin och se till att också globala företag och mycket rika personer betalar sin del av den skatt som är civilisationens pris. Detta kan det enskilda landet inte åstadkomma på egen hand. EU krävde för några år sedan att Google skulle betala 2.4 miljarder euros i böter. Det var kännbart men företaget övervägde aldrig att lämna den stora europeiska marknaden. EU skulle helt enkelt kunna ange de regler ett företag måste följa för att få bedriva verksamhet och åtnjuta rättsstatens skydd i Europa. För många ter det sig rimligt att ställa företag inför valet mellan att vara verksamma på Caymanöarna eller i Europa? Eftersom även blygsamma förslag att begränsa attraktionskraften för skatteparadis hittills har stoppats av *Bank of England* och *City of London* i skön förening så skulle kampen mot skatteflykt kunna bli mer effektiv när Storbritannien lämnat unionen även om motståndet från Luxemburg, Nederländerna och Österrike kvarstår. F.d. chefen för IMF, Christine Lagarde, har sällat sig till dem som menar att en ”omstöpning av det internationella skattesystemet inte längre kan anstå.” Hon får nu möjligheten att driva denna fråga som chef för ECB.

Försök att reglera finansindustrin till något brukbart, begriplig och nyttigt är naturligtvis inte enkelt - och radikala förslag kan lätt sig utopiska. Om vi ser det från andra hållet så är det uppenbart att både demokratin och en värdeskapande marknadsekonomi är hotad av en finansindustri som kapat banden till den civiliserade rättsstaten. Det är då viktigt att upprepa – det som försvinner vid en hårdare, förenklande reglering har negativt mervärde.

Robothandel innebär enbart att de stora finansföretagen tjänar pengar på bekostnad av mindre aktiesparare. Algoritminspirerade robotar lägger 99 procent på alla order på börsen i New York men gör bara hälften av alla avslut. De ”onödiga” 49 procenten läggs för att någon mikrosekund i förväg känna av vart marknaden är på väg – det vill säga vad andra mer humana investerare har i tankarna. Det finns ingen anledning att ge maskiner dessa favoriter i kampen med oss människor. Det är mycket enkelt att avskaffa robothandel. Det kostar ingenting.

”Det bästa sättet att förstöra kapitalismen är att förgå sig på penningvärdet” hävdade Lenin. Flera försök i den riktningen har gjorts utan att riktigt lyckats och skador har blivit måttliga. Men om militärt organiserade hackare tog kontroll över robothandeln på världens börser skulle de kunna lämna efter sig ett kaos som skulle bli utomordentlig kostsam för västvärldens företag och banker.⁹⁷

Kina, Förenta Staterna och Saudiarabien har tagit för vana klämma åt, ibland mycket hårt, obehagliga personer eller mindre nationer. Beijing är extremt känsligt för minsta missljud i en förväntad hyllningskör och drar sig inte för att godtyckligt arrestera kanadensiska medarbetare för att sätta press på regeringen i Ottawa. Norge utsattes för kinesisk bojkott därför att landets oberoende Nobelkommitté vågat ge priset till en icke godkänd kines. Det är rätt klart att EU som självutnämnd talesperson för demokrati och mänskliga rättigheter borde ta till orda när enskilda medlemsstaters rättigheter träds för när.⁹⁸ Vi är emellertid långt från ett läge då en politik gentemot tredje land kan vila på en gemensam realpolitisk grund. Tyskland har förenats i en symbios med Ryssland på energiområdet som i stort sett berövar EU möjligheten att tala allvar med Putin. Italien har på egen hand slagit in på den nya kinesiska sidenvägen av ekonomiska skäl. Spanien vill se Turkiet som ny medlem medan regeringen i Wien minns att osmanerna två gånger stått utanför stadens portar. Mest uppseendeväckande är ändå att unionens medlemmar, via ombud, för krig mot varandra i Libyen. Samtidigt som Emmanuel Macron pläderar för en gemensam europeisk försvarsstyrka beordrar han sitt bombflyg, från baser i Chad, att ge stöd åt krigsherren Khalifa Haktars försök att besegra vad övriga EU-länder betraktar som landets lagliga regering. Franska företag har oljeintressen i de områden som behärskas av Haktar.

EU:s medlemsländer bör ha ett gemensamt intresse att bevara ett partipolitiskt system som står rätt fritt från pengar. Detta beror på att valkampanjer i Europa är kollektivt finansierade från partikassor (som i många fall får bidrag statens budget) och handlar mer om program än person. I Storbritannien och i viss utsträckning i andra länder förekommer personval där

⁹⁷ Ett antal företag investerar väldiga belopp för att ytterligare snabba upp kontakterna mellan olika finansmetropoler. För att skapa ett globalt system kommer det att krävas ett hundratal satelliter.

⁹⁸ I min skrift *A Democratic Future for the European Union* har jag något mer utförligt beskrivit de uppgifter som med fördel kan anförtros unionen.

individers personliga företrädarna har betydelse för resultatet. Det är emellertid partier som mer eller mindre centraliserat utser de kandidater som tävlar om mandatet. Det är säkert bra att kontrollera den omfattande lobbyverksamhet som förekommer i Bryssel och i andra huvudstäder men det är viktigt att komma ihåg att det som sker är väsensskilt från det som äger rum i Washington. Så snart man eliminerat beroendet av pengar så borde vi kunna lita på att våra valda representanter tar de kontakter de anser sig behöva.

Det finns mer som länder med fördel kan göra tillsammans i Bryssel men redan det nämnda skulle ge många människor en större tro på demokrati, rättvisa och möjlighet att känna oförfalskad stolthet över den union vi tillhör. Men reformkrav handlar också om det EU inte ska göra.

Laekendeklarationen om Europeiska unionens framtid är en mycket intressant, öppet självkritisk text som ställer en rad frågor utan att ha svaren till hands. Den första utmaningen i deklARATIONEN handlar om demokrati. Stats- och regeringscheferna trodde sig veta att medborgarna upplevde att alltför mycket avhandlades över deras huvuden. De ville därför ha bättre demokratisk kontroll. ”Många anser” att detta kan ske genom att unionen mer ägnar sig åt sina egna konkreta uppgifter och inte lägger sig ”i detaljer när det gäller angelägenheter som är av den karaktären att de bättre kan överlåtas åt folkvalda företrädare för medlemsstaterna och regionerna. Vissa uppfattar detta till och med som ett hot mot den egna identiteten.” Folk var inställda på ”mer resultat, bättre svar på konkreta frågor och inte en europeisk superstat eller europeiska institutioner som ingriper på en mängd områden.” Stats- och regeringscheferna lyfte alltså fram den federala frågan – vad som ska beslutas i nationens trygga demokratiska sfär eller avgöras med överstatliga majoritetsbeslut i Bryssel – som central och pekade på något som inte sagts tidigare och, för den delen, inte heller skulle upprepas. Överflyttning av kompetens till unionen innebär att den nationella demokratin förlorar en del av sitt innehåll. Därför kunde det finnas skäl till att vissa ”uppgifter återförs till medlemsstaterna.”

Stats- och regeringscheferna manade också deltagarna i konventet att ta sig en ordentlig funderare på vad som borde stå i en grundlag och vad som hörde hemma i andra enklare föreskrifter. Grundlagar kan se ut på många sätt men de har en sak gemensamt. De är mycket svåra att ändra och de ska vara svåra att ändra.⁹⁹ Olyckligtvis följde konventet inte stats- och regeringschefernas kloka råd. Och den produkt de producerade röstades i laga ordning ned av folket i Frankrike och Nederländerna men antogs, ironiskt nog, två år senare av de stats- och regeringschefer som anhållit om större öppenhet och mer demokrati.

Ett nytt försök att på allvar diskutera den Europeiska unionens framtid gjordes för mindre än två år sedan. Mot en underförstådd bakgrund av eurons nära döden-upplevelse under finanskrisen och briterernas beslut att lämna samarbetet presenterade kommissionen en vitbok – *The White Paper on the Future of Europe* – med fem scenarier och inbjöd till en förutsättningslös debatt. Anledningen till att inget hände kan vi bara spekulera om.

⁹⁹ En mer utförlig redogörelse för Laekendeklarationen, dess tillkomst och kontext, finns i min bok *Europas väg*, s.296-302.

En viss avkylande effekt hade det naturligtvis att kommissionen redan ett halvt år senare presenterade en ny vitbok (utan någon som helst referens till den tidigare) med förslag om den *Europeiska pelaren för sociala rättigheter* som skulle ge unionens medborgare tillgång till en ”rättvis lön och till hälso- och sjukvård, livslångt lärande, bättre balans mellan arbete och privatliv, jämställdhet och minimiinkomst – i en föränderlig värld.” Inledningsvis insisterade kommissionen och utsända emissarier på att det inte var fråga om några diktat. Inget skulle prackas på medlemsländernas regeringar. Vid ett toppmöte i Göteborg ställde sig emellertid medlemsländerna bakom (*endorsed*) de 20 principer som bar upp pelaren och redan i sitt årliga tal till EU-parlamentet den 12 september 2018, med den hotfulla undertiteln *Tid för ett suveränt EU*, hade i alla fall ordföranden i kommissionen, Jean-Claude Juncker, bestämt sig för att det var dags att ”omsätta föresatserna från toppmötet i Göteborg till bindande lagstiftning.” Detta kommer inte att ske i närtid men det visar att i alla händelser kommissionen har ambitionen att medlemsländernas välfärdspolitik ska styras från Bryssel. Medlemmarna i eurozonen har redan ställt sin budget- och finanspolitik under överstatlig kontroll och i vissa fall låtit kommissionen och domstolen få sista ordet. Men om både statsfinanser och välfärdspolitik bestäms i Bryssel – vad ska då avgöras på den nationella valdagen?

På en punkt måste Lissabonfördraget ändras om vi vill vårda demokratins bröstvärn. I fördragets nuvarande utformning läggs makten över presstöd och public service i händerna på en domstol som vakar över marknadens frihet med inkvisitoriskt nit. Den paragraf som reglerar radio och TV i allmänhetens tjänst konstaterar först att medlemsstaterna har behörighet att finansiera och organisera verksamheten för att därefter tillfoga att detta endast får ske ”i den utsträckning som finansieringen inte påverkar handelsvillkoren och konkurrensen inom gemenskapen i en omfattning som kan strida mot det gemensamma intresset” – och eftersom detta är en konstitutionell text så är domstolens beslut utan appell. Demokratin måste trumfa marknaden.

EU måste också fundera över sin ekonomiska relation till omvärlden. Tyskland har världens i absoluta tal största bytesbalansöverskott gentemot tredje land (varav flera är andra medlemsländer) och Nederländerna har ett av de största räknat som andel av BNP. Den ordoliberal regim som styreurozonen innebär att alla medlemmar nu har ett överskott i utrikeshandeln och enligt det regelsystem som finns ska det så förbli i evighet samtidigt som Kina i snabb takt är på väg mot jämvikt i bytesbalansen.¹⁰⁰ Det är inte hållbart i längden och det finns ingen anledning att hålla nere löner för att alltid ha överskott. Att ständigt prioritera den del av ekonomin som exporterar leder till felaktig allokering av resurser.

En tysk studie från *Centrum für Europäische Politik* (CEP) har nyligen kommit fram till att Tyskland sedan eurozonens tillkomst fram till 2017 tjänat 1 900 miljarder euro genom att euron för tysk del varit kraftigt undervärderad. Också Nederländerna har vunnit på detta. De länder som förlorat mest är Italien (4 300 miljarder) och Frankrike (3 600 miljarder). Per

¹⁰⁰ Det finns en mycket intressant studie som visar att övertygelsen om ordoliberalismens förträfflighet är utomordentligt stark bland studenter som utbildar sig till lärare i samhällsvetenskap. De är helt övertygade om att eurokrisen bygger på för hög skuldsättning och bristande konkurrenskraft. Ingen skugga faller på Tysklands överskott i bytesbalansen (se Blum and Vantreck).

invånare innebär detta att en tysk vunnit 23 000 euro medan italienska och franska medborgare förlorat 74 000 resp 56 000 euro – i båda fallen helt osannolika belopp. Beräkningarna bygger på en jämförelse med den utveckling dessa länder sannolikt skulle ha haft om de inte varit med i EMU. Detta är en räkneövning som säkert kommer att diskuteras men beräkningen av utfallet för Tysklands del stämmer med vad andra kommit fram till. Även om dessa siffror kommer att justeras ned i andra studier så speglar de en utveckling som inte är hållbar vare sig politiskt eller ekonomiskt. Ashoka Modys lösning, i *Eurotragedy*, är att Tyskland och Nederländerna lämnar valutaunionen.

I Laekendeklarationen varnade stats- och regeringscheferna för ”en smygande behörighetsutvidgning för unionens del eller till intrång på medlemsstaternas och, i förekommande fall, regionernas exklusiva behörighetsområden.” Om inte medlemsländer, som i många år upprepat att de vill att unionen ska koncentrera sig på färre uppgifter och göra dem bättre (*leaner but meaner*), får mål i mun så lär pågående diskreta kompetensöverföring till Bryssel fortsätta.

De som ledde kampanjen för att Storbritannien skulle stanna i EU satsade så gott som helt på att övertyga väljarna om att det skulle bli kostsamt att lämna. Det var ett beprövat recept som förmått skottarna att stanna i det Förenade Kungadömet (*United Kingdom*). Finansministeriet räknade fram att alla hushåll skulle förlora väldiga belopp om landet lämnade unionen. Däremot hade de inte många ord till övers för värdet av att stanna - och i premiärminister Camerons fall berodde det på att han aldrig haft särskilt många. Motståndarna kallade detta för *Project Fear* – folket skulle skrämmas kvar i EU. I ett panelsamtal vid årets Davoskonferens redogjorde journalisten Martin Wolf med grafisk tydlighet för det kaos han förväntade sig om landet lämnade EU utan ett avtal. Det skulle få negativa konsekvenser också för Europa men en sak hade vi lärt oss. Vi vet nu att ”ett utträde verkligen är kostsamt” och ”det är uppmuntrande.” Men detta är ju bara *Project Fear* i stor skala. Den Europeiska unionen måste bli något mer än en sammanslutning man inte törs lämna.

Sammanfattning

Medan Akseli lyssnade på rådplägningen i staben nyss hade någonting börjat klarna för honom som han tidigare inte alls tänkt på. Hittills hade han upplevat endast ansvaret för det han personligen haft att sköta, men nu när han såg och hörde staben gick det upp för honom att revolutionen inte ägde någon hemlighetsfull makt och styrka. Den var helt enkelt sammansatt av honom själv och karlar som han. Det svävande men samtidigt allsmäktiga begreppet "vi alla" började förtydligas. Revolutionen skulle förmå precis så mycket som han själv förmådde. Och förmådde han inte så väntade undergången.

Väinö Linna i Upp trälar

Varken marknaden eller demokratin lovar deltagarna ett specifikt resultat. Det handlar om institutioner och regler som etablerar en spelplan där aktörernas skicklighet har betydelse för utgången. De företag som är bäst tjänar mest och de sämsta klarar sig inte alls. Partier som lägger fram program som gillas av många får en chans att förverkliga sin politik men de som hamnar under procentspärren får samla krafter och komma igen nästa gång med ett bättre bud. Som vi sett i det föregående fungerar varken demokrati eller marknad särskilt bra annat än i vissa fall. Men för att organisera ekonomi och samhälle är marknad och politik de två huvudsakliga alternativ vi har i vad som mycket passande kallas en blandekonomi. Och det

finns delmarknader som får väl godkänt och organisationer som till och med Svante Foerster skulle ha gillat.

Både marknaden och demokratin kan missbrukas av aktörer som bryter mot formella regler eller koder om rent spel. Företag kan samarbeta med varandra för att hålla uppe prisnivån. Ibland sker det i form av hemliga karteller, men vanligen handlar det om mer subtila metoder inom lagens ram. Den priskonkurrens som läroböcker tar för given är ytterst sällsynt eftersom alla konkurrerande företag vet att det inte är ett rationellt beteende. Inom kretsen av OECD-länder är det numera praktiskt taget uteslutet att en sittande regering skulle beröva medborgarna rätten att rösta. Däremot är det vanligt att försöka ändra rättsstatens institutioner till egen fördel. Det handlar om vem som kan delta i allmänna val och domstolars möjligheter att granska makten till oppositionens formella och faktiska chans att komma till tals. Många av de politiker och partier som missbrukat makten erövrade den i laga ordning. Det är statens ansvar att se till att både marknad och demokrati fungerar.

Vad gäller marknaden finns en lång rad enkla åtgärder som kan vidtas. Utgångspunkten är att en marknad fungerar bättre om konsumenterna har information som gör att de kan bedöma kvalitet i förhållande till pris. Men det är inte rationellt för den enskilda konsumenten att skaffa all den kunskap som behövs. Det skulle ta så lång tid att hen aldrig kommer till skott. Lösningen är att finansiera omfattande tester av varor och tjänster och göra informationen tillgänglig för alla. Detta är en av de mest lönsamma investeringar som kan göras i ekonomisk effektivitet. Det är rätt märkligt att partier som bygger sin politik på en tilltro till marknadens rationalitet inte visar något intresse för upplysta och krävande konsumenter. En militant konsumentpolitik skulle ge medborgarna ökad real köpkraft.

Vill man se i vems intresse politiska beslut har fattats under de senaste femtio åren så är det bra att studera vad som hänt i fråga om skyddet av immateriella rättigheter. Internationella konventioner kom till i slutet på 1800-talet, fick bred tillämpning i den rika världen under 1960-talet och blev en del av WTO:s regelverk som ett resultat av Uruguayrundan. Grundtanken är enkel. För att stimulera uppfinningar samt litterär och annan konstnärlig verksamhet får upphovspersonen rätten att ensam exploatera sitt verk under en given tid. All lagstiftning om immateriella rättigheter som skett under efterkrigstiden har syftat till att stärka och förlänga skyddet. Företräda staternas främsta prioritering under Uruguayrundan var att öka skyddet för landets läkemedelsbolag och underhållningsindustri.

Redan 1993 beslöt EU att utsträcka skyddet för litterära och konstnärliga verk (copyright) till 70 år efter upphovspersonens död – 20 år längre än den miniminivå som fastställdes när Uruguayrundans resultat trädde i kraft 1995. Amerikanerna följde efter 1998 genom vad som populärt kallades Mickey Mus-lagen eftersom man trodde att denna Disneyfigur var på väg att bli allmän egendom. I verkligheten drevs frågan av popsångaren Sonny Bono som avslutade sin karriär som republikansk medlen av representanthuset¹⁰¹. Lagen gynnade Disney Corporation men den populära musen behöver inget utsträckt skydd så länge han och hans många vänner är i aktiv tjänst. Jag har å yrkets vägnar och av andra skäl nog följt

¹⁰¹ Lagen kallas Sonny Bono-Copyright Extension till hans minne sedan han dött i en skidolycka.

utvecklingen av skyddet för immateriella rättigheter och aldrig hört någon representant för ett OECD-land ens nämna att det finns ett konsumentintresse.

Kraven för att få patent är tre: uppfinningen ska ha en viss höjd, den ska vara ny och den ska ha industriell tillämpning. Ett problem – som är större i Förenta Staterna än i Europa – är att ansvariga myndigheter godkänner ansökningar som är diffust formulerade och saknar tydlig originalitet. Detta har gett upphov till en blomstrande industri. Det finns nu mängder av företag, så kallade patenttroll, som köper upp vidlyftigt formulerade patent enbart för att stämna så många som möjligt för patentintrång. Processer är dyra och tidskrävande, vilket gör företag benägna att göra upp i godo. År 2011 betalade 5 000 amerikanska företag \$ 30 miljarder till trollen och deras advokater. Viktigare är möjligen att patent kan hindra forskning på olika områden. I ett famöst fall tillerkände en amerikansk domstol ett företag ensamrätten till två gener som signifikant ökade kvinnors risk att få bröst- och äggstockscancer. Lyckligtvis upphävde Högsta Domstolen tio år senare denna dom med hänvisning till att detta inte var en uppfinning utan en upptäckt och tillfogade att lagen inte borde tillämpas så att den hindrade mer än främjade utveckling av nya produkter och processer. Huruvida den nu politiserade domstolen kommer att upprätthålla rågången mellan uppfinning och upptäckt är en öppen fråga.

Det finns flera skäl att modernisera konkurrenslagstiftningen. Det räcker inte att ifrågasätta om ett företag har skaffat sig en dominerande position. Det måste gå att ingripa mot en strategi som tydligt går ut på att eliminera alla potentiella konkurrenter. Sannolikt är det rätt futilt att utreda om ett företag kan ta ut överpriser när förment konkurrerande företag lyckas stabilisera en dem på hög nivå. Men generellt handlar det – både vad gäller konkurrenspolitik och skydd för immateriella rättigheter – om att se både till producenters och till konsumenters intressen.

Finansindustrin måste styckas upp i sina begripliga beståndsdelar. Och skälen är många. Det är inte rimligt att skattebetalarna subventionerar (i form av insättningsgarantier), och tar smällen i händelse av konkurs, en bransch som på grund av sin omfattning och komplexitet utgör ett svårbedömbart hot mot den övriga ekonomin. Vi behöver en banksektor som, vid sidan av andra funktioner, tar emot överskott av likviditet hos sparare och bolag och förser marknaden med långa lån för köp av bostad, konsumtion och investeringar i ny produktionskapacitet. Denna verksamhet bör säras ut från övriga delar av finansindustrin och ensam bli föremål för statens omsorg och kontroll. De företag som får oktroj att bedriva bankverksamhet bör betala för värdet av insättningsgarantier (som möjligen bör vara frivilliga) och avvänjas från att i huvudsak ägna sig åt konkurrensfria vinster på bostadslån. Det är bra att hålla i minnet att banker är en nödvändig och allmännyttig verksamhet till skillnad mot vad som sker i den övriga delen av finansindustrin.

Vad gäller kapitalförvaltning finns inte anledning att reglera något annat än de placeringar som ska garantera framtida pensioner. I övrigt bör privatpersoner, stiftelser och aktiebolag fritt kunna välja kapitalförvaltare. Staten bör dock kräva att fonder tillhandahåller transparent och begriplig information som behövs för att konsumenten ska kunna bedöma hur olika fonder utvecklas i förhållande till relevant jämförelseindex. Dessa krav på

kapitalförvaltare kanske ignoreras om de kommer från ett litet land men inte om de stadfästs i Bryssel.

Den mer avancerade värdepapperiseringen har enligt rätt samstämmiga bedömningar från oberoende experter inget eller negativt samhällsligt värde och bör därför begränsas i största möjliga utsträckning. Bolag som fått oktroj för bankverksamhet bör således inte tillåtas att delta.

Finansindustrin kommer att mobilisera enorma resurser för att bevara sina lättförtjänta vinster och sannolikheten för att kongressen i Washington ska lagstifta om märkbara reformer är liten. I Europa är utsikterna ljusare, eftersom det är rätt uppenbart att våra ekonomier skulle må bra av att inte längre toppridas av finansindustrin. Och europeisk socialdemokrati behöver inte vara så tafatt. Skattebetalarna/väljarna bör ha ett ord med i laget när det gäller vad deras pengar får användas till. Partier har ett ansvar gentemot väljarna att se till att deras sparpengar används på ett ansvarsfullt och produktivt sätt. Att ge institutioner med en destruktiv incitamentsstruktur subventionerad tillgång till nationens sparande är en utomordentligt olycklig kombination.

En grundläggande förutsättning för att demokratin ska fungera väl är att en bastant majoritet av väljarna förhåller sig till samma utsaga om verkligheten. Detta är en grannliga uppgift eftersom det inte är statsmaktens uppgift att tala om vad som är sant eller falskt. Det är bara i länder där den liberala demokratin redan är stark som vi kan sätta vår lit till en generöst finansierad radio och TV i allmänhetens tjänst eftersom den där är påpassad från höger och vänster. Det är då viktigt att alla partier i samband med val får utrymme för sitt budskap i public service.

Partiernas roll i en demokrati är omistlig men de klarar sig inte utan offentligt stöd – och bör inte hänvisas till näringslivets sponsorer. Partier måste ha resurser att utveckla välgrundade förslag som väljarna kan ta ställning till.

Fri och sanningssökande forskning är viktig för att syresätta det demokratiska samtalet. Det handlar både om att ta fram ny kunskap och om att kritiskt granska makten. Den akademiska friheten ska respekteras men universiteten måste lära sig att försvara den mot identitetspolitiska anspråk, postmodernistiskt flum och överkänslighet för kränkande åsikter.

Rapporter från forskare och grävande journalister är ofta inte välkomna vare sig i regeringskanslier eller bolagsstyrelser. Det finns flera exempel på uppfattningar som ignoreras trots att de har brett vetenskapligt stöd. Nationalekonomer är i stort sett eniga om att beskattning av fastigheter är en effektiv skatt i den meningen att den är enkel att administrera, svår att undkomma och har få och milda snedvridande effekter. Den är dessutom med säkerhet progressiv. Om man vill minska klyftorna mellan stad och land finns ingen mer effektiv åtgärd. Men i Sverige och i många andra länder är det politiska motståndet kompakt. Hotet om klimatförändring är verkligt och vi rör oss i accelererande takt mot ett antal nivåer då den negativa utvecklingen blir självförstärkande (*tipping points*). Det finns flera enkla och effektiva åtgärder som kan vidtas men de har effektivt blockerats av det amerikanska näringslivet. Därmed blir det svårt för regeringar i andra länder att

miljöbeskatta den egna industrin på ett sätt som påverkar konkurrenskraften. Det finns rimligen ett starkt stöd bland väljarna för att också mycket rika personer och extremt lönsamma företag ska bidra till att finansiera civilisationen men intresset att ta sig an denna fråga är lågt längs hela den politiska skalan. Redan när Alexander Fleming 1945 tog emot Nobelpriset för sin upptäckt av penicillin varnade han för att felaktig användning skulle leda till att bakterier utvecklade resistens. Det finns många förklaringar till att det dröjt länge innan myndigheter tagit varningen på allvar men det är en gåta att EU först nu *börjar* ta itu med frågan.

Ska vi då dra slutsatsen att forskning är gagnlös eftersom etablissemangen bara vill höra vad som bekräftar deras *Weltanschauung*? Bättre då att se den väl belagda sanningen som ett vapen i händerna på den svagare parten i ett breddat demokratiskt samtal. Det blir svårare att driva den linje man är ideologiskt övertygad om när fakta ställer sig i vägen. Det går inte att hävda att utvecklingen är obeveklig när det är uppenbart att kursen kan och bör ändras.

Viktigast är emellertid att ta sig an den neoliberal hegemoni som ramat in och krympt sfären för det möjligas konst under de senaste fyrtio åren i Nordamerika och Europa. Det är på inget sätt en lätt uppgift. Denna ideologi försvaras av starka ekonomiska och politiska intressen som aldrig haft anledning att fundera på vem som vinner och förlorar. En bra början är att befria sig från den ideologiska tvångströja som traditionella partier accepterat. Det finns nämligen varken teoretiskt eller empiriskt stöd för att marknaden är den givna lösningen varhelst den kan beredas utrymme.

Såväl socialdemokratiska som liberala och konservativa partier borde vara överens om att myndighetsutövning och annan verksamhet där rättvisa och oväld är centrala inte kan lejas ut till vinstdrivna aktörer. I Sverige, som i flera avseenden gått längst, har vinstdrivna skolor fått förmånen att utfärda betyg som kan vara värda många miljoner. Om fångvård ska privatiseras bör man först bestämma om det är fångenskap eller vård som ska prioriteras.

Flertalet stater kan ta upp långa lån till avsevärt lägre ränta än privata företag. Därför är det ofta en fördel om grundläggande infrastruktur byggs i offentlig regi. Om man vill ha konkurrens är det en fördel om aktörerna kan utnyttja samma väg, räls, koppartråd eller nät. Detta var en självklarhet när järnvägar byggdes och ägde fortfarande giltighet när president Eisenhower lade fram sitt förslag om federala motorvägar. Men när näten för mobiltelefoni skulle byggas så framfördes aldrig tanken på att stater kunde bygga och ta ansvar för en nationell infrastruktur som till självkostnad hyrs ut till operatörer. Internet får inte hägnas in.

Tilltron till att marknader alltid är att föredra har lett till att vi i flera länder fått privata monopol på vattenförsörjning och eldistribution. I Sverige har detta lett till att nätavgifter blivit en extremt lönsam del av affären för de stora elleverantörerna medan vattenmonopolen i Storbritannien kunnat förena hög lönsamhet med bristande underhåll. Också de delar av vatten- och elmarknaden som skulle kunna konkurrensutsättas är problematiska eftersom produkten är homogen. Det finns inga möjligheter att tävla genom att förbättra kvaliteten och att sänka priset kan inte komma ifråga därför att alla förlorar. En affärsmetod blir då att utforma kontrakt som kunden har svårt att genomsåda och bryta. Detta är också branscher där fasta kostnader dominerar medan marginalkostnaden är mycket eller, vad gäller el,

surftid och kabel-TV, extremt låg. Privata aktörer måste därför vara försiktiga när det gäller att bygga ny kapacitet, eftersom det kan leda till att de tvingas sänka priset.

Också när det gäller tjänster som stat och kommun kan utföra i egen regi är det ofta klokt att utnyttja ledig kapacitet hos privata aktörer. Stockholms stad skulle kunna ha utrustning för att röja snö under perioden ifrån mitten av december till slutet av mars men då står hundratals traktorer överksamma hos bönder i stadens omgivning. Tvister uppkommer om hur väl arbetet utförs, men det är rätt säkert att det ändå är rationellt att lägga ut verksamheten på entreprenad.

Det blir betydligt svårare på de kontraktmarknader som handlar om hälso- och sjukvård, äldreomsorg, personliga assistenter och utbildning. Som vi tidigare visat leder privatisering till en lång rad oundvikliga kostnader som inte uppkommer så länge verksamheten bedrivs i offentlig regi. Varje ny aktör måste bygga upp en egen administration och dessutom förränta investerat kapital. Kontrollkostnaden blir högre. Framför allt är det nödvändigt att se till att kostnadsjakten inte leder till undermålig kvalitet för patienter och elever. Men det är framför allt upphandling, övervakning och utvärdering av kontrakt som bidrar till ökade kostnader.

I Europa har privatisering av offentliga tjänster i kombination med lagen om offentlig upphandling skapat en gigantisk marknad som präglas av asymmetrisk information och omfattande administration. Företagen attraheras av att kunden måste köpa och har pengar att betala. De har också mycket bättre kunskap om den tjänst som ska upphandlas än beställaren. I kommuner och landsting är det en fåtalig skara som ska upphandla allt från åldringsvård och snöröjning till färdtjänst och avancerad teknisk utrustning. Och den part som förlorar kan kostnadsfritt överklaga beslutet bara för att fördröja konkurrentens projekt. Det finns mig veterligt inga tillförlitliga beräkningar av vilka merkostnader detta innebär för skattebetalarna och den anekdotiska evidensen är sannolikt överdriven. I alla händelser är det klart att kostnaden inte är marginell.

När förslagen om privatisering framfördes lovade liberala partier och företrädare för näringslivet väldiga vinster i kraft av konkurrensdriven effektivitet och kreativitet. Att detta inte skett beror på att det krävs väldiga besparingar för att kompensera för de nämnda oundvikliga merkostnaderna. Det finns många skäl till att oskickliga privatiseringar ger ett resultat som är både dyrare och sämre.

Inom all vinstdriven verksamhet finns det starka incitament att sänka kostnader – varje krona hamnar på nedre raden som ren vinst. En monopolist har här samma intresse som ett konkurrensutsatt företag. Detta är en viktig tillgång på alla marknader där konsumenten kan bedöma om den fysiska produkten ändå håller hygglig kvalitet. På kontraktmarknader för vård och omsorg handlar det emellertid i första hand om att definiera den prestation som beställaren vill ha.

På ett generellt plan handlar det om att ifrågasätta den neoliberal hegemoni som med växande styrka format dagordningen för politiken i Nordamerika och Europa. Den handlar inte bara om att marknaden antas vara den mest effektiva metoden att värdera och allokera samhällets resurser så snart tillfälle gives. Ett annat arv som förts vidare från Thatcher och

Reagan är ett förakt för det arbete som utförs i departement och myndigheter. Tony Blair lyckades 1999 i ett tal inför en församling av riskkapitalister att samtidigt uttala sig förklenande om byråkrater och utnämna de i salen församlade till ”soldater i frontlinjen för Storbritanniens ekonomi.”¹⁰²

Diskussionen om privatisering rymms inom en större och viktigare fråga. Vi behöver inte jämföra Croslands politiska idyll, där kapitalisten har ett ”milt och kultiverat” sinnelag, med dagens kuvade socialdemokrati i neoliberal förklädning för att inse att en maktförskjutning ägt rum av tektoniska dimensioner. En del av det som skett var ofrånkomligt och mycket välkomnades på den politiska högerkanten. Det borde emellertid ligga i vårt gemensamma intresse att det offentliga uppdraget, när det väl fastställts, utförs med oväld och skicklighet.

Det handlar då om ett uppdrag som blivit mer omfattande men framför allt svårare och mer krävande. Det krävs ingående sakkunskap att reglera finansindustrin och utforma kontrakt för att utföra sjuk- och hälsovård. Den som ska bedöma anbud vid offentlig upphandling måste ha kunskap om den bransch det gäller. Rättsprocesser rörande ekonomisk brottslighet är ofta komplicerade och åklagarsidan är regelmässigt underbemannad i förhållande till de styrkor försvaret kan mönstra.

Det är kanske inte förvånande att Trump medvetet avlövar myndigheter, till exempel skatteverket, som har till uppgift att kontrollera hans egen och näringslivets verksamhet. I Västeuropa (och i Förenta Staterna efter januari 2020) borde dock råda enighet om demokratiskt fastställda skatter ska betalas och att lagen om ekonomisk brottslighet gäller. Alla skattebetalare har rimligen intresse av vi får valuta för pengarna i samband med offentlig upphandling.

Det krävs en lång rad åtgärder för att rätta till obalansen. Det kommer att synas i budgeten men det handlar om en investering med hög avkastning. Det viktiga är emellertid att vinna tilltro till en ny syn på det offentliga uppdraget. Stat och kommun kan bara utföra det väl om de kan uppträda som jämnstark part i kontakter med näringslivet.

Det finns en annan fråga som inte fått ett bra svar eftersom den aldrig ställts. Förespråkarna för privatisering hävdar att vi kommer att nå fantastiska resultat tack vare en ny dynamik och kreativitet. Det skulle alltså finnas gömda depåer av mänsklig skaparkraft som ännu inte fått visa vad den kan. Men frågan blir då varför dessa aktörer inte varit verksamma på de tusentals marknader som fanns innan den offentliga sektorn privatiserats. Sanningen är att tillgången på duktiga entreprenörer är i stort sett konstant. Det är samhällets regelverk som avgör var de väljer att bedriva sin verksamhet. Det finns helt enkelt en risk att vi flyttar värdefull kreativitet från det svåra och riskfyllda till lättförtjänta pengar där kreativiteten används för att skapa räntesnurror med nav i skatteparadis.

¹⁰² Macron invigde nyligen en byggnad i Paris som inhyste en kuvös för nystartade företag med ”stora idéer” som skulle tävla med de amerikanska teknologijättarna. Eftersom anläggningen byggts i en tidigare järnvägsstation talade presidenten om detta som en plats där möten ägde rum mellan de som lyckades och de som inte är något (*ceux qui ne sont rien*). Denna fras stannade i minnet och spär på de gula västarnas rent personliga hat mot Macron.

Hoten mot demokratin är flera men till syvende och sist handlar det om ett mättande innehåll och att val har betydelse. Den fullvärdiga demokratin finns bara inom nationalstaten. Endast där förenas makt och ansvar i folkvalda församlingar som kan fatta legitima beslut och stå till svars för konsekvenserna. I vissa länder sätts demokratin och rättsstatens institutioner i fråga men det utbredda missnöje som registrerats beror framför allt på att en neoliberal hegemoni begränsat den politiska dagordningen och lagt framtiden i marknadens hand. De förment populistiska rörelserna har helt enkelt fyllt ett politiskt vakuum.

Traditionella partier måste ha kraft och mod att tala om problem utan att ha en färdig åtgärdsplan. Dagordningen måste rymma de frågor som många människor är berörda av. Partier måste efter val fortsätta att tala om de löften de gav. Donald Trump och Matteo Salvini visar varje dag i text och bild att de kämpar ursinnigt för att hålla sitt avtal med väljarna¹⁰³ medan traditionella partier ofta nöjer sig med att se allvarligt på saken. I Sverige har en osannolik samling spelbolag fått licens och samfällt brutit mot lagen om att reklamen ska vara återhållsam. ”Straffet” blev att de till en början uppmanades att träffas på kammaren och fundera på om de inte kunde lugna ner sig en smula.

Europas nationalstater har ett behov av att samarbeta och detta måste ofta underordnas överstatlig disciplin. Paradexemplet är de 27 medlemsstaternas gemensamma hemmamarknad och det regelsystem som styr det fria flödet av varor och tjänster över nationsgränser. Kommissionen har kunnat sätta makt bakom orden när företag som Microsoft och Google brutit mot regler om statsstöd och konkurrensbegränsning men i allt väsentligt är EU:s potential som ekonomisk, politisk och moralisk stormakt sorgligt illa utnyttjad – eller till och med missbrukad. Samtidigt är det uppenbart att en lång rad frågor som hör hemma på sockenstämmans dagordning hamnat på Bryssels bord.

Den framtida kursen måste (äntligen) ta på allvar att unionens konstitutionella ryggrad föreskriver att frågor ska behandlas och avgöras så nära de berörda som möjligt och lyftas till överstatlig nivå bara när detta ger ett tydligt och mätbart mervärde. Inget enskilt medlemsland, utom möjligen Tyskland, kan på egen hand vidta effektiva åtgärder för att begränsa skatteflykt och kapa förbindelserna med skatteparadis. Om viljan fanns skulle EU kunna göra detta och en väldig majoritet av medborgarna skulle se det som en viktig framgång för Europasamarbetet. Det finns däremot inget skäl till att Bryssel ska ha ett avgörande inflytande på hur länder organiserar och finansierar public service, utformar den sociala välfärden eller mäter hyresgästers elförbrukning. Hur makt och ansvar fördelas mellan Bryssel och medlemsstaterna kommer att ha avgörande betydelse för demokratin i Europa.

¹⁰³ Båda väljer också med omsorg varifrån de kommunicerar med väljarna. Salvini ”instagrammar” ofta från hamnar där båtar med flyktingar avvisas och Trump besöker regelbundet den gräns där han vill bygga en mur.

Referenslitteratur

Achen, Cristopher H. & Larry M., Bartels (2016): *Democracy for Realists. Why Elections Do Not Produce Responsive Governments*. Princeton: Princeton University Press.

Adamson, Walter L. (1980): *Hegemony and Revolution. A Study of Antonio Gramsci's Political and Cultural Theory*. Berkeley: University of California Press.

- Anell, Lars (1969): *Det andra samhället*. Stockholm: Bokförlaget PAN/Norstedts.
- Lars Anell (2006): *På spaning efter tillväxtens rötter*. Stockholm: SNS förlag.
- Anell, Lars (2009): *Europas väg – förening och mångfald*. Stockholm: Premiss förlag.
- Anell, Lars (2014): *Democracy in Europe – An Essay on the Real Democratic Problem in the European Union*. Stockholm: Forum för EU-debatt.
- Anell, Lars (2015): Keynote Speech at the TRIPS Symposium i *The Making of the TRIPS Agreement*. Edited by Jayashree Wattal and Anthony Taubman. Geneva: World Trade Organization.
- Anell, Lars (2016): *En väg mot tillväxt och ökad sysselsättning i Europa*. Stockholm: Arena Idé.
- Anell, Lars (2018): *A Democratic Future for the European Union*. Stockholm: Arena Idé.
- Angell, Norman (1909/1914): *The Great Illusion. A Study of the Relation of Military Power to National Advantage*. London: Heineman.
- Alter, Karen J. (2001): *Establishing the Supremacy of European Law*. Oxford: Oxford University Press.
- Appelbaum, Yoni (2018): *Losing the Democratic Habit* i *The Atlantic*, oktober.
- Applebaum, Anne (2018): *A Warning from Europe* i *The Atlantic*, oktober.
- Autor, David; David Gorn; Gordon Hanson and Kaveh Majlesi (2016): *Importing Political Polarization? Electoral Consequences of Rising Trade Exposure*. (Uppsatsen hittas på nätet).
- Baldwin, Peter (2014): *The Copyright Wars. Three Centuries of Trans-Atlantic Battle*. Princeton: Princeton University Press.
- Bastian Jacob (2016): *Inequality Is About the Poor, Not About the Rich*. <https://blog.Supplysideliberal.com>.
- Bastian, Jacob and Maggie Jones (2018). *Do EITC Expansions Pay for Themselves? Effects on Tax Revenue and Public Assistance Spending*. <https://blog.Supplysideliberal.com>.
- Bentzel, Ragnar (1979): *Mot nya förlorade år*. Stockholm: SNS Förlag.
- Berggren, Henrik och Lars Trädgårdh (2009): *Är svensken människa?* Stockholm: Norstedts.
- Bergström, Fredrik och Emanuel Welander (2013): *Skolmarknaden – nya vägar framåt*. Fores. Entreprenörskapsforum. Leading Health Care.
- Berman, Sheri (1998): *The Social Democratic Movement: Ideas and Politics in the Making of Interwar Europe*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Berman; Sheri (2008): *The Primacy of Politics: Social Democracy and the Making of Europe's Twentieth Century*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Blum and Vantreck (2019): Ordoliberalism: The Next Generation. What Do Prospective Social Science Teachers in Germany Think About the Euro Crisis? i *Journal of Common Market Studies*, Volume 57, Nr 4.
- Bó, Ernesto Dal; Frederico Finan; Olle Folke; Torsten Persson och Johanna Rickne (2017): Who Becomes a Politician? i *The Quarterly Journal of Economics*.
- Bootle, Roger (2012): The Trouble with Markets. London: Nicholas Brealey Publishing.
- Bork, Robert (1978): The Antitrust Paradox: A Policy at War with Itself. New York: Basic Books.
- Brandeis, Louis D. (2009): Other People's Money and How the Bankers Use It. Mansfield Centre: Martino Publishing.
- Brill, Steven (2015): America's Bitter Pill. New York: Random House.
- Brown P., Chad and Douglas A. Irwin (2019): Trump's Assault on the Global Trading System i *Foreign Affairs*, Vol. 98, Number 5, September/October.
- Browning, Christopher (2018): The Suffocation of Democracy i *New York Review of Books*, 25 oktober.
- Buchsteiner, Jochen (2019): Die Flucht der Briten aus der europäischen Utopie. Berlin: Rohwolt Verlag.
- Büthe, Tim & Walter Mattli (2011): The New Rulers. The Privatization of Regulation in the World Economy. Princeton and Oxford: University of Princeton Press.
- Calomiris, Charles W. & Stephen H. Hauber (2014): Fragile by Design. Princeton: Princeton University Press.
- Cassidy, John (2009): How Markets Fail – The Logic of Economic Calamities. London: Allen Lane.
- CEP Studie: 20 Jahre Euro: Verlierer und Gewinner. <https://www.cep.eu/eu-themen/details/cep/20-jahre-euro-verlierer-und-gewinner.html>.
- Cervenka, Andreas (2013): Vad är pengar? Stockholm: Natur och Kultur.
- Chang, Ha-Joon (2010): 23 Things They Don't Tell You About Capitalism. London: Allen Lane.
- Charron, Nicholas; Victor Lapuente och Bo Rothstein (2011): Korruption i Europa. Stockholm: Sieps.
- Clarke, Harold; Matthew Goodwin and Paul Whiteley (2017): Brexit – Why Britain Voted to Leave the European Union. Cambridge: Cambridge University Press.
- Clarke A., Richard and Bob Knake (2019): The Internet Freedom League. How to Push Back Against the Authoritarian Assault on the Web i *Foreign Affairs*, Vol. 98, Number 5, September/Okttober.
- Cohen, Stephen & Bradford DeLong (2010): The End of Influence. What Happens When Other Countries Have the Money. New York: Basic Books.

- Cole, David (2019). Keeping Up Appearances i *New York Review of Books*, April 15.
- Collier, Paul (2018): *The Future of Capitalism*. New York: Harper Collins.
- Coyle, Diane (2001): *Paradoxes of Prosperity. Why the New Capitalism Benefits All*. New York: Texere.
- Coyle, Diane (2014): *GDP – A Brief but Affectionate History*. Princeton: Princeton University Press.
- Cristophers, Brett (2018): *The New Enclosure: The Appropriation of Public Land in Neoliberal Britain*. London: Verso.
- Crozier, Michel; Samuel Huntington and Juji Watanuki (1975): *Crisis of Democracy: On the Governability of Democracies*. New York University Press: New York.
- Crosier, Michel (1998). *La crise de l'intelligence*. Paris: Points.
- Crosland, Anthony (1958): *The Future of Socialism*. London: Jonathan Cape.
- Crouch, Colin (2011): *The Strange Non-Death of Neo-Liberalism*. Cambridge: Polity Press.
- Dahlström, Carl and Victor Lapuente (2017): *Organizing Leviathan. Politicians, Bureaucrats, and the Making of Good Government*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dal Bó, Ernesto; F. Finan; O. Folke; T. Persson och J. Rickne (2017): Who Becomes a Politician i *Quarterly Journal of Economics*, Vol 132.
- Deneen, Patrick J. (2018): *Why Liberalism Failed*. New Haven: Yale University Press.
- Dullien, Sebastian; Hansjörg Herr & Christian Kellerman (2011): *Decent Capitalism. A Blueprint for Reforming Our Economies*. London: Pluto Press.
- Eatwell, Roger and Matthew Goodwin (2018): *National Populism. The Revolt against Liberal Democracy*. London: Pelican Books.
- Ehnmark, Anders (2005): *En stad i ljus. Antonio Gramscis slutsatser*. Stockholm: Norstedts.
- Ehrenreich, John (2016): *Third Wave Capitalism*. Ithaca and London: ILR Press.
- Eichengreen, Barry (1998): *Globalizing Capital. A History of the International Monetary System*. Princeton: Princeton University Press.
- Epp, Derek and Enrico Borghetto (2018): *Economic Inequality and Legislative Agendas*. (Finns på nätet. Får ej citeras)
- Erixon, Fredrik and Björn Weigel (2016): *The innovation Illusion*. New Haven and London: Yale University Press.
- European Challenge 1992. *The Benefits of a Single Market (Cecchinirapporten)* (1988): Aldershot: Wildwood House.
- Foerster, Svante (1981): *Klasskampen*. Stockholm: Rabén & Sjögren.
- Ferguson, Niall (2014): *The Great Degeneration. How Institutions Decay and Economies Die*. London: Penguin.

- Friese, Philip C. (1856): *An Essay on Party*. New York: Fowler and Wells.
- Future of Finance, The. *The LSE Report* (2010). London: London School of Economics and Political science.
- Galbraith, John Kenneth (1958): *The Affluent Society*. New York: Houghton Mifflin.
- Galloway, Scott (2017). *The Four. The Hidden DNA of Amazon, Apple, Facebook, and Google*. New York: Random House.
- Gelin, Martin & Karin Pettersson (2018): *Internet är trasigt*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Getting to the Root of High Prescription Drug Prices: Drivers and Potential Solutions. www.commonwealthfund.org.
- Giddens, Anthony (1999): *Den tredje vägen. Om förnyelse av socialdemokratien*. Stockholm: Atlas förlag.
- Gilens, Martin (2012): *Affluence and Influence: Inequality and Political Power in America*. New York: Russell Sage Foundation.
- Gilley, Bruce (2006): The Determinants of State Legitimacy: Results for 72 Countries i *International Political Science Review* 27.
- Goodhart, David (2017): *The Road to Somewhere*. London: Hurst & Company.
- Gordon, Robert J. (2016): *The Rise and Fall of American Growth*. Princeton: Princeton University Press.
- Gramsci, Antonio (1981): *Brev från fängelset*. Stockholm: Rabén & Sjögren.
- Greenberg, Michael (2019): California: The State of Resistance i *New York Review of Books*, 19 januari.
- Guilluy, Christophe (2019): *Le crépuscule de la France d'en haut*. Champs actuel (Tryckort saknas).
- Guilluy, Christophe (2017): *La France périphérique*. Champs actuel. (Tryckort saknas).
- Gustavsson, Sverker; Claes-Mikael Jonsson och Ingemar Lindberg (2018): *Vad krävs för att rädda demokratin?* Stockholm: Premiss.
- Gustavsson, Sverker (2018): *Contesting the Shadow Theory*. Uppsats presenterad vid konferens i Göttingen 21-23 november.
- Hacker, Jacob S. and Paul Pierson (2010): *Winner-Take-All-Politics*. New York: Simon & Schuster.
- Haffner, Sebastian (2002): *Geschichte eines Deutschen. Die Erinnerungen 1914-1933*. München: Pantheon Verlag.
- Harding, Jeremy (2019): Among the Gilets Jaunes i *London Review of Books*, 21 March.
- Harrington, Michael (1962/1997). *The Other America. Poverty in the United States*. New York: Simon&Schuster.
- Hayek, Friedrich A. (1944): *The Road to Serfdom*. London: George Routledge & Sons.

- Hayek, Friedrich A. (1960): *The Constitution of Liberty*. London: Routledge&Kegan Paul.
- Hewitt, Gavin (2013): *The Lost Continent*. London: Hopper & Stoughton.
- Hitchcock, William I. (2003): *The Struggle for Europe*. London: Profile Books.
- Hoare, Quintin (1983): *Antonio Gramsci – en politisk biografi*. Lund: Arkiv förlag.
- Holmberg, Håkan (2018): *Den farliga mångfalden*. Stockholm: Premiss.
- Idn Khaldoun (1967): *The Mugaddimah: An Introduction to History* (abridged edition). Princeton: Princeton University Press.
- Jackson, Julian (2018): *A Certain Idea of France – The Life of Charles de Gaulle*. London: Allen Lane.
- Judis, John B. (2016): *The Populist Explosion*. New York: Columbia Global Reports.
- Judis, John B. (2018): *The Nationalist Revival*. New York: Columbia Global Reports.
- Karaveli, Halil (2018): *Why Turkey Is Authoritarian: From Atatürk to Erdogan*. London: Pluto Press.
- Kay, John (2015): *Other People's Money. Masters of the Universe or Servants of the People*. London: Profile Books.
- Kazin, Michael (1995): *The Populist Persuasion*. New York: Basic Books.
- King, Anthony & Ivor Crewe (2014): *The Blunders of Our Governments*. London: One World.
- King, Mervyn (2016): *The End of Alchemy. Money, Banking and the Future of the Global Economy*. London: Little, Brown.
- Klingeman, Hans-Dieter and D. Fuchs (1995): *Citizens and the State*. Oxford: Oxford University Press.
- Kornhall, Per (2013): *Barnexperimentet. Svensk skola i fritt fall*. Stockholm: Leopard.
- Krastev, Ivan (2018): *Efter Europa*. Göteborg: Daidalos.
- Kuhner, Timothy K. (2014): *Capitalism v. Democracy*. Stanford: Stanford Law Books.
- Kuttner, Robert (2018): *Can Democracy Survive Global Capitalism?* New York: W.W.Norton & Company.
- Lasch, Christopher (1995): *The Revolt of the Elites and the Betrayal of Democracy*. New York: W.W. Norton & Company.
- Lawson, Nigel (1992): *The View from Number 11: Memoirs of a Tory Rebel*. London: Bantam Press.
- Lendvai, Paul (2017): *Orban. Europe's New Strongman*. London: C Hurtst & Co Publishers.
- Lendvai, Paul (2019): *The Transformer. Orban's Evolution and Hungary's Demise i Foreign Affairs*, Vol 98, Number 5, September/October.

- Levitsky, Steven & Daniel Ziblatt (2018): *How Democracies Die*. New York: Crown.
- Lewis, Michael (2014): *Flashboys – Cracking the Money Code*. London: Allen Lane.
- Lewis, Michael (2018): *The Fifth Risk*. New York: W.W. Norton & Co.
- Lilla, Mark (2017): *The Once and Future Liberal*. New York: Harper Collins.
- Lipset, Seymour M. (1960): *Political Man: The Social Basis for Politics*. New York: Doubleday & Company.
- Lo, Andrew (2011): Reading About the Financial Crisis: A 21-Book Review (www.argentumlux.org). (Revideras regelbundet)
- Luce, Edward (2017): *The Retreat of Western Liberalism*. London: Little Brown.
- Lybeck, Johan (2009): *Finanskrisen*. Stockholm: SNS förlag.
- MacKenzie, Donald (2019): Just How Fast i *London Review of Books*, 7 mars.
- MacLean, Nancy (2017): *Democracy in Chains*. London: Scribe.
- Mair, Peter (2013): *Ruling the Void. The Hollowing of Western Democracy*. London: Verso.
- Malabre Jr., Alfred L. (1994): *Lost Prophets – An Insiders' History of the Modern Economists*. Boston, Mass.: Harvard Business School Press.
- Manjoo, Fahrad (2017): Can Facebook Fix Its Own Worst Bug? i *New York Times Magazine*, April 25.
- Markovits, David (2019): *The Meritocracy Trap*. London: Allen Lane.
- Marshall, Ric and Linda–Eling Lee (2016): Are CEO's Paid for Performance? MSCI ESG Research Inc. MSCI. Com.
- Mayer, Jane (2016): *Dark Money*. London: Scribe.
- Mayer, Milton (1966/2018): *They Thought They Were Free*. Chicago: Chicago University Press.
- McAuley, James (2019) Low Visibility i *New York Review of Books*, 21 mars.
- Miller, David (1972): Social Choice and Deliberative Democracy i *Political Studies*, vol. 40.
- Miller, David (1995/2002): *On Nationality*. Oxford: Clarendon Press.
- Mishra, Pankaj (2019): A Long & Undeclared Emergency i *New York Review of Books*, July 18.
- Mody, Ashoka (2018): *Eurotragedy. A Drama in Nine Acts*. Oxford: Oxford University Press.
- Moffit, Benjamin (2016): *The Global Rise of Populism. Performance, Political Style and Representation*. Stanford: Stanford University Press.

- Money in the modern economy: an introduction (by Michael McLeavy, Amar Radia and Ryland Thomas of the Bank's Monetary Analysis Directorate) (2014). Bank of England. Quarterly Bulletin Q1.
- Money creation in the modern economy (by Michael McLeavy, Amar Radia and Ryland Thomas of the Bank's Monetary Analysis Directorate) (2014). Bank of England. Quarterly Bulletin Q1.
- Morgenson, Gretchen & Joshua Rosner (2011): *Reckless Endangerment*. New York: Times Books.
- Mounk, Yascha (2018): *The People vs. Democracy*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Mudde, Cas and Cristóbal Rovira Kaltwasser (2017): *Populism – A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Myrdal, Gunnar (1944): *An American Dilemma*. New York: Harper & Row.
- Müller, Jan-Werner (2016): *What Is Populism?* Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Müller, Jan -Werner (2019): Populism and the People i *London Review of Books*, 23 May.
- Nader, Ralph (1966): *Unsafe at Any Speed*. New York: Pocket Books.
- Nycander, Svante (2009): *Liberalismens idéhistoria. Frihet och modernitet*. Stockholm: SNS Förlag.
- Offe, Claus (2015): *Europe Entrapped*. Cambridge: Polity Press.
- O'Neill with Gary Hymel (1994): *All Politics Is Local*. New York: Times Books.
- Ortega y Gasset, José (1964): *The Revolt of the Masses*. New York: W.W. Norton & Company.
- O'Toole, Fintan (2018): Saboteur in Chief i *New York Review of Books*, 6 december.
- Page, Benjamin I. and Martin Gilens (2017): *Democracy in America? What Has Gone Wrong and What We Might Do About It*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Pallas, Hynek (2017): *Migrationsmemoar 1997 – 2017*. Stockholm: Atlas förlag.
- Persson, Mats (2012): *Den europeiska skuldkrisen*. Stockholm: SNS förlag.
- Pink, Daniel H. (2018): *Drive. The Surprising Truth About What Motivates Us*. Edinburgh: Canongate Books.
- Putnam, Robert D (1995): Bowling Alone. America's Declining Social Capital i *Journal of Democracy*, vol 6, nr 1.
- Putnam, Robert D. (2001): *Den ensamme bowlaren*. Stockholm: SNS förlag.
- Reinert, Erik S. (2016): *Global ekonomi*. Stockholm: Premiss förlag.
- Revel, Jean-Francois (1983): *Comment les démocraties finissent*. Paris: Bernard Grasset.

- Richards, Steve (2017): *The Rise of the Outsiders*. London: Atlantic Books.
- Roche, Marc (2019): *Le Brexit va réussir*. Paris: Albin Michel.
- Rodden, Jonathan (2018): *Why Cities Lose: The Deep Roots of the Urban-Rural Political Divide*. New York: Basic Books.
- Rodríguez-Pose, Andrés (2018): *The revenge of the places that don't matter (and what to do about it)*. LSE Research Online (<http://eprints.lse.ac.uk/85888>)
- Rodrik, Dani (2007): *One Economics, Many Recipes – Globalization, Institutions and Economic Growth*. Princeton: Princeton University Press.
- Rodrik, Dani (2012): *The Globalization Paradox – Why Global Markets, States and Democracy Can't Coexist*. Oxford: Oxford university Press.
- Rodrik, Dani (2019): *Globalization's Wrong Turn – And How It Will Hurt America* i *Foreign Affairs*, Volume 98, Number 4, July/August.
- Runciman, David (2013): *The Confidence Trap*. Princeton: Princeton University Press.
- Runciman, David (2018): *How Democracy Ends*. London: Profile Books.
- Shaxson, Nicholas (2011): *Treasure Islands*. London: Vintage.
- Sorkin, Andrew Ross (2009): *Too Big to Fail - Inside the Battle to Save Wall Street*. London: Allen Lane.
- Spaak, Paul-Henri (1969): *Combats inachevés*. Paris: Fayard.
- Steil, Benn (2018): *The Marshall Plan. The Dawn of the Cold War*. New York: Simon & Schuster.
- Stevenson, Jonathan (2019): *A Different Kind of Emergency* i *New York Review of Books*. 23 May.
- Stiglitz, Joseph (2013): *The Price of Inequality*. London: Penguin.
- Stiglitz, Joseph (2019): *Getting to the Root of High Prescription Drug Prices* i *New York Review of Books*, 21 February.
- Storm och stiltje. SOM-undersökningen 2018. SOM-rapport 74. Red: Ulrika Andersson, Björn Rönnerstrand, Patrik Öhberg och Annika Bergström.
- Streeck, Wolfgang (2014): *Buying Time. The Delayed Crisis of Democratic Capitalism*. London: Verso.
- Streeck, Wolfgang (2017): *How Will Capitalism End? Essays on a Failing System*. London: Verso.
- Streeck, Wolfgang (2019): *Un empire européen en voie d'éclatement* i *Le Monde diplomatique*. Mars 6, 2019.
- Talib, Nassim Nicholas (2019): *Skin in the Game. Vikten av delad risk*. Stockholm: Volante.
- Tanzi, Vito & Ludger Schuknecht (2000): *Public Spending in the 20th Century. A Global Perspective*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Tocqueville, Alexis de (2000): *Democracy in America*. Chicago: Chicago University Press.
- Todd, Selina (2014): *The People. The Rise and Fall of the Working Class 1910-2010*. London: John Murray.
- Tomasky, Michael (2019): *If We Can Keep It: How the Republic Collapsed and How We Can Save It*. New York: Liveright.
- Turner Review, The. *A Regulatory Response to the Global Banking Crisis* (2009). London: Financial Services Authority.
- Turner, Adair (2012): *Economics After the Crisis. Objectives and Means*. Cambridge, Mass.: The MIT Press.
- Valdez, Stephen & Philip Molyneux (2010): *An Introduction to Global Financial Markets*. 6th edition. London: Palgrave MacMillan.
- Weisberg, Jacob (2018): *The Autocracy App* i *New York Review of Books*, 25 oktober.
- Weisberg, Jacob (2019): *Can Democracy Survive If the Media Fail* i *Foreign Affairs*, Vol 98, Number 5, September/October.
- Wolf, Martin (2014): *The Shifts and the Shocks*. London: Allen Lane.
- Wu, Tim (2016): *The Attention Merchants*. London: Atlantic Books.
- Välfärdsstat i omvandling – NBER-rapporten. (red.: Richard R. Freeman, Birgitta Swedenborg och Richard Topel (1995). Stockholm: SNS förlag.
- Young, Michael (1958): *The Rise of the Meritocracy 1870 – 2033*. London: Thames and Hudson.
- Zevin, Alexander (2019): *Liberalism at Large. The World According to the Economist*. London: Verso.
- Zittrain, Jonathan (2008): *The Future of Internet*. New Haven and London: Yale University Press.
- Åkesson, Jimmie (2013): *Satis politico*. (Förlag ej angivet).

